INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPEAN

REVISTA ISTORICĂ

FONDATOR N. IORGA

PUBLICAȚIE SEMESTRIALĂ

VOL. XXIX, N-LE 1—6

IANUAR—IUNIE 1943

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

FONDATOR: N. IORGA DIRECTOR: N. BĂNESCU

Vol. XXIX, n-le 1—6 Ianuar—Iunie 1943

NICOLAE IORGA

(Extras din *Przeglad Wspólczesny*, nr. 26, Iunie 1924).

Desvoltarea vieţii intelectuale în teritoriile locuite de Români până la jumătatea sec. al XIX-lea, s'a desfăşurat în condiţiuni foarte grele. Sfâşierea politică între patru sisteme de State (Moldova, Muntenia, Bucovina austriacă, Basarabia rusă, Transilvania şi Banatul ungureşti), cosmopolitismul boierilor, ignoranţa şi sărăcia ţăranilor, influenţa demoralizatoare a administraţiei turco-balcanice, starea proastă a agriculturii, lipsa fie chiar a unor începuturi de industrie, toate acestea împiedecau şi distrugeau începuturile unei culturi naţionale, care se trezea cu încetul. E drept că nu trebuie exagerată descrierea părţilor întunecate ale organizaţiei sociale, şi nu trebuie să se susţină că epoca Fanarioţilor a dat numai roade rele şi că activitatea Domnilor din Principatele dunărene în prima jumătate a secolului al XIX-lea dădea numai rezultate proaste. Azi, după examinarea acestei perioade, fatal întipărită în memoria naţiunii române, descoperim în ea mai multe trăsături bune şi tendinţe demne de laudă, aşa că socotim munca oamenilor cari conduceau atunci ca o operă importantă pentru renaşterea culturii, după unirea ambelor Principate române. Fără a pierde din vedere înalta mişcare culturală dela sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, şi fără a uita ce au făcut, pe lângă aceasta, emigranţii români la Paris şi patrioţii cari au luptat cu invazia străină la Bucureşti şi Iaşi, se vede uşor, cu toate acestea, cu ce

obstacole avea de luptat viaţa intelectuală românească, lipsită de tutela, destul de puternică, a Statului, condamnată, de cele mai multe ori, sau la o existenţă subterană de societăţi secrete, sau la sacrificiul individual, fără continuitate. Unirea Moldovei cu Muntenia într'un singur organism politic, la început provizoriu şi imperfect în vremea lui Alexandru Cuza, apoi mai coherent sub acelaş Domn, organizat, în sfârşit, cu totul în felul apusean în timpul regelui Carol, a consolidat temeliile culturii naţionale româneşti. Dar nu numai aceşti fericiţi din Regat, ci şi acei cari trăiau sub stăpânire străină, au observat imediat că se începe o eră nouă în desvoltarea lor culturală. Se înmulţesc şcolile primare şi secundare, se întemeiază Universităţi (la Iaşi în 1860 şi la Bucureşti în 1863) şi alte şcoli superioare, activitatea tiparului ia proporţii tot mai mari, se organizează societăţi ştiinţifice şi focare culturale, cu Academia Română în frunte, transformată în 1879 din vechea „Societate Academică", ce îşi desfăşurase activitatea încă din anul 1866. Literatura, acum destul de bogată, şi de un nivel înalt chiar înaintea proclamării independenţii României, păşeşte cu un mare avânt şi e gata să intre în contact permanent cu marile literaturi apusene. Ştiinţa îşi găseşte aderenţi mai numeroşi, cari preschimbă repede metodele vechi cu cele noui, pe cari le-au cunoscut în timpul studiilor la Universităţile din străinătate. E adevărat că nu se observă în evoluţie străluciri orbitoare; e încă lipsă continuă de lucrători cu o bună pregătire, iar înclinaţia romantică pentru ipoteze destul de riscante, alături de silinţa puţină şi dragostea pentru frazeologie, împiedecă încă sborul promovatorilor ştiinţei şi artei româneşti. S'a întâmplat însă în România lucrul la care am fost martori în multe societăţi mai mici sau mai slab organizate: desvoltarea se bazează aci mai puţin pe activitatea societăţilor, cari lucrează solidar şi după un plan dinainte stabilit, şi mai mult pe opera variată şi vastă a persoanelor izolate, foarte capabile şi gata de sacrificiu. Împărţirea muncii — misterul creaţiei liniştite a marilor popoare cu tradiţie veche — joacă aci un rol mai mic decât iniţiativa explosivă şi gigantică a unui singur om, şi, în cel mai bun caz, a câtorva persoane numai, cari au o influenţă decisivă asupra soartei societăţii, dar ei monopolizează în aşa măsură domeniul intelectual, încât, odată cu moartea lor sau cu schim-

barea direcţiei trase de ei, acest domeniu în care au lucrat devine pentru mult timp teren necultivat.

Printre astfel de îndrumători excepţional de eminenţi este şi Profesorul Nicolae Iorga. Fără el nu se poate închipui cum ar fi arătat diferitele domenii ale ştiinţii, şi ale literaturii, viaţa morală şi politică a Românilor, nu numai din Vechiul Regat, ci şi din provinciile supuse, până în 1918, altor State. In faţa muncii fără precedent, laborioase, neîncetate, de o continuă silinţă, bogată în rezultate, a acestui savant, toţi se opresc cu intimidare şi uimire. Marele număr de opere scrise de el, conţinutul lor variat, neînchipuita bogăţie de erudiţie, îngreuie judecarea acestui om neobişnuit. Avem în faţa noastră pe lucrătorul în anii cei mai frumoşi ai vieţii sale, care nu se odihneşte nicio clipă, şi nici nu îngăduie biografilor şi bibliografilor săi să aibă măcar o clipă mirajul că ar putea să aprecieze o perioadă închisă a eforturilor sale. Mereu tânăr şi plin de noi idei organizatoare, Profesorul Iorga se găseşte totdeauna în vârtejul creaţiei roditoare. Intr'adevăr, cum se pot judeca oare valorile reale ale unui istoric, ale cărui cărţi umplu până acum mai multe rafturi ale unei bogate biblioteci, încât e imposibil ca cineva să le citească pe toate, să le aprofundeze, să le examineze critic, şi să precizeze bilanţul său ştiinţific? De aceea nici observaţiunile de aci n'au pretenţia că sunt definitive şi că ar putea să sleiască subiectul: sunt notele unui cetitor — destul de silitor — al unei părţi (după cum mi se pare, a celei mai importante) din ceea ce a publicat Profesorul Iorga [1]).

1) Biografia şi bibliografia parţială (până în Mai 1913) a Prof. N. Iorga o dă Ştefan Meteş, în cartea sa: *Bibliografia scrierilor lui N. Iorga* (Bucureşti, 1913, pp. LXXVII + 160). Acelaş autor a publicat un catalog după materii a activităţii istorice a profesorului său în marea sa carte: *Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga* (Bucureşti, 1921, pp. XXXII + 416). Cu ocazia aniversării a 50 de ani a savantului, a apărut un volum omagial: *Lui Nicolae Iorga, Omagiu* (Craiova, 1912, unde vom găsi informaţiuni în plus pentru caracterizarea vieţii şi activităţii sărbătoritului. Afară de aceasta, în acelaş an 1921 au apărut articole şi studii bibliografice în mai multe reviste româneşti, lucru despre care ne putem informa din publicaţia periodică a Universităţii din Cluj, anume *Dacoromania*, vol. II (1922, pp. 872—873).

2.

Savantul nostru este Moldovean, fiu al ţinutului roditor care a devenit cuibul culturii româneşti şi din care neamul său recrutează pe cei mai mulţi şi eminenţi poeţi şi prozatori (C. Negruzzi, A. Donici, C. Stamati, G. Sion, A. Russo, V. Alecsandri, M. Eminescu, N. Gane, I. Creangă şi alţii), precum şi istorici români din veacul al XIX-lea (B. Petriceicu-Haşdeu, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, etc.). Născut la Botoşani, în ziua de 5/18 Iunie 1871, şi-a pierdut de mic pe tatăl său (avocat de profesie), şi datorează întreaga sa educaţie mamei sale. Preferinţele viitorului istoric s'au manifestat din cea mai fragedă copilărie. Ca băiat de şapte ani, se cufundă în colecţia cronicarilor moldoveni, în ediţia lui M. Kogălniceanu şi se entuziasmează de trecutul războinic al Moldovei. Liceul l-a terminat la Iaşi şi în acelaş oraş a obţinut licenţa în ştiinţele umanistice. Uimeşte pe toţi cu memoria sa fenomenală, cu uşurinţa ce are pentru adunarea isvoarelor şi cu marele său talent literar. Şi-a complectat studiile în străinătate, la Berlin, la Leipzig (unde şi-a luat diploma de doctor în filosofie cu teza, publicată în limba franceză : *Thomas III, marquis de Saluces*, Paris, 1893) ; în sfârşit, tot la Paris s'a distins, ca student la École des Hautes Études, cu volumul (dedicat lui Gabriel Monod) : *Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle* (Paris, 1896 ; publicat ca a 110-ea fascicolă din Bibliothèque de l'École des Hautes Études). După o scurtă activitate la liceul din Ploeşti, a început în 1894 cursurile la Universitatea din Bucureşti ca profesor de Istorie Universală. De atunci s'a dedicat fără întrerupere cercetărilor ştiinţifice, cutreerând în căutarea isvoarelor istorice toate ţinuturile locuite de Români, ca şi toate arhivele mai importante ale lumii, unde putea spera să descopere material interesant pentru istoria naţiunii sale. In acest fel, numărul publicaţiilor sale creşte neîncetat, faima şi influenţa sa în ţară creşte mereu. Călătorii pentru cunoaşterea ţării, conferinţe în nenumărate oraşe şi sate ale României, participarea la activitatea multor societăţi culturale şi sociale, via activitate publicistică în diferite ziare şi reviste, toate acestea nu absorb încă felurita activitate a lui Iorga. Intră în rândurile luptătorilor politici şi, în 1907, obţine mandatul de deputat în Par-

lament, iar în anul 1910 organizează propriul său partid „național-democrat". Redactează o serie de publicații periodice, fondează săptămânale și jurnale. Orator excelent, el aruncă de pe tribuna de deputat, ca și de pe catedra de profesor, idei noui, cari sunt discutate cu viu interes de toată lumea. Chestiunea agrară, și mai târziu războiul balcanic, îi dau ocazia să apară energic și independent.

Războiul mondial apropie și realizează, în fine, înfăptuirea programului național, pe care Iorga nu l-a trădat niciodată, nici o singură clipă : programul de unire a tuturor Românilor într'un singur Stat. Dacă, zece ani mai înainte, el recunoaște necesitatea de a îndruma politica românească spre o alianță cu Austro-Ungaria [1]), acuma, îndată, chiar din Septembrie 1914, el se declară un dușman neîmpăcat al Puterilor Centrale, și, mai ales, al Ungariei. Este intervenționistul cel mai consecvent, și el este acela care, împreună cu Take Ionescu și Nicu Filipescu, a provocat și împins masele largi, și mai ales tineretul, în direcția favorabilă Franței, Angliei și Italiei. In zilele tragice ale înfrângerii, în refugiul dela Iași, Iorga nu este înfrânt sufletește : el își continuă activitatea dela tribună și catedră, scrie articol după articol, scoate o serie de publicațiuni de propagandă în limba franceză și crede neclintit în victoria Aliaților. Cu atât mai mare bucurie se întoarce în Bucureștii liberați. Salută cu entuziasm pe frații ce s'au eliberat de sub stăpânirea străină, și primește, cu deplină satisfacție, pentru câtva timp, onoarea de Președinte al Camerei deputaților.

Dar, pe lângă aceasta, lucrează și după războiu, ca și înainte, cu vechea, inegalabila sa multilateralitate. Cu toată acțiunea sa parlamentară și politică, nu neglijează activitatea științifică. Dimpotrivă, numărul publicațiilor nu se micșorează, și afară de aceasta, el realizează mereu întreprinderi noui. Savantul nostru nu se mulțumește cu munca intensă la catedra universitară și la Academia Română (unde fusese primit destul de târziu și nu prea binevoitor), conduce mai departe Institutul de studii Sud-est european, fondat în 1914, are inițiativa întemeierii In-

---

1) Acest lucru se vede clar dintr'un capitol din : *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha, 1905, vol. II, pag. 369).

stitutului Român dela Paris, şi devine directorul permanent al acestui sediu ştiinţific.

Curat şi desinteresat, adevărat idealist, duşman al oricărei combinaţiuni politice necurate, gata să ajute pe toţi acei cari au nevoie de sprijinul său, model de hărnicie şi de sacrificiu pentru interesul public, Profesorul Iorga şi-a câştigat veneraţia şi recunoştinţa întregului popor. Are şi el, bineînţeles, duşmani, cari se silesc să micşoreze meritele sale publice şi să scadă importanţa cercetărilor sale ştiinţifice; nu mă gândesc aci la toţi aceia cari nu acceptă unele teze ale savantului, sau nu se solidarizează cu unele fapte din activitatea sa politică, ci la acei cari, iritaţi de polemica pasionată a lui Iorga însuşi, caută răutăcios tot felul de greşeli, ca în acest fel, cu ajutorul unor observaţiuni de amănunt, să încerce să stingă, cu mare sgomot, gloria, şi să şteargă nimbul unui om neobişnuit.

Cu toate acestea, aplauzele şi faima înving. Iorga e înconjurat de o mulţime de aderenţi entusiasmaţi, mai ales dintre foştii săi elevi, de o grămadă de „iorghişti" devotaţi [1]). Autorităţile oficiale, chiar şi din partidele politice din opoziţie, preţuesc caracterul şi părerile sale. Familia regală îi arată multe dovezi de veneraţie, lucru pentru care i-au încredinţat educaţia moştenitorului tronului [2]). Importanţa lui Iorga, ca unul dintre parlamentaril cei mai distinşi, creşte din lună în lună, deschizându-i drumul pentru demnitatea de prim ministru.

Scriind de asemenea şi în limbi străine (franceza, germana, engleza, italiana şi suedeza), gloria lui s'a răspândit deasemenea şi în afară de hotarele ţării. După A. D. Xenopol, desigur, acesta este numele cel mai cunoscut în Europa, dintre reprezentanţii ştiinţii române. Iorga publică articole în revistele de specialitate ale Franţei (*Revue Historique, Revue de l'Orient latin, Revue critique d'histoire et de littérature, Revue des études napoléoniennes*), Germaniei (*Byzantinische Zeitschrift, Perthes' Mitteilungen, Literarisches Zentralblatt*), Italiei (*Nuovo Archivio Veneto, L'Europa Orientale*), Suediei (*Svensk Tidskrift*), fără a număra notele

---

1) S. Dan, *Iorga şi Iorghiştii* (*Lui N. Iorga, Omagiu*, p. 111 şi urm.).

2) Vezi *Insemnătatea Românilor în Istoria Universală* (trei prelegeri pentru prinţul Carol, Vălenii de Munte, 1912).

şi observaţiunile mărunte în diferite reviste săptămânale şi ziare ale Europei. Participarea savantului la Congresele internaţionale au fost întotdeauna foarte eminente (de ex., la Congresul istoricilor dela Londra, în Aprilie 1913, dela Bruxelles, în 1923, la Congresul bibliografilor şi al bibliofililor la Paris, în Aprilie 1923, la Congresul bizantinologilor, ţinut la Bucureşti în Aprilie 1924). Iorga a redactat articolele cu privire la literatura română pentru *La Grande Encyclopédie* de la Paris, articolele din domeniul istoriei României, Ungariei şi a Ţărilor Balcanice în *Konversations-lexikon* a lui Meyer, ca şi numeroase capitole din *Weltgeschichte*, publicată de H. F. Helmolt la Leipzig. Lucrările în limbile străine i-au atras atenţia Institutelor ştiinţifice europene; între altele, l-au numit în anul 1919 membru corespondent la Institut de France (ca altă dată pe A. D. Xenopol), iar dintre cele polone, Societatea Ştiinţifică din Lwow şi Academia Polonă de Ştiinţă (în Iunie 1923).

3.

Din extraordinar de bogata listă de opere ale Profesorului Iorga [1]), se reliefează, în primul rând, lucrările din domeniul istoriografiei, în care el a desvoltat şi a aprofundat metodele înaintaşilor săi (începând cu Şcoala ardeleană), a evitat greşelile acelora cari tratau istoria în mod „romantic", ca Tocilescu, sau într'un chip extrem de plin de imaginaţie şi fantasie, ca B. P. Hasdeu, şi a sporit cu succes nu prea marele număr al istoricilor români buni, în domeniul istoriei contimporane, pregătiţi, în felul apusean, cu tot aparatul critic, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Mulţi dintre aceşti buni cercetători nu mai trăesc: în anul 1919 a murit excelentul cunoscător al isvoarelor slave, Ioan Bogdan, în anul 1920

1) Pentru a ni le putea închipui e deajuns să spunem că bibliografia, mai înainte citată, a lui Şt. Meteş, publicată în anul 1913, are 156 pagini, printre cari multe tipărite cu petit, cu toate că autorul se mărgineşte la cea mai scurtă menţionare a titlului, anului şi locului apariţiei, fără nici un comentariu sau observaţiune. Lucrarea mai întinsă a aceluiaş autor, din anul 1921 (*Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga*), dă numai alegeri din cele mai importante lucrări istorice, dar, cu toate acestea, în această incomplectă bibliografie a operelor despre cari vorbeşte, numărul trece de 500.

A. D. Xenopol, bine cunoscut în Europa, în 1923 Onciul, puţin productiv, dar extrem de clar-văzător şi de conştiincios. Alţi istorici contimporani (ca : I. Nistor, V. Pârvan, I. Ursu, S. Dragomir) aparţin generaţiei ceva mai tinere, iar cei mai tineri lucrători au ieşit în cea mai mare parte din şcoala lui Iorga.

Savantul nostru a făcut mari eforturi spre a îmbogăţi materialul pentru Istoria Românilor. A examinat în mod critic rezultatele publicaţiilor de isvoare ale înaintaşilor săi (Kogălniceanu, Bălcescu, Codrescu, Papiu-Ilarian, Hasdeu, Ureche, Bogdan, publicaţiile Academiei)[1], a arătat drumuri noui cercetătorilor ce vor veni, şi a început călătoriile pentru cercetarea diferitelor arhive străine: din Austria, Ungaria, Italia, Franţa, Anglia, Suedia, Germania, Polonia şi Turcia. Rezultatul a fost bogat : Iorga l-a publicat în diferite reviste şi studii, ca şi în anexe la operele sale, dar mai ales în, până şi în Polonia cunoscuta colecţie *Hurmuzaki* (*Documente privitoare la Istoria Românilor*), din care a publicat următoarele volume : X (1897 : rapoartele consulilor Prusiei la Iaşi şi Bucureşti din anii 1763—1844), XI (1900 : documente din sec. al XVI-lea), XII (1903 : acte privitoare la luptele lui Mihai Viteazul), XV (1911 şi 1913, două părţi : acte din arhivele Transilvaniei), XIV (1915 şi 1917, două părţi : documente greceşti privitoare la Români, din anii 1320—1777). Bogăţia materialului descoperit şi copiat nu intra în cadrele, prea înguste pentru Iorga, ale colecţiilor Academiei ; de aceea a dat la lumină o serie cu totul nouă, aşa numitele *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor*, un număr de cărţi enorme, pline de descoperiri de mâna întâi, adunate în diferite arhive străine, cu un bun index şi comentariu, — cărţi alcătuite în cea mai mare parte din studii sintetice, privitoare la documentele publicate. Până acuma au apărut din această serie 24 volume, în anii 1901 (vol. I, II, III), până în 1913 (vol. XXII şi XXIV), din nefericire în număr aşa de mic, încât se simte lipsa lor în bibliotecile străine, ca şi în cele polone. Nemulţumindu-se cu atâta, Iorga a publicat importantele *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croi-*

---

1) Foarte instructiv este articolul lui Iorga : *Despre adunarea şi publicarea isvoarelor privitoare la Istoria Românilor*, în volumul omagial : *Prinos lui D. A. Sturdza* (Bucureşti, 1903, pp. 1—27).

sades au XV-e siècle, în șase volume (primele trei la Paris în anii 1899—1902, ultimele trei în ediția Academiei Române în anii 1915—1916), a tipărit nenumărate documente (de proporții mai mici) în reviste științifice, în primul rând în *Revista Istorică*, întemeiată de el însuși (în anul 1915), a scos, în sfârșit, colecția de *Inscripții din bisericile României*, vol. I, 1905—1907, vol. II, 1908.

Intreagă această muncă de benedictin, el a îndeplinit-o singur, aproape fără niciun ajutor, cu mari sacrificii materiale personale, fără destul sprijin din partea guvernului [1]). Această inițiativă, cu totul personală, azi rar întâlnită, a atras după sine, din cauze înțelese, oarecari erori și inexactități ; critica paleografilor scrupuloși a descoperit câteva greșeli, pricinuite de graba cu care a lucrat, și a pus ici și colo, la câteva paragrafe, semnul întrebării. Trebuie însă s'o spunem îndată, că însuși editorul își dădea seama de inexactitatea unor părți din textele publicate. Indeplinind fără niciun ajutor tot lucrul migălos de căutare și copiere a documentelor, din lipsă de timp, grăbit de alte lucrări urgente, a trebuit să se mărginească numai la extragerea numelor și datelor mai interesante și la menționarea evenimentelor și faptelor mai importante din conținutul documentului, lăsând urmașilor săi mai fericiți grija pentru copierea exactă a actelor, cu păstrarea întregei deosebiri a graficei din acele timpuri [2]). Oricum ar fi, meritele lui Iorga pentru descoperirea de isvoare, chiar nebănuite pentru istoria Românilor (și nu numai a Românilor) sunt neprețuite, de cea mai mare valoare. Acele *câteva zeci de mii* de documente, scoase de el la iveală, au aruncat o nouă lumină asupra

1) Subvenția Ministerului Instrucțiunii era o sumă ridicol de mică : circa 50 lei pentru coala, tipărită, de isvoare (vezi *Studii și documente*, tom. IV p. CCCXIX).

2) „...Am lăsat la o parte tot ce e stereotip și se găsește în orice alt act din aceiași vreme... și am cruțat cititorului osteneala străbaterii zadarnice a întorsăturilor de frază încremenite..." (*Studii și doc.*, V, p. VI). — „Recunosc că am schimbat punctuația documentului.... unde îndreptarea era, firește, ușor de făcut"... (*Studii*, vol. 1. Prefața). Astfel, Iorga declară dinainte în Prefața la vol. 1 din *Inscripții din bisericile României* (p. V), că multe inscripții le-a citit în grabă, în condiții proaste de iluminație, așa că nu poate garanta că nu sunt greșeli.

Europei sud-estice, aducând, în consecință, schimbarea multor păreri cu privire la diferite fapte și devenind punctul de plecare pentru mai multe studii critice importante.

4.

Metodologia cercetărilor istorice a avut în România un meritos reprezentant în persoana Profesorului dela Iași, A. D. Xenopol; lucrările sale *Principes fondamentaux de l'histoire* (Paris 1899) și *Théorie de l'histoire* (Paris, 1908), împreună cu câteva articole, publicate în *Revue Philosophique* și în *Revue de synthèse historique*, au provocat, în timpul său, o vie polemică a gânditorilor de frunte (Rickert, Lacombe și alții), aducând aprofundarea celei mai esențiale probleme legate de definiția și metodele istoriei. Aceste lucrări nu sunt trecute cu vederea de autorii așa numitelor *Introduceri la cercetările istorice* sau a *Metodologiei istorice*, ca Ernest Bernheim, Marcel Handelsman și alții.

Iorga se interesase viu de temele metodologice încă dela începutul carierei sale universitare, vorbi despre ele în lecția de deschidere a cursului său, când ocupă catedra la București (*Concepția actuală a istoriei și geneza ei*, 1894), și un an mai târziu, cu ocazia deschiderii anului universitar (*Folosul studiilor istorice*, 1895), se întoarse la acelaș subiect în două articole trimise la *Noua Revistă Română*, în anul 1900: *Despre moralitatea istoriei*; *Idei din domeniul istoriei universale*), în fine sistematiză părerile sale asupra scopului istoriografiei în discursul inaugural (când fu primit în 1911 în sânul Academiei Române): *Două concepții istorice*. Aceste studii au o mare valoare, precizând în mod practic cercul de activitate al operei de cercetător a autorului. Vrea să convingă în ele pe istoricii români că trebuie să treacă peste evenimentele, strict limitate, din Moldova și Muntenia, să cuprindă raporturile propriei sale națiuni cu popoarele vecine, dar în primul rând să atragă în programul de studii trecutul tuturor ținuturilor locuite de Români, indiferent în ce grad de independență politică se află.

In acest fel — ca să fim drepți, trebue să recunoaștem, că nu pentru prima oară în istoriografia română, însă în modul cel mai consecvent, — Iorga a realizat planul de expunere a istoriei

Românilor în cadrul unității etnografice și în strânsă legătură cu istoria restului Europei. O asemenea sinteză prezintă opera sa în două volume: *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha, 1905), opera — după cum cred — cea mai profundă, cea mai liniștită și cea mai matur gândită a savantului nostru: curajoasă, importantă deasemenea pentru metodologia istorică în genere, încercare de a pune pe acelaș plan descrierea organizării politice a națiunii, ca și a stărilor economice, sociale, culturale și spirituale a societății, în diferitele perioade ale desvoltării sale. Aceasta este, desigur, una din cele mai bune părți din *Allgemeine Staatengeschichte* a lui Lamprecht.

Prescurtarea acesteia, dar deasemenea prețioasă, continuată până în zilele noastre, este manualul școlar *Istoria Românilor* (ediția I-a în anul 1908, ultima cunoscută de mine, a IV-a din anul 1920). Desigur sunt în ea multe învățăminte morale, digresiuni patriotice, dar asta se explică, pe de o parte, prin concepția didactică a acestei cărți [1]), iar pe de alta, prin acea concepție a istoriei, de multe ori subliniată de Iorga, concepție care înalță educația morală și cetățenească [2]). Mai greu accesibilă e *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, apărută în limba franceză (Paris, 1920, pp. XVIII+289); a scos de asemenea o a doua ediție, revăzută și îndreptată.

Nu este aci locul să discut nici chiar cele mai importante cercetări ale savantului, — și numărul lor este impunător, dacă se recunoaște că Iorga a refăcut întreaga istorie a țării sale în numeroase opere de dimensiuni monumentale ca și mai mici, în neînchipuit de multe studii și schițe [3]). Vreau să atrag atenția numai asupra câtorva puncte, începând — se înțelege — cu atât

1) Un manual de istorie pentru copiii români trebuia să fie scris „de un om cu talentul sobru, discret, de un om simplu și cinstit în sentimentele sale", care ar fi povestit istoria patriei în mod simplu, așa cum ar fi povestit un reprezentant al poporului despre trecutul de două ori milenar; o astfel de carte „ar fi o Biblie și ar face mai mult pentru noi decât zece linii ferate noi sau o sută de legi curente..." (Iorga, *Convorb. Liter.*, XXXIV, 1900, p. 63).

2) Vezi lecția de deschidere la Universitate, *Folosul studiilor istorice* (București, 1895).

3) Cea mai mare parte a comunicărilor lui Iorga la Acad. Rom. se pot găsi în traducere franțuzească sau în rezumat în *Bulletin de la section historique*, ce apare din 1912.

de mult discutata chestiune a originei şi patriei prime a poporului român. Istoria acestei pasionate discuţiuni este în deobşte cunoscută [1]), şi se poate reduce la două teze contrarii: autohtonismul Românilor în ţările dela Nordul Dunării (mai ales în Transilvania), sau imigrarea lor din Balcani pe malul stâng al fluviului, abia târziu în evul mediu. Dacă tradiţia cronicarilor, atât unguri cât şi români (începând cu Miron Costin) susţine că Românii sunt urmaşii Daco-Romanilor, cari locuiau provincia romană Dacia, dimpotrivă, studiile lui Thunmann (1774), în lumina comentariilor lui F. J. Sulzer (1782) au deschis drumul teoriei despre Români ca intruşi din Balcani, cari s'au rătăcit din Macedonia, Moesia, Iliria sau Tracia şi au imigrat în ţinuturile ocupate de secole de Slavi sau Unguri. Motive politice sau pseudo-politice au turburat liniştea cercetărilor ştiinţifice. În general, în secolul al XIX-lea, părerea autohtonismului Românilor pe pământul unguresc, susţinută de istoricii ardeleni (cu Petru Maior în frunte) şi de mulţi istorici ai Principatelor dunărene, găsea tot mai puţini aderenţi în străinătate, mai ales, datorită argumentelor aduse de cunoscătorii trecutului Balcanilor (R. Rösler, 1871, W. Tomaschek, 1881, C. Jireček, 1876 şi alţii), de slavişti (F. Miklosich, 1861 şi alţii), precum şi de romanişti (de ex. G. Paris). Pretinsele argumente lingvistice au convins chiar şi o parte dintre cercetătorii români să accepte, sau că leagănul poporului român a fost în întregime în dreapta Dunării (Radu Rosetti, 1906), sau să primească o teză intermediară, anume aceia că, după părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, elementele romanizate s'au păstrat parţial în Nordul Dunării, însă cuibul de unde a plecat expansiunea românească a fost totuşi în Sudul Dunării (D. Onciul, 1885, O. Densuşianu, 1901). În cele din urmă însă, concepţia tradiţionalistă a autohtonismului, susţinută de cel mai mare număr de savanţi români (printre cari pe primul plan se află B. P. Haşdeu şi A. D. Xenopol), reînvie cu toată puterea, atât în lucrările istoricilor (V. Pârvan), cât şi a filologilor (S. Puşcariu). N. Iorga a respins întotdeauna teoria lui Rösler, voind

1) O scurtă privire asupra ei o dă Iorga în *Geschichte des rum. Volkes* (1, pp. 86—89) şi O. Densuşianu, în *Histoire de la langue roumaine* (1901, 1, pp. XIII—XXXI); un rezumat larg al diferitelor păreri îl dă Karol Kadlec în *Românii şi dreptul românesc* (Praga, 1916, pp. 11—82).

s'o înlăture prin argumentele pe larg şi temeinic expuse în *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905, I, p. 86 şi urm.), şi mai pe scurt, dar tot atât de convingător, în *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* (Bucureşti, 1915, I, pp. 5—49, în capitolul intitulat: *Origine et permanence des Roumains en Transylvanie*). La aceasta trebue adăugat că istoricul nostru, ca altădată Hasdeu, subliniază urmele daco-tracice în cultura poporului român [1]), (în special în obiceiuri, îmbrăcăminte, arhitectură) urme care se manifestă cu putere în caracterul agrar al acestui popor [2]), în sfârşit, împreună cu V. Pârvan [3]) îşi imaginează romanizarea Daciei ca un proces organic, încet şi liber, cauzat de imigraţiile sistematice ale ţăranilor din Italia, îndrăgostiţi de agricultură, dar lipsiţi de pământ în ţara lor proprie [4]).

Povestind despre peripeţii atât de felurite, despre diferitele organizaţiuni de Stat, de toate aceste ramuri cari vorbeau româneşte, Iorga cercetează cu cea mai mare atenţie tendinţa,

1) Dela Traci „avem cea mai mare parte din sângele nostru iute, cu zvâcniri îndrăzneţe,... din superstiţiile noastre populare..., din obiceiurile noastre păstoreşti şi agricole, din gustul nostru în veşmânt, din normele simplei frumuseţi, care a fost căutată totdeauna şi adese ori atinsă în viaţa satelor noastre". (*Insemnătatea Românilor în istoria universală*, 1912, p. 4). In cartea sa *Portul popular românesc* (Vălenii de Munte, 1912) el recunoaşte mai ales caracterul trac coloristic şi de ornamentaţie în portul dela sate, şi acelaş lucru îl repetă şi în conferinţa *Voyage en Roumanie* (1931, pp. 10—11), ţinută la Sorbona.

2) De ex. *Geschichte des rum. Volkes*, I, pp. 215—216. O altă teză a stării de păstori a primei populaţii româneşti, încearcă s'o demonstreze în diferite şi foarte interesante studii prof. O. Densuşianu.

3) Pentru cei ce nu cunosc limba română, cele mai accesibile studii ale acestui istoric al antichităţii clasice, sunt cele publicate în limba italiană: *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio* („Ausonia", Roma, 1921) şi *Sulle origini della civiltà romena* (*L'Europa Orientale*, II, 1922, pp. 265—279).

4) Mi se pare că pentru prima oară teoria cu privire la imigraţia italiană în teritoriile balcanice,— încă în timpurile Republicei romane,—a expus-o Iorga în schiţa italiană: *Breve storia dei Rumeni* (Văleni, 1911, pp. 3—17), ceeace a repetat mai târziu în conferinţa *Les Latins d'Orient* (1921, p. 4: ...„une lente infiltration des paysans italiens..."), ţinută la Collège de France. Ipoteza populării încete, în răstimp de veacuri, a acestei colonii a Romei, prin ţărani italieni, adică teoria liberii şi, la început, neorganizatei imigraţii de autorităţile romane, a aplicat-o Iorga întregului spaţiu românesc în *Istoria literaturilor romanice* (Buc. 1920, I, p. 1).

la început abia instinctivă, şi apoi din ce în ce mai conştientă, către unitatea, cel puţin culturală, a întregei naţiuni. Bazele psihologice ale acestei tendinţe pentru unire le-a arătat Iorga, după isbucnirea războiului mondial, în foarte preţioasa şi plina de învăţăminte sinteză: *Desvoltarea ideii unităţii politice la Români* (Văleni, 1915). Nu e de mirare că, el însuşi mare propagator al ideii unităţii tuturor conaţionalilor, s'a dedicat cu un interes excepţional studiului asupra vieţii şi faptelor lui Mihai Viteazul; alături de voievodul moldovean Ştefan cel Mare [1]), acest Domn a devenit pentru el, ca şi pentru întreaga societate românească, cel mai reprezentativ, cel mai eminent erou, demn de cea mai mare veneraţie, ca reprezentant al ideii politice a României. A dedicat timpului lui Mihai Viteazul un mare volum de documente necunoscute (XII din colecţia *Hurmuzaki*, Bucureşti, 1903, pp. LXXXIX+1281+XXXIV), precum şi o *Istorie a lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc* (pentru aniversarea de 300 de ani dela moartea acestui Domn, Bucureşti 1901, o nouă ediţie în 1919), pătrunsă de un adânc sentiment liric, a scris şi o dramă cu acelaş subiect (în anul 1911), şi, în sfârşit, după armistiţiu, a glorificat pe acest „prim unificator al Românilor" în faţa familiei regale şi a reprezentanţilor Statelor aliate, într'un entuziast panegiric: *La politique de Michel-le Brave*, Iaşi, 1918).

Iorga nu este un specialist care se mărgineşte la o epocă restrânsă din istorie, ci se interesează deasemenea de evul mediu timpuriu, de istoria Principatelor române dinainte de unire, de perioada romantică a eforturilor conspirative dela începutul sec. al XIX-lea, în sfârşit de diplomaţia Regatului României. El a dat un bun comentariu pentru *Politica externă a Regelui Carol I* (Bucureşti, 1916), care formează un adaos folositor la memoriile publicate anonim de acest rege: *Aus dem Leben Königs Karl von Rumänien* (Stuttgart, 1894—1897) [2]).

1) Tot atât de importantă pentru istoricii poloni este monografia populară a lui Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare* (două ediţii în anul 1904).

2) Cartea lui Iorga ajunge până la congresul dela Berlin, pe când memoriile regelui până în anul 1881.

5.

In *Geschichte des rum. Volkes* se vede lipsa de satisfacție a autorului ei de a cerceta istoria națiunii numai din punctul de vedere politic, al schimbării frontierelor, al complicațiilor dinastice, al luptelor și alianțelor. Iorga — poate încă mai mult decât alți cercetători străini, nutrind aceleași idei asupra istoriei — încadrează în cercul cercetărilor sale toate domeniile vieții sociale, precum și manifestările culturale, materiale și morale, religia, literatura, educația, comerțul, industria și artele plastice. Din acest punct de vedere a scris trei volume de popularizare, *Istoria Românilor în chipuri și icoane* (București, I—II, 1905, III, 1906) : o colecție de conferințe ținute la „Societatea femeilor române" [1]) despre diferitele probleme de evoluție a civilizației, — cărți ce amintesc lucrările scriitorului nostru Łoziński. Găsim acolo paragrafe despre : mormintele Domnilor, despre Doamne, despre îmbrăcăminte și locuință, obiceiurile și viața înaltei societăți, călătoriile în străinătate ale Românilor și ale străinilor în România, despre vechea arhitectură, ideologia social-culturală, despre schimbările teritoriale în ambele Principate dunărene, viața spirituală a poporului și a boierilor, despre medici și farmacii, orașe și târguri. Al treilea volum cuprinde conferințe despre vechea sculptură și pictură, comerț și meserii, măsuri, greutăți și monede. Toate acestea ar fi de dorit să fie traduse în limba polonă.

Nu este aci locul să mă opresc mai mult asupra *Istoriei armatei românești* [2]) și *Istoriei comerțului românesc* [3]), ci atrag în special atenția asupra *Istoriei Bisericii românești* (Văleni, I, 1908, 479 p. ; II, 1909, 431 p.). Acesta este un adevărat isvor de informație, de cea mai mare valoare, în care se vorbește despre lucrul de cea mai mare importanță pentru civilizația Ro-

1) Asupra meritelor culturale ale femeilor române în trecut și prezent, Iorga a scris de mai multe ori.

2) *Istoria armatei românești*, Văleni, vol. I, până în anul 1599 și II, până în prezent, 1919 ; găsim în ea multe observațiuni importante despre influența armatei polone asupra celei moldovenești, ca și în excelentul studiu al lui I. Bogdan : *Organizarea armatei moldovenești în sec. al XV-lea* (București, 1908).

3) *Istoria comerțului românesc* (îmi este cunoscut numai vol. I. apărut în anul 1915 și cuprinzând perioada până la sfârșitul sec. XVII). De mare valoare sunt studiile din acelaș domeniu, publicate în limba germană de I. Nistor.

mânilor, isvor bogat în diferite fapte şi indicaţii cronologice. Această operă ne face cunoscută concepţia autorului despre rolul creştinismului, mai ales al Bisericii ortodoxe, în istoria naţiunii. El recunoaşte o influenţă decisivă a faptelor religioase, şi scriind manualul său, vrea să sublinieze meritele şi greşelile din organizaţia·Bisericii, şi spune la sfârşit că în starea morală a Bisericii se reflectează starea morală a ţării, — o condiţie esenţială pentru existenţă ca popor şi ca Stat (II, p. 318). Ca tradiţionalist înflăcărat, Iorga este aderent al unităţii religioase a Românilor supt egida Bisericii ortodoxe [1]; de aci provin observaţiile critice asupra misiunilor catolice (ungare şi polone în Moldova şi Muntenia) [2], aratând destul de neprieteneşte unirea unei părţi a Românilor din Transilvania cu Roma [3], ca şi acţiunea câtorva conducători ai Bisericii catolice în România actuală [4]. Ar fi exagerat să se vorbească de duşmănia lui Iorga împotriva Papalităţii; el nu este sgârcit în laude în ceea ce priveşte internatele iezuite şi apreciază cu laudă acţiunea ştiinţifică şi naţională a preoţilor uniţi din Ardeal. Trebuie să amintim că misionarii şi înalţii demnitari ai Bisericii catolice — mai ales episcopii — în România s'au recrutat din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, printre străini (un număr considerabil de Poloni) [5], şi, pe lângă aceasta, ei nu erau demnitari numiţi „in partibus infidelibus'', ci demnitari cari şi-au exercitat în realitate funcţiunea, însă se aflau în afară de orice mişcare naţională, sau erau chiar răspânditori ai culturii străine. Iorga subliniază că unii dintre ei credeau că datoria lor este lupta prin toate mijloacele contra ortodoxiei, bazându-se pe protecţia Franţei, această tradiţională ocrotitoare a ritului latin în Orient, sau cu sprijinul Budapestei;

1) In religia ortodoxă avem pe cel mai vechiu martor al tradiţiunilor noastre naţionale.... „prin ea suntem contimporanii martirilor, prin ea vorbim cu strămoşii în graiul lor, prin ea suntem toţi fraţi..." (*Discursuri de recepţiune*, nr. 43, 1914, p. 32).

2) *Studii şi documente*, vol. I şi II (1901); *Istoria Bisericii*, I (passim).

3) *Ist. bis. rom.*, I, p. 417 şi urm., II, p. 19 şi urm., etc.; *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II, p. 7 şi urm.

4) Mai ales a arhiepiscopului Bucureştilor Raimund Netzhammer, în special pentru atitudinea sa în timpul războiului mondial.

5) E deajuns a se arunca o privire asupra listei episcopilor din Moldova, citaţi în *Istoria Bisericii*, II, p. 321 şi urm.

pentru aceasta, după părerea sa, catolicismul în România este o organizaţie străină, cu limbă străină, cu scopuri şi mijloace străine. Aceasta putea şi trebuia să fie schimbat; şi dacă ar veni momentul, „când seminariile catolice vor fi şcoli româneşti, şi clerul catolic dela noi nu va fi alcătuit din străini, ci numai din Români luaţi din Ardealul unit, nu ne vom face catolici, precum dacă am fi trăit tot trecutul în catolicism nu ne-am face ortodoxi, dar orice om cuminte va fi împăcat cu existenţa în România a organizării catolice" [1]).

In legătură cu istoria cultului sunt studiile lui Iorga cu privire la monumentele literaturii religioase româneşti. In acest câmp el a făcut descoperiri într'adevăr revelatoare, aşa încât trebue scos în evidenţă că el este acela care a creiat istoria literaturii naţionale, care nu existase înainte de el, decât în colecţiile de cronici sau articole cu caracter de critică literară.

Marea sa carte: *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688* (Bucureşti, 1904, mai precis volumul al VII-lea din colecţia *Studii şi documente*) a aruncat o lumină cu totul nouă asupra originei şi începuturilor civilizaţiei în Moldova, mai ales pe bazele primelor traduceri din Sf. Scriptură în limba română. Iorga a emis aci o importantă ipoteză, că traducerea Psalmilor şi a Faptelor apostolilor în redacţiile cele mai vechi cunoscute nouă, provin din Transilvania, şi mai ales din colţul nord-estic, aşa zisul Maramureş, unde pe la mijlocul secolului al XV-lea s'au început aceste traduceri sub influenţa propagandei husite [2]). Argumentele istorice, sprijinite pe analiza filologică a textelor păstrate, au format bazele reale pentru teoria cercetătorului nostru, aşa că ea a trecut azi în cea mai mare parte a manualelor şi studiilor ştiinţifice [3]).

O importanţă revelatoare a avut *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (Bucureşti, 1901, vol. I, 552 p.,

1) Articolul intitulat: *Noii episcopi catolici în România* (*Sămănătorul* din 2 Octombrie 1905).

2) *Studii şi documente*, VII, pp. XVIII — XIX; *Istoria Bisericii*, I, p. 75.

3) De ex., în manualele vechii literaturi româneşti a lui S. Puşcariu şi a lui A. Procopovici, la I. A. Candrea, *Psaltirea şcheiană* (Bucureşti, 1916, I, p. XCVI şi urm.). Părerea mea asupra acestei chestiuni, expusă în revista *Reformacja w Polsce* (1, 1921, pp. 309—310), astăzi nu mi se mai pare justă.

vol. II, pp. 640+61). Lucrarea, făcută pentru un concurs al Academiei Române, cu toată valoarea ei netăgăduită şi cu neepuizata bogăţie de observaţiuni, a fost primită cu o aspră critică de către juriul Academiei, care, din cauze neînţelese, s'a silit să caute cele mai mici greşeli, şi în cea mai mare parte a dispreţuit ceeace, un an mai târziu, fu recunoscut ca cel mai mare merit al acestei cărţi. E de ajuns că Academia a refuzat tipărirea lucrării, şi abia ajutorul personal al lui Alexandru Callimachi a dat posibilitatea ca această primă sinteză a vieţii spirituale a Românilor, între anii 1688—1821, să apară. Iorga a scos la iveală diferite documente literare uitate, imperfecte — în cea mai mare parte — din punct de vedere estetic, banale ca formă şi cuprins, dar cari sunt deosebit de interesante din punctul de vedere al cercetărilor istoricului culturii. E de ajuns să spunem că el a făcut pentru secolul al XVIII-lea în România ceeace a făcut profesorul Brückner pentru secolul al XVII-lea în Polonia, adică a descoperit orizonturi, până atunci nebănuite, ale vieţii spirituale în ţările române. E adevărat că marea erudiţie a autorului pricinuieşte uneori greutatea stilului în această carte, şi mulţimea faptelor nu permite să fie apreciată destul de bine valoarea materialului adunat; cu toate acestea, însă, această operă atât de greu de găsit şi atât de scumpă la anticari, rămâne până acuma manualul necesar pentru fiecare cercetător al culturii din Sud-Estul european.

Continuarea acestei cărţi, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea* (Bucureşti, 1907 — 1909, trei volume) se ocupă de perioada dela 1821 până în clipa unirii Principatelor, adică în 1866. Din materialul perioadei, bine cunoscute şi cercetate, de luptă pentru independenţă, aduce mai puţine lucruri senzaţionale, însă şi acuma dă izvoare uitate sau neapreciate de alţii, de ex., reviste, foi volante şi manuscrise. Vorbind despre fapte ce sunt importante încă pentru timpul şi ideologia de azi, în volumul dedicat secolului al XIX-lea, Iorga deseori părăseşte atitudinea de rece cercetător, şi scrie ca un critic şi judecător. El face reabilitări şi revizueşte laudele prea mari, scoate la iveală merite şi preţueşte influenţe. Epoca Fanarioţilor se arată la el a fi mai puţin respingătoare decât se înfăţişa în scris până atunci, iar interesele ei culturale sunt înălţate, căpătând caracterul autentic al măsurilor occidentale prin contactul cu Parisul. Scriitori

uitaţi (de pildă, Depărăţeanu, Creţeanu şi alţii) primesc aprecierea ce li se cuvine, prea lăudatul Bolintineanu trece pe planul al doilea, talentul lui Alexandrescu este aplaudat, M. Kogălniceanu creşte până la mărimea unuia dintre primii creatori ai culturii naţionale, în sfârşit, V. Alecsandri — steaua literaturii române, singurul dintre scriitorii români, timp de mulţi ani cunoscut în Europa — nu pierde în prezentarea lui Iorga valoarea de venerabil patriot, cântăreţ melodios, idealist şi maestru al stilului frumos, uşor accesibil tuturor, dar este redus la proporţiile lui reale, ca unul care nu se impune prin adâncimea şi originalitatea ideilor sale.

Iorga a consacrat literaturii contimporane româneşti o mulţime de schiţe şi articole. Cum ele nu prezintă numai opiniile unui erudit, ci înainte de toate şi părerile sale de critic-luptător, e mai bine a nu se vorbi de ele acuma. Ajunge pentru noi constatarea, că producţia savantului nostru în domeniul istoriei literaturii româneşti, a îmbrăţişat întreaga-i desvoltare şi este până acuma singura sinteză [1]) şi punct de plecare pentru studiile monografice cari au luat desvoltare acum în România [2]).

6.

A mai fost vorba despre pasionatul interes al lui Iorga pentru ideia unirii culturale şi politice a tuturor ţinuturilor locuite de Români. De aci vine sistemul său consecvent de a privi fiecare chestiune din punctul de vedere al Românului din orice provincie

---

1) Tot ce există în afară de ea sunt sau manuale şcolare, sau compilaţii fără valoare (Gh. Adamescu, în *Biblioteca pentru toţi*), sau schiţe superficiale de informaţii pentru străini. Printre ultimele, şi în contra căreia trebue să vă avertizăm, e: *Geschichte des rumänischen Literatur* de G. Alexici (în *Literaturen des Ostens*), şi să vă trimitem mai bine la instructivul articol al lui S. Puşcariu, *La letteratura romena*, în revista romană *L'Europa Orientale* (III, 1923, pp. 715—730), sau la două destul de bune crestomaţii franceze, cu introduceri bio- şi-bibliografice: R. Ipcar, *Écrivains roumains* (Paris, La Renaissance du livre, 1920) şi N. Iorga — S. Gorceix, *Anthologie de la littérature roumaine des origines au XX-e siècle* (Paris, Delagrave, 1920).

2) Vechea literatură română a fost prezentată în ultimul timp, în felul manualelor, de S. Puşcariu (Cluj), A. Procopovici (Cernăuţi), G. Pascu (Iaşi); de noua literatură au început să se ocupe între alţii G. Bogdan-Duică (Cluj) şi O. Densuşianu (Bucureşti, până acuma 2 vol.).

şi de a trece întotdeauna peste hotarele Vechiului Regat. Aceasta se poate spune despre toate lucrările sale, manuale şi studii, nu numai atunci când se ocupă de o chestiune specială. Astfel citim întotdeauna despre „literatura Românilor", „Biserica Românilor", „istoria Românilor', iar despre „România" vom citi abia în publicaţiile de mai târziu, când acest termen a cuprins toate ţinuturile româneşti, nu numai o parte a lor, adică Moldova şi Muntenia.

Fiecare grup de Români ce nu era cuprins în Statul român până în anul 1918, a găsit în Iorga un istoric conştiincios şi cu sentimente frăţeşti. Transilvania şi Banatul ocupă primul loc. Monografia sa *Sate şi preoţi din Ardeal* (Bucureşti, 1902, 349 p.), a dedicat-o „preoţilor şi învăţătorilor din românimea de peste munţi, celor prin cari se păstrează neamul în aşteptarea viitorului care atârnă de vrednicia noastră". Povesteşte despre soarta conaţionalilor săi de sub stăpânirea ungară în *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, operă în două volume, scrisă mai întâiu în româneşte, apoi în franţuzeşte (Bucureşti, 1915) [1]), laudă progresele făcute în domeniul economic şi cultural, se întristează de cazurile din fericire rare, de oportunism şi compromisuri cu duşmanul, condamnă rolul Budapestei — un ocupant care desnaţionalizează — şi declară lumii întregi că istoria fraţilor de peste hotare este îmbibată de lacrimi şi sânge nevinovat vărsat. Pe de o parte, el nu este sgârcit în cuvinte de dispreţuire pentru „renegaţii" câştigaţi de Ungaria (de ex. preotul Vasile Mangra, membru al Academiei Române), [2]), pe de alta, apără cu tărie aşa zisul, pe nedrept, separatism transilvănean, adică păstrarea Ardelenilor la obiceiurile locale, independenţa lor faţă de cosmopolitismul bucureştean, în sfârşit, tânăra şi splendida lor literatură, talentele poeţilor şi prozatorilor lor, ca Slavici, Coşbuc, Goga, sau Agârbiceanu [3]).

---

1) *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie* (Bucureşti, 1916).

2) *Renegaţii în trecutul ţărilor noastre şi al neamului românesc* (Bucureşti, 1914).

3) *Partea Românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească. Influenţe şi conflicte* (Bucureşti, 1911); operă provocată de aspra critică adusă literaturii transilvănene de cunoscutul diplomat şi scriitor Duiliu Zamfirescu, mort în anul 1920.

Bucovina, cuibul culturii româneşti, înconjurată de gloria victoriei voevozilor, sfinţită de mânăstirile ce-i adăpostesc de secole cultura, apare din cărţile lui Iorga dedicate ei, în toată importanţa sa. Grijile ţăranului român oprimat, pe de o parte, de elementele ruseşti, pe de alta, de propaganda germană dela Viena, le-a arătat savantul nostru în *Conferinţe despre Bucovina* (Bucureşti, 1919), ca şi în *Histoire des Roumains de Bucovine* (1775—1914), (Iaşi, 1917), destinată străinătăţii. N'a uitat de asemenea nici Basarabia, cea mai neglijată provincie, lăsată pradă obscurantismului şi condamnată la desnaţionalizare, strigând după ajutor la 100 de ani după răpirea sa de către Rusia (*Basarabia noastră*, Văleni, 1912) şi salutând realipirea ei, cu cartea : *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia.*

Trebuesc date la iveală diferitele observaţiuni cu privire la Românii risipiţi în toate părţile lumii, cele mai importante fiind acelea despre Românii macedoneni (Cuţovlahi, Ţinţari, Aromâni) din Peninsula Balcanică, în Epir, Turcia, Macedonia, Serbia şi Bulgaria. Existenţa şi starea lor de păstori, agricultori şi orăşeni, înconjuraţi de un val de neamuri de limbi diferite, au atras atenţia cercetătorilor încă dela sfârşitul secolului al XVIII-lea, constituind una din problemele cele mai importante în discuţiile despre patria iniţială a Românilor. Se ştie că guvernul din Bucureşti în timpul lui Cuza a obţinut autonomia şcolară şi religioasă pentru populaţia aromână, şi după cel de al doilea războiu balcanic a obţinut şi precizarea drepturilor ei de autonomie. Despre interesantele insule de populaţie cuţovlahă din Balcani, s'a scris foarte mult în ultimul timp (G. Weigand, P. Papahagi, O. Densuşianu, etc.), fără să mai vorbim de bogata, dar tendenţioasa literatură în diferitele limbi balcanice şi occidentale, tratând despre aşa numita „chestiune macedoneană". Iorga şi-a precizat părerea cu privire la Aromâni în *Geschichte des rum. Volkes*, iar în timpul Congresului păcii dela Paris, a publicat în româneşte *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (Bucureşti, 1919), tradusă apoi în franţuzeşte : *Histoire des Roumains de la péninsule des Balkans.*

In ceea ce priveşte minorităţile naţionale din România dinainte şi după războiu, trebuie să cităm în primul rând *Istoria Evreilor în Ţările noastre* (Buc. 1913), în care istoricul nostru

arată că târziu, abia după anul 1600, a început imigraţia Evreilor în provinciile dunărene, mai ales din Polonia, şi apoi din Rusia şi Austria, precum şi studiul *Armenii şi Românii* (Buc. 1914), o paralelă istorică, scrisă cu ocazia donaţiunii făcută de G. Buicliu Academiei. Despre Unguri şi Saşi, Ruteni, Bulgari şi Turci, aşezaţi în hotarele României, se pot găsi menţiuni în diferitele sale opere.

7.

Unul dintre cele mai mari merite ale lucrărilor istoricului nostru este grija de a scoate în evidenţă relaţiunile dintre România şi Statele vecine sau mai îndepărtate ale Europei. Astfel au apărut cărţile, care mai mult sau mai puţin epuisează subiectul, ca : *Relations entre Serbes et Roumains* (1913), *Histoire des relations anglo-roumaines* (1917), *Histoires des relations russo-roumaines* (1917), *Histoire des relations entre la France et les Roumains* (Paris 1918, pp. XVI+282), *Polonais et Roumains* (Bucureşti, 1921, 102 p.), *Venezia e la penisola dei Balcani* (1914), *Rapporti politici tra l'Italia e la Romania* (*L'Europa Orientale*, III, 1923, pp. 519—523) [1]), *Roumains et Grecs au cours des siècles* (1921), — ca să nu enumărăm decât lucrările scrise în limbile accesibile, occidentale.

Statele din Peninsula Balcanică au atras cu o deosebită putere atenţia eruditului român. Spre deosebire de concepţiile „aristocratice" ale câtorva scriitori bucureşteni, cari vorbeau cu dispreţ de „cazanul balcanic" şi de „incultura populaţiilor barbare ale Balcanilor", lepădându-se de orice legături cu ele, Iorga afirmă strânsa legătură dintre Români şi popoarele Peninsulei, cel puţin pentru faptul că le atribuie o bază comună de civilizaţie traco-romano-bizantină [2]). Afară de aceasta, chiar înaintea războaielor balcanice, şi mai ales după anul 1913, el face o intensă propagandă pentru : apropierea politică dintre Statele

1) Iorga aparţine adepţilor apropierii italo-române, precum este apărăorul entuziast al coborării franco-române. In Balcani el vede o solidară misiune de civilizare pentru Roma şi Bucureşti, mai ales în Albania şi Macedonia (v. în Analele Academiei, *Două tradiţii istorice în Balcani : a Italiei şi a Românilor*, 1913, şi conferinţa din Martie 1914 la Venezia : *Il problema balcanico e l'Italia*).

2) *Ce înseamnă popoare balcanice?* (Văleni, 1916).

dela miază-zi de Dunăre şi România, căreia i se cuvine în acest bloc rolul de conducătoare după o lungă tradiţie istorică [1]). Insufleţit de asemenea concepţiuni, el a întemeiat în Ianuarie 1914 (împreună cu profesorul de istorie antică V. Pârvan şi geograful G. Murgoci) Institutul de studii Sud-Est european, al cărui scop practic trebuia să fie — după gândul creatorilor lui — în primul rând, publicarea de lucrări ştiinţifice cu privire la viaţa popoarelor balcanice şi a relaţiunilor lor cu Românii. Institutul publică deja de 11 ani în limba franceză un „Bulletin", care la început apărea lunar, iar în urmă la intervale mai mari de timp, cuprinzând studii mărunte şi privirea critică a literaturii asupra acestei chestiuni.

In legătură cu aceasta este activitatea lui Iorga în domeniul Bizantinologiei. Colaborator la *Byzantinische Zeitschrift*, ce apare la München, întâlnind peste tot influenţele Imperiului de Răsărit în ţara sa, a publicat la Londra în 1907 un manual sintetic *The byzantine Empire*, carte importantă şi folositoare, citată de multe ori cu laude de cunoscătorii acestui subiect [3]). Din acelaş domeniu trebuie menţionat ciclul de conferinţe ţinute la Sorbona, publicate recent la Paris: *Formes byzantines et réalités balcaniques* (Paris, Champion, 1922, 192 p.). Iorga a fost iniţiatorul direct şi gazda principală a Congresului de Bizantinologie, care s'a ţinut la Bucureşti între 14—20 Aprilie [4]).

---

1) O mulţime de teze asemănătoare se află în *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne* (Văleni, 1916), o prelucrare franceză a conferinţelor ţinute la Universitatea din Bucureşti în prezenţa prinţului Carol, pe atunci student.

3) Printre alţii, de Charles Diehl în *Histoire de l'empire byzantin* (Paris 1920, 236 p.).

4) La acest *Premier Congrès international d'études byzantines* au luat parte numai savanţii popoarelor ce intraseră în Liga Naţiunilor, deci n'au venit nici Germanii, nici Ruşii (afară de N. P. Kondakov, care predă actualmente la Praga), nici Austriecii, din solidaritate cu bizantinologii excluşi din asociaţie. Anglia, America, Italia şi Spania au trimis câte un reprezentant, Francezii şi Belgienii au fost în mare număr (printre alţii : Ch. Diehl, G. Millet, L. Bréhier, H. Grégoire). Au fost Iugoslavii, Cehii (Murko dela Praga, Svoboda dela Berna), Bulgarii şi, evident, numeroşi Români (cu Iorga în frunte). Bizantinologii poloni — şi avem câţiva, dar n'a fost niciunul — n'au venit din motive, într'adevăr, cu totul neînţelese. Congresul a fost foarte însufleţit, s'a hotărît să se publice o nouă revistă, *Byzantion*, cu H. Grégoire ca redactor.

Turcilor — urmașii stăpânitorilor bizantini ai Constantinopolului — le-a dedicat Iorga uriașa *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (Gotha, Perthes, vol. I, în anul 1908, vol. V, în anul 1913, în total 2563 p. !). Autorul nostru a pășit aci pe urmele polihistorului român, Dimitrie Cantemir (mort în anul 1723), care a scris frumoasa, în timpul său *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*, tradusă în limba engleză (1734), franceză (1743) și germană (1745). Recenziile despre această mare operă a lui Iorga recunosc cu mirare, și chiar cu uimire, imensitatea muncii depuse și erudiția cu totul excepțională a autorului.

La Albania politicienii români se gândeau de mult. Atenția îndreptată de București asupra acestei provincii, care se deslipea treptat de sub stăpânirea Sultanului, se datora pretențiilor ce le aveau Românii de a juca un rol în Balcani, precum și vecinătății cu Aromânii, la cari se simțea influența fraților dela Dunăre. Se făceau planuri cu privire la un Stat comun albano-aromân, în felul aceluia româno-bulgar din evul mediu. Mi se pare că și Iorga era de aceeași părere, cel puțin în timpul războaielor balcanice, așteptând pentru aceasta ajutorul Italienilor, ceea ce se vede din articolul *Problema albaneză*, publicat în revista *Svensk Tidskrift* din Stockholm (1913, pp. 447—456). Acelaș caracter au ideile savantului nostru publicate în *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais* (Buc. 1919), scrisă cu ocazia demersurilor făcute pentru acceptarea frontierelor Statului lor de către Liga Națiunilor și Consiliul Ambasadorilor.

Acestea sunt operele cele mai interesante și originale. O importanță mai mică are seria de conferințe, ținute cu diferite ocazii, ca: *Chestiunea Rinului* (1912), *Chestiunea Dunării* (1913), *Chestiunea Oceanelor* (1919) — toate trei ținute la Școala de războiu — ca și *Istoria poporului francez*, (1919), operă de popularizare; în schimb e interesantă încercarea de a caracteriza vechea fizionomie a Țărilor Românești pe baza descrierii călătorilor străini — Germani, Italieni, Francezi, Poloni — cu titlul: *Istoria Românilor prin călători* (1920). In scurt, Iorga voia să lumineze legăturile comune cari unesc toată lumea civilizată, din diferite puncte de vedere. Voia prin aceasta să realizeze un lucru profund meditat, bazându-se pe metode noi, să creeze *Istoria culturii*

universale, cum a precizat în comunicarea dela Congresul internațional de istorie dela Londra (1913): „il faudra revenir aux grandes histoires universelles"... După cum ne asigură Meteș, biograful lui Iorga, savantul român și-a pregătit chiar planul pentru marea *Istorie a civilizației universale*. Până acum cunoaștem fragmente din această lucrare plănuită, anume analiza câtorva *Cărți reprezentantive în viața omenirii* (Văleni, 1916), începând cu Sf. Augustin și terminând cu scrierile din epoca lui Carol-cel-Mare, precum și *Istoria literaturilor romanice, în desvoltarea și legăturile lor* (Buc. 1920, ed. Academiei) în trei volume. Este o întreprindere curagioasă de a da o scurtă privire asupra creației spirituale italiene, franceze și spaniole, mai ales că autorul nu uită să scoată în relief și legăturile acestei literaturi cu cea germană, și în primul loc cu cea engleză. Cu toate obiecțiunile ce se pot ridica din punctul de vedere al metodei, preciziunii și a justei aprecieri împotriva istoricului care a îmbrățișat un domeniu atât de neobișnuit de vast și de greu, un lucru e incontestabil: avem în fața noastră un om cu o erudiție fantastică și cu o minte care în mod spontan caută sinteza, chiar și cu prețul de a fi fost făcută prea de vreme, ici și colo cu lipsuri și fără să fi folosit toate descoperirile de detaliu, dar de un universalism atât de rar în vremea de azi, care esté atât de înclinată spre o specializare exagerată.

8.

Anii de intense cercetări în arhive și biblioteci n'au secătuit inima și energia istoricului, în care creștea dorința de a semăna ideile sale, de a le folosi în mod practic în viața socială și politică a națiunii sale. In timp ce în mintea sa luau ființă din ce în ce mai clar imaginile de fericire și nenorocire a țării sale, el își forma concepțiile și ideile sale sociale și politice. Era un paralelism perfect între ceea ce publica în domeniul științific și ceea ce profesa în politică: cercetătorul tradițiunilor naționale a devenit și pe arena publică un *naționalist* și *tradiționalist*.

Aprofundarea și venerarea trecutului istoric este datoria fiecăruia dintre conducătorii țării. Această afirmație o regăsim mereu în diferitele sale lucrări. Dau câteva citate la întâmplare:

A uita pe Mihai Viteazul „ar fi să ne uităm pe noi înşine, să părăsim menirea noastră... căci pe aceste două temelii se sprijină mărirea tainică a unui neam: amintirea totdeauna vie a trecutului şi conştiinţa datoriei, îndeplinite de toţi şi în fiecare clipă" (*Istoria lui Mihai Viteazul*, 1901, p. 96). „Kogălniceanu înţelege că fiecare popor are sufletul său, format în sute şi mii de ani, din firea pământului, ...din ceaţa toamnelor şi gerul iernelor, din toate frământările, suferinţele, silinţa, din nesfârşit de multele amintiri îngrămădite pe urma morţilor, cari astfel n'au murit întregi, ci din adâncul zăcerii lor sprijină răsfăţarea la lumină a urmaşilor..." (*Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, vol. II, p. 31). „Sub paza strămoşilor, pe drumul lor vechiu şi sigur am câştigat toate lucrurile mari şi trainice. Viitorul nostru nu poate fi despărţit în nici o privinţă de trecutul lor. Toate drepturile cuprinse în el sunt ale noastre şi nici una din datoriile ce pornesc din ele, n'o putem respinge" (*Trei lecţii de istorie despre însemnătatea Românilor în Istoria Universală*, 1912, p. 46) „Popoarele nouă, fără tradiţie şi fără teritoriu, acelea pot da elemente umane indiferente oricărei culturi. Ele pot ceda oricui, se pot împăca cu oricine, pot servi oricărei cauze prin elementele pe care soarta le osebeşte din ele. Popoarele vechi, popoarele înrădăcinate, popoarele tradiţionaliste, *nu*. In legătura lor cu pământul, în legătura lor cu trecutul, în hotărîta opoziţie faţă de orice contaminare străină, stă şi secretul conservării lor şi singurul mijloc prin care pot fi folositoare umanităţii" (*Renegaţii*, etc., 1914, p. 803). De aci vin datoriile istoricului, care „e dator a fi un amintitor neobosit al tradiţiei naţionale, un mărturisitor al unităţii neamului peste hotare politice şi de clase, un predicator al solidarităţii de rasă şi un descoperitor de ideale, spre care cel dintîiu trebue să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplul" (*Două concepţii istorice*, p. 150, 1911).

Istoric conştient de baza geografică şi economică a poporului său, înţelege prea bine că raţionalizarea a priori a unor idei fanteziste şi învăţături teoretice se sfarmă întotdeauna de granitul tare al condiţiunilor neschimbătoare a împrejurărilor: „Nimeni nu poate distruge ceea ce este prin voinţa neclintită a veacurilor" (*Insemnătatea Românilor*, p. 47). Deci, prima şi cea mai importantă problemă a unui popor este recunoaşterea

„misiunii" istorice pe care trebuie s'o îndeplinească. Iorga apreciază fără părtinire rolul Românilor: el nu urmează pe declamatorii „romanităţii" sau ai „latinităţii", extaziaţi de argumentul legiunilor lui Traian, de latinitatea limbii, de originea culturii române, provenită din aceea a Cesarilor. El nu se gândeşte să facă munca Danaidelor, să „purifice" graiul strămoşilor de „influenţele" slave, ungare, greceşti sau turceşti, să tăgăduiască legătura incontestabilă a ţăranului cu Orientul bizantin, să îndepărteze cât se poate de mult umbra străină a Balcanilor. Acesta este marele merit al savantului, că nu a pierdut obiectivitatea, orbit de cultura apuseană pariziană, ci recunoaşte curagios că „...de Răsărit ne leagă viaţa noastră şi a strămoşilor noştri. Aici ni sunt toate rădăcinile, toate jertfele, toate meritele". (*Insemnătatea*, p. 46).

Cum se întâmplă deseori istoriografilor, Iorga are slăbiciunea de a lăuda prea mult trecutul poporului său, care ducea o viaţă de agricultori şi îndeplinea fapte de vitejie pe câmpul luptelor de dreptate, de aceea, în consecinţă, poate că el acuză cu prea mare severitate pe contimporani, că sunt prea moleşiţi şi cosmopoliţi. Epocile lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul strălucesc în descrierea lui prin eroism şi sacrificiu; rolul istoric al Românilor în trecut creşte până la proporţii uriaşe. Să auzim câteva păreri din ciclul de conferinţe: *Insemnătatea Românilor în istoria universală* (1912):

Părăsiţi de legiunile lui Aurelian, Românii nu s'au ascuns în munţi în faţa barbarilor, ci au trăit printre ei, căci „prezenţa noastră aici a fost nesfârşit de folositoare. Deţinători ale celor mai mai vechi tradiţii culturale, le-am transmis celorlalţi, tuturor celorlalţi. Moştenitori ai ordinei romane, am reprezentant punctul statornic în vârtejul sălbatec al strămutărilor, rătăcirilor, năvălirilor şi prin aceasta am devenit educatorii politici ai celorlalţi, ai tuturora. Iar când dintre ei Slavii, aşezaţi între noi şi Bizanţ, au primit deadreptul, oricât ar fi fost de împotrivitori prin firea lor, forme superioare de civilizaţie şi de cultură politică, pe care ni le-au transmis, meritul lor era aproape nul. Nu ni dădeau nimic din al lor"... „Voevodatul Ardealului, Banaturile Bosniei, Macivei, mai departe al Severinului, sunt traduceri în realităţi maghiare a concepţiilor noastre politice elementare"(pp. 12—13, 15) „...La noi, pe pământul nostru, am fost pentru Turci duşmani

ireductibili, peste cari nu s'a putut trece niciodată spre a se secera cu săbiile sămănătura tânără de civilizaţie a Apusului" (p. 26). Dacă planurile imperialiste ale Austriei, Poloniei şi Rusiei nu s'au realizat, aceasta se datoreşte Românilor. „Precum în Apus Valea Rinului, aşa în Răsărit a Dunărei e, geografic, etnografic şi politic, o lume aparte, care nu trebue confundată cu altele. In ea se întâlneşte Orientul cu Occidentul într'o fecundă înrîurire reciprocă. Şi ea garantează naţiilor creştine din Orient viaţa lor proprie. Iar civilizaţia omenească se ţine prin jocul liber al sufletelor naţionale" (pp. 32—33).

Iorga merge chiar un pas mai departe. Nemulţumindu-se a numi pe Români „cavaleri ai bastionului creştinătăţii şi civilizaţiei apusene", el vrea să arate că, din unele puncte de vedere, ei au depăşit nivelul civilizaţiei occidentale. De ex., metoda istorică a lui Dimitrie Cantemir a realizat postulate puse abia mai târziu şi infiltrarea artei populare în literatura română s'a făcut înaintea modei folkloristice din marile centre europene (*Locul Românilor în desvoltarea vieţii sufleteşti a popoarelor romanice, Revista Istorică,* V, pp. 114—125).

Mândria pentru frumoasele fapte ale strămoşilor şi pentru misiunile încredinţate de Providenţă României vechi şi actuale, nu atinge culmi care ar fi putut împinge pe drumurile rătăcite ale speculaţiunilor periculoase pe istoric. Dimpotrivă. Să nu uităm că Iorga a arătat utilitatea raporturilor de apropiere şi prietenie a Bucureştilor cu popoarele balcanice. Adăugăm la aceasta, că el recunoaşte necesitatea luptei numai pentru apărarea drepturilor naţionale şi realizarea unităţii politice a ţinuturilor cari se cuvin Românilor din motive etnografice; a prevenit neîncetat contra angajării în întreprinderi periculoase de cucerire, care dăunează ambelor părţi. De pildă, în timpul războiului balcanic, el sublinia spiritul paşnic al Românilor, care provine din caracterul lor agrar [1]), punea în faţa cetitorului respingătoarele exemple ale imperialismului răpitor al Austriei şi Rusiei [2]), şi cita o serie de fapte de natură morală, cari vorbeau pentru „dreptul la viaţă al popoarelor mici" [3]). Dela centralismul, disciplina mecanic siste-

1) *Politica externă a popoarelor agricole* (Văleni, 1913, scrisă contra războiului cu Bulgaria).

2) *Imperialismul austriac şi cel rus* (1915).

3) *Dreptul la viaţă al Statelor mici* (1915).

matizată și biurocratismul *Grossbetrieb*-ului nu aștepta multe acest cercetător al mersului culturii: arta și gândul creator țâșnesc din individualism, din această aleasă stare sufletească, care se concentrează în sinceritate și intimitate. Nimic nu este mai periculos pentru înflorirea lor, decât atmosfera sgomotoasă și nervoasă a marilor centre comerciale și industriale. Realizările materiale și tehnice pot să se desvolte perfect în gălăgia internațională și sub presiunile continui și uniforme ale ordinelor trimise de către centrele dictatoriale. Cultura spirituală însă, are nevoie, pentru a germina și rodi, de multe și felurite focare, și acestea sunt națiunile organizate în State independente, nu imperii enorme și supranaționale (*Le droit à la vie des petits États, Bulletin de la section historique*, III, 1915, pp. 45—46). In sfârșit, Iorga nu se sperie de zăngănitul armelor ocupanților imperiali:

„Oricât ar fi ele (puterile mondiale) de mari teritorial, oricât de perfectă ar fi disciplina pe care isbutesc a o impune tuturora prin supravegherea polițienească ori prin comanda militară, oricât le-ar ajuta bogăția de Stat rezultată din contribuțiile supușilor îndemnați în sforțările lor economice, ele nu vor putea găsi nicicodată factorul moral pe care să-l opue simțului de comunitate exclusivă cu aceia cari, vorbind aceeași limbă, au acelaș suflet, fără a mai vorbi de tradițiuni istorice pe cari le împărtășesc cu congenerii lor. Materialismul epocei noastre, harnică în producerea bunurilor și lacomă în urmărirea lor, nu e decât un moment în desvoltarea omenirii. Neapărat condițiile vieții economice se vor schimba,... iar cultura modernă va ieși din faza tehnică și externă de astăzi, devenind iarăș internă, intimă, idealistă... ...Până atunci va trece multă vreme, se va vărsa mult sânge, multe comori se vor distruge, multe energii vor fi nimicite, dar neapărat *aici* se va ajunge". (*Imperialismul austriac și cel rus în desvoltare paralelă*, pp. 1—2, (205—206) *Analele A. R.* Tom. XXXVII. *Mem. Sec. Ist.*, 1914).

9.

In Aprilie 1910, Iorga a înființat partidul național-democrat, al cincilea mai însemnat din România dinainte de războiu, pe lângă cele două partide vechi: partidul liberal și cel conservator, precum și alte două mai tinere: puțin numerosul partid socialist.

şi, tot cu atât de puţini membri, dar cu multă influenţă, grupul lui Take Ionescu, aşa numita „Frondă conservatoare" (partid care dela 1908 s'a numit „conservator-democrat"). Nu intenţionez să intru aci în aprecierea activităţii parlamentare şi publice a omului politic. Mă limitez numai la caracterizarea câtorva puncte fundamentale din programul său, după cum ne informează broşurile şi cărţile sale nenumărate [1]), discursurile sale dela Cameră, cari sunt cele mai frumoase modele de elocvenţă şi articolele scrise în fiecare zi în diferite ziare, şi, mai ales, în *Neamul Românesc* (dela 1906) şi *Neamul românesc pentru popor* (dela 1910), redactate de el. Intr'adevăr profunda grijă pentru ridicarea morală a naţiunii, a maselor poporului la un nivel înalt şi cinstit de sacrificiu, dorinţa de a convinge că bunurile spirituale sunt mai înalte decât cele materiale, iată refrenul ce revine mereu în deducţiunile tribunului nostru. Pe fondul atât de demoralizat al culiselor partidelor politice, silueta lui Iorga-parlamentarul se reflectează deosebit de frumos. Se pot discuta diferitele sale concepţii, critica polemicile sale pasionate, poţi să nu fi convins de entuziasmul acestui naţionalist, dar nu se pot tăgădui în toate aceste sforţări intenţiile sale curate şi idealismul înalt. Atacă neînfricoşat sibaritismul, conrupţia, snobismul cosmopolit, demagogia josnică a diferitelor ziare şi a unor deputaţi români. Nu încetează de a chema la trezirea tuturor, susţine că nu trebuesc secătuite satele şi ţara pentru capitală, că înţelege greutatea situaţiei, pe care o poate salva numai moralitatea indiscutabilă a conducătorilor politici, grija pentru ridicarea nivelului educaţiei poporului şi munca intensă a tuturor cetăţenilor ţării, fără excepţie.

Doctrina naţionalistă a lui Iorga [2]) se ridică pe baze cunoscute de asemenea şi în Europa occidentală. Pozitivismul politic ordonă să se aprofundeze condiţiunile economice şi teritoriale ale societăţii, să se cunoască şi înţeleagă trecutul istoric, să

---

1) Mai ales *Cuvinte adevărate*, Bucureşti, 1904.

2) Ea este expusă în broşura *Despre întemeierea, la 4 Aprilie 1910, a partidului naţional-democrat* (Văleni, 1910), şi în ultimul timp (1923) în ciclul de conferinţe *Doctrinele politice* (publicate de Institutul Social Român), organizate de conducătorii partidelor politice româneşti (între alţii, I. G. Duca în numele liberalilor, V. Madgearu în numele ţărăniştilor-radicali, Marghiloman în numele conservatorilor, etc.)

se studieze drepturile şi datoriile ce ni le impune tradiţia, să se evite frazeologia utilitaristă, să se înţeleagă naţiunea ca o unitate organică, care se poate desvolta sau muri, dar nu poate să schimbe la un ordin aprioiic structura sa organică, să dea roade de cari nu este capabilă şi să strălucească de culorile pe cari nu le are dela natură. Naţionalismul lui Iorga exclude din partid colaborarea oamenilor cari se dedică politicii numai din ambiţie personală sau pentru profit material, chiar dacă nu depăşesc legile, opinia publică şi chiar morala socială, cerând în schimb lepădarea, în vremuri atât de grele, de orice egoism, şi sacrificarea complectă a politicienilor pentru binele naţiunii.

Nu putem trece cu vederea (lucruri ce rezultă din doctrina naţionalistă) ieşirile vehemente contra minorităţilor şi, mai ales, antisemitismul chiar al lui Iorga [1]) şi al prietenilor săi mai apropiaţi (în special al unuia dintre fondatorii partidului său, dar care acuma nu-i mai aparţine, profesor la Universitatea din Iaşi, A. C. Cuza) — dar trebuie atrasă atenţia asupra consecinţelor politice, sociale şi culturale ce vin din tezele acestui program. Mai importantă pentru străinătate era munca lui pentru unirea spirituală şi politică a tuturor ţinuturilor locuite de Români. Din acest punct de vedere, Iorga, fără îndoială, este unul dintre cei mai merituoşi creatori ai „României Mari" de azi. Nu e nevoie de a aminti faptul că, după isbucnirea războiului, această catastrofă mondială, el a mobilizat toate sforţările pentru a realiza ţinta căreia se devotase. Cu o îndărătnicie extraordinară el respingea în August 1914 compromisurile, repetând consecvent : Politica pentru întregirea naţiunii noastre „este o necesitate dela care nu ne putem sustrage. Nimeni nu poate distruge ceea ce este prin voinţa neclintită a veacurilor.. nimeni nu ni poate cere să împuţinăm baza naturală a politicei noastre" (*Insemnătatea Românilor*, p. 47).

---

1) In ziarul *Epoca* (1903) şi apoi în *Cuvinte adevărate* (pp. 177—264) a apărut studiul său : *Chestia evreiască din România*. In acest articol, ca şi în studiul *Istoria Evreilor* (p. 41) el cerea ca legile pentru acordarea cetăţeniei străinilor să fie mai severe, dar, în acelaş timp, mai juste. După războiu şi acordarea de drepturi egale Evreilor, Iorga a încetat lupta pentru limitarea drepturilor minorităţilor.

Știm de câtă erudiție a făcut dovadă istoricul nostru în publicațiile ce amintesc cetitorilor tradiția comună a ideilor cari depășesc frontierele trecătoare ale Statului. Acum ar trebui să examinăm nenumăratele articole dedicate cauzei iredentiste „a fraților neliberați de peste hotare" ; le găsim în diferite periodice și ziare, în primul rând în cele redactate de el : *Sămănătorul* și *Neamul Românesc*. In Bibliografia lui Meteș acest capitol (*Sfaturi pentru Românii din Ungaria, Bucovina și Basarabia*) cuprinde 200 pagini de tipar. Sunt acolo lucruri scrise din inimă, nu numai laude pentru conaționalii subjugați ci în primul rând chemarea la activitate și energie, și de multe ori îi mustră pentru inacțiune, compromisuri, oportunism și lipsa de ideal.

Pentru a realiza unirea conaționalilor despărțiți de hotare, servea la București *Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor*, instituție la început stângace, și însuflețită abia atunci când au intrat ca membri câțiva Transilvăneni nevoiți să părăsească patria lor, dar și mai mult prin inițiativa arzătoare a lui Iorga. Datorită eforturilor făcute de el, Regatul s'a acoperit de o rețea de focare-secții ale Ligii, bibliotecile în sate și orașe au devenit destul de numeroase, iar profesorul, întotdeauna activ, găsea mereu timp a le vizita, fie cu trenul, fie cu trăsura, sau și pe jos, în toate unghiurile țării, purtând în conferințele sale ideia Unirii.

Aceeaș ideie politică și culturală a dus la organizarea cursurilor de vară din Vălenii de Munte, în anul 1908, într'o regiune pitorească din jud. Prahova, unde Iorga și-a cumpărat o casă și a organizat o tipografie, în care se tipăreau cele trei reviste scoase de el, precum și cea mai mare parte din cărțile sale științifice, foi volante, broșuri pentru bibliotecile populare, reeditări de scriitori, apeluri, stampe, etc., destinate în majoritate cititorilor de peste Carpați. Ele au jucat un mare rol, atunci când istoricul nostru s'a întâlnit cu tineretul iredentist din Ardeal, Banat, Bucovina, Basarabia și Macedonia, un rol important în pregătirea de luptători pentru libertate, în momentul istoric ce se apropia. Guvernul român avea față de această activitate o atitudine de prudentă teamă, o limpede reavoință, și chiar a încercat să-i opună o instituție a sa proprie, bogat dotată, și anume conferințele din vacanță dela Universitatea din Iași. Această contra-

acţiune a Ministerului Instrucţiunii n'a avut niciun rezultat: congresele oficiale ale Ministerului atrăgeau atenţia prin lipsa de public, în timp ce la Văleni veneau o mulţime de oameni politici. Autorităţile oficiale au capitulat pe toată linia, şi dovada acestei capitulări a fost inaugurarea „cursurilor" în anul 1912, în prezenţa membrilor familiei regale.

In chestiunile agrare, întemeetorul partidului naţional-democrat a arătat tendinţe democratice când a fost vorba de reforma agrară. Cunoscător al vechii organizaţiuni agricole şi a drepturilor ţăranului la pământ [1]), el a apărat cu pasiune interesele clasei ţărăneşti. Acest lucru s'a putut vedea după tristele mişcări ţărăneşti din Martie 1907, şi apoi în timpul războiului mondial, când după isbucnirea revoluţiei ruseşti, nu ştiu a câta oară a cerut ca: „dreptul ancestral al ţăranului pentru pământ" să fie respectat şi ca toate acele terenuri cari nu sunt necesare pentru exploatări industriale şi agricole, să fie redate ţăranilor (*Développement de la question rurale en Roumanie*, 1917, p. 57). Savantul nostru văzând clar că marea majoritate a naţiunii este formată din populaţia dela ţară, şi dându-şi seamă de greşelile din trecut şi mereu repetate [2]) de clasele marilor proprietari, a preferat, fără şovăire, boierului şi burgheziei demoralizate pe ţăran, ca temelia pe care trebuia să se aşeze organizaţia ţării. Aş putea cita, spre a dovedi aceasta, multe fragmente din diferite scrieri ale lui Iorga, mă voi mărgini însă la o singură paralelă din *Istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea*:

„Pe când boierul se înfunda în umbra răcoroasă a ietacelor potrivită pentru somnul lung de ziuă, pe când, dus de supţiori de Ţigan sau de ciocoiu, era închis, pentru plimbare, în butca lui cu ferestruici rotunde, mărunte, ţăranul îşi ducea viaţa supt cerul liber al lui Dumnezeu, în faţa munţilor înălţători de suflet sau a câmpiilor mănoase, de care se legau amintiri de muncă şi de luptă. Spectacolul boierului erau alaiurile de o pompă burlescă, obscenele jocuri de păpuşi, *caraghiozlâcurile* slugilor dom-

---

1) Material referitor la chestiunea agrară în vechile ţinuturi româneşti, se află adunat în vol. al XVIII-lea din *Studii şi documente* (Bucureşti, 1907).

2) Aceasta se poate vedea la Iorga din ciclul de articole din *L'Indépendance Roumaine*, din anul 1899.

nești; spectacolul țăranului era marele, eternul spectacol divin al trandafiriilor răsărituri, al apusurilor roșii, al liniștitelor amieze de vară, al serilor misterioase și al clarelor nopți de iarnă cu pământul de ghiață și cerurile de diamant. Boierul auzia muzica pestrefurilor turcești, cântate de meșteri cu papuci și anterie; țăranul era mângâiat în aspra lui muncă fără răsplată de glasul ciocârliii salutând ivirea soarelui, de freamătul frunzelor agitate de vântul de sară, de țiriitul ritmat, de răsuflarea prelungă și tristă a câmpiilor în nopțile limpezi ale verii, de puternica orchestră a furtunei, dominată de glasul tunetului. Supt cerurile dumnezeești se deșteptau în sufletul curat al celui fără de păcate, a celui fără de răsplată, al celui fără de speranță, simțiri pe cari ghiftuitul locuitor al curților din orașe nu putea măcar să le înțeleagă... Se făcea astfel poezia, precum se făcuse înainte și precum se va face câtă vreme aceiași oameni vor duce aceiași viață, câtă vreme va mai fi „sălbătăcie" măreață și curată în această țară" (*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. 1, p. 7).

10.

Aprecierea, deloc exagerată, a valorii extraordinare a țărănimii în România, se explică la Iorga prin crezul său estetic, anume dragostea pentru arhitectură și ornamentație [1]), cultul peisagiului țării natale, desgustul pentru monotonia orașelor, și credința în binecuvântările descentralizării culturale. In această privință el este în acord cu regionaliștii din Franța și Italia.

Din aceleași imbolduri isvorăsc criteriile sale literare, provocând la unii uimire, la alții strigăte de protest. El este acuzat de „mania țărănistă" și de „vederi naționale înguste", de „trivializarea gustului" și de „înjosirea nivelului literaturii românești". Să fie oare drept? Oare, într'adevăr, influența sa a fost vătămătoare pentru desvoltarea vieții artistice actuale? Oare cu adevărat el vrea să smulgă conducerea culturală din mâinile „elitei" și să dea această misiune învățătorilor rurali, cântăreților dela sate, celor „săraci cu duhul", poeților „din mila lui Dumnezeu"?

---

1) Vezi N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain* (Paris, Boccard, 1922).

Pentru a răspunde la aceste întrebări, trebuie să ne orientăm puţin în tendinţele estetice ale României noi.

După perioada romantică, declamaţiile patetice şi imitarea Parisului, a venit timpul să se creeze „curente" literare. Profesorul de filosofie dela Universitatea din Iaşi, Titu Maiorescu, adună în jurul societăţii *Junimea* (din anul 1865) cele mai interesante figuri din jurul său. Revista fondată de el *Convorbiri Literare* (dela 1867), câştigă imediat mare popularitate şi el jucă mult timp rolul de legislator al opiniilor estetice. Critica severă a fondului şi formei banale a multor, aşa zişi, scriitori mari, denunţarea dispreţuitoare a noutăţilor ce veneau din Franţa, luarea în zeflemea a celor cari purificau limba de aşa zisele „stricăciuni", prin cuvinte şi expresii „ne-latine", cerinţa de sinceritate şi de adâncire psihologică a operelor, descoperirea noilor isvoare de gândire în filosofia idealistă germană, — acestea sunt punctele esenţiale ale programului desvoltat de *Convorbiri*. Dar mai importantă decât toate aceste ideologii era colaborarea adevăratelor talente, cari, ce e drept, nu prea făceau caz de opiniunile ideologilor societăţii : scriau aşa cum le dicta inspiraţia. Trecând peste scriitorii mai mici, e destul de amintit că în revista filosofului dela Iaşi publicau operele lor prozatorul, poetul, dramaturgul şi traducătorul lui Schiller, Iacob Negruzzi, autorul transilvănean de nuvele (traduse şi în străinătate) Ion Slavici, culegătorul de basme populare Petre Ispirescu, Ion L. Caragiale, cel mai bun autor de comedii, până acuma, Ion Creangă, care descrie viaţa dela ţară şi a mahalalelor, şi, în sfârşit, maestrul formei, scriitor de grandoare apuseană, original în sinceritatea sa lirică, Mihail Eminescu. Dar este greu a găsi o etichetă comună pentru grupul de scriitori adunaţi, în cea mai mare parte, din întâmplare, în jurul acestei reviste, datorită împrejurărilor sau agitaţiei vii a redactorului ei.

Cu o doctrină mai precisă a apărut *Contemporanul*, revistă fundată la Iaşi în 1881 şi al cărei creer era C. Dobrogeanu-Gherea. Influenţat de doctrina pozitivistă şi naturalistă, entusiasmat de metoda ştiinţei pure, chiar şi în creaţia artistică, teoreticianul nostru a amestecat dogma estetică cu cea politică din arsenalul partidului social-democrat : arta trebuie să fie în slujba ideii proletariatului. Aceste idei utilitariste au fost de-

păşite cu mult de Al. Macedonschi (mort în anul 1920), care în poeziile sale şi în periodicul său *Literatorul*, a trâmbiţat simbolismul cosmopolit, copiat mai ales din Franţa. Şi astfel, cu toate că tendinţele populare erau bine cultivate de câţiva scriitori de talent, la Bucureşti, printre floarea burgheziei, chiar dacă se citea ceva în româneşte, se citeau numai aceste lucruri, scrise sub influenţa apuseană, mai ales sub aceea a Parisului.

Impotriva acestei manii a lucrurilor importate din străinătate şi a flecărelii în franţuzeşte [1]), a admiraţiei oarbe (superficiale şi snoabe) pentru importul francez, a protestat Iorga. In ceeace priveşte critica estetică, el putea să aibă pretenţii nu numai ca adânc cunoscător al producţiei ţării sale şi a literaturilor apusene, ci şi ca poet de talent [2]), dramaturg [3]), traducător din limbi străine [4]), dar mai ales ca unul dintre cei mai originali prozatori români. Stilul discursurilor sale, ca şi al cărţilor pur ştiinţifice, se deosebeşte printr'o limbă extrem de bogată, cu multe arhaisme, provincialisme şi neologisme, printr'o construcţie de frază complicată dar corectă, de o asimetrie nervoasă, cu pitoreşti figuri retorice, cu elanul entusiasmului, şi de multe ori o adevărată inspiraţie. Greu pentru conaţionali, încă mai greu pentru cititorii străini, Iorga este întotdeauna în stilul său — el însuşi : şi aci e imprimat semnul extrem de profundei sale individualităţi.

Pentru a cunoaşte concepţiile artistice ale cercetătorului nostru, trebuiesc răsfoite periodicele în cari el a scris, de foarte

1) E cunoscută popularitatea limbii franceze în sânul burgheziei româneşti, ca şi faptul că unii scriitori români scriau în limba franceză ; printre aceştia e deajuns să menţionăm numele a trei poete : Iulia Hasdeu (moartă în anul 1888), Elena Văcărescu, şi, cea mai celebră, principesa Brâncoveanu-Mathieu de Noailles.

2) Versuri în *Contemporanul* (anul 1890), *Revista Nouă*, *Convorbiri Literare*, etc. ; colecţia *Poezii* (1890—1983), (Bucureşti, 1905).

3) Cunosc titlurile a şase drame istorice : *Mihai Viteazul*, *Un Domn pribeag*, *Invierea lui Ştefan cel Mare*, *Constantin Brâncoveanu*, *Constantin Cantemir*, *Tudor Vladimirescu*.

4) Traducerile lui Iorga sunt din literatura franceză, italiană (Goldoni, Monti, Leopardi, Manzoni, Carducci), germană (J. P. Richter), engleză (Shelley, Carlyle, Wordsworth, Emerson, Tennyson, Longfellow, El. Browning), şi au apărut mai ales în revista *Floarea Darurilor*. Afară de aceasta, multe fragmente de traduceri în versuri româneşti se găsesc în *Istoria literaturilor romanice* (1920).

tânăr (din anul 1889), anume în *Arhiva* ce apărea la Iaşi, în *Lupta, Timpul, Noua Revistă Română, L'Indépendance Roumaine, Făt-frumos,* toate dela Bucureşti, dar mai ales în revistele redactate de el însuşi : *Sămănătorul* [1]), *Floarea Darurilor* (1907), *Neamul Românesc Literar* (1909—1914). In critica literară el a respectat întotdeauna concepţiile sale dela început, că fiecare popor abia atunci devine un rodnic colaborator în concertul civilizaţiei general-umane, când dă dela sine o creaţie originală, potrivită cu condiţiile vieţii şi evoluţiei sale şi cu elementele din inima sa. Nu e de mirare, deci, că pentru el nu putea fi satisfăcătoare cultura Bucureştiului, că se revolta profund împotriva elucubraţiunilor uşoare, şi că s'a hotărît să şteargă fardul parisian de pe chipul intelectual al compatrioţilor săi. Şi cum avea un temperament aprins şi deseori îl mistuia pasiunea de polemică, se înţelege că forma judecăţilor sale nu păcătuia în genere prin blândeţe şi fricoasă cedare. El cerea, de ex., cenzură pentru cărţile străine, îşi bătea joc de pocirea limbii franceze de către cucoanele semiculte din saloanele Capitalei, denunţa fără milă repertoriul străin al teatrului, aşa numit „naţional", însufleţind chiar tineretul ca să iasă în stradă şi să protesteze tare împotriva discursurilor în limba franceză şi a spectacolelor date de trupele de artişti francezi la Teatrul Naţional. S'a ajuns chiar la demonstraţii violente la 13 Martie 1906 : studenţii şi mulţimea care se solidarizase cu ei, au turburat liniştea pe arterele principale ale oraşului. Iorga nu a ascuns că el este autorul acestor turburări [2]) ; îl numeau demagog şi au început cu el lupta pe moarte. Victoria a revenit, totuşi, redactorului dela *Sămănătorul,* condamnat de către snobi. S'a dovedit că scriitorii apreciaţi de el, ca Slavici, Coşbuc, Sadoveanu, Goga, Agârbiceanu [3]), iar dintre cei mai vechi Creangă, Caragiale, Eminescu, — tocmai aceştia au învins în sufletul tinerei generaţii, şi că tocmai ei au fost re-

---

1) Iorga a preluat în 1903 redacţia acestei reviste dela doi poeţi cunoscuţi : Al. Vlahuţă şi G. Coşbuc.

2) Vezi articolul *Treisprezece Mart,* în colecţia *O luptă literară* (1916, pp. 260—325).

3) Iorga îi apără chiar în comunicările dela Academie contra încercării de a neglija acest grup „ţărănesc", venită din partea lui Duiliu Zamfirescu.

cunoscuţi drept reprezentanţii sentimentului celui mai autentic al naţiunii.

Nu vreau să neg prin aceasta că Iorga, — ca orice individualitate puternică — a arătat uneori o oarecare părtinire; poate n'a simţit îndeajuns frumuseţea intimă şi subtilă, dar puţin cosmopolită şi manierată a liricei lui Ovid Densuşianu [1]), ca şi a poeţilor cari înconjurau pe acest excelent critic şi cunoscător al limbii. Firea puternică şi sănătoasă a polemistului nostru, îndrăgostit de spaţiile de munţi, păduri şi câmpii, se înăbuşea în atmosfera de hală de vechituri din Calea Victoriei, care îi provoca judecăţi pline de părtinire şi mânie de profet dogmatizant. Pe de altă parte, Iorga avea deplină dreptate când arăta, în coloanele Sămănătorului, că este pe nedrept acuzat de exclusivism de clasă şi că sacrifică ţărănismului delicateţea sentimentelor, că elogiază temele folkloristice primitive şi înhămarea artei la jugul sentimental al soartei nenorocite a ţăranilor [2]). Tradiţionalist şi naţionalist, Iorga voia să îndepărteze creaţiile literare de imitaţia desonorantă a şabloanelor străine, ca, prin înţelegerea propriilor bogăţii, creaţia să se înrădăcineze în tainele adânci ale sufletului naţiunii.

Desigur, numai teoria nu era de ajuns pentru atingerea ţintei; dar faptul că în acelaş timp se aflau scriitori de talent, şi Iorga a descoperit valoarea lor şi a ştiut să-i scoată în evidenţă, a adus rezultate importante pentru soarta culturii româneşti [3]). Prevederile sale s'au realizat: în traducerile ce se fac din ce în ce mai des în limbile apusene [4]), predomină tocmai curentul reprezentat de *Sămănătorul*: literaturile străine apreciază tocmai ceea ce în tânăra literatură română e mai puţin legat de isvoarele cosmopolite, mai îndepărtat de motivele străine, lipsite de originalitate, şi mai popular.

---

1) Scrisă cu pseudonimul Ervin. Densuşianu a protestat contra exagerării „ţărăniste" în revista *Viaţa Nouă* (ce apare din anul 1905) şi îndeamnă să se trateze în operile literare motivele general-umane.

2) Ciclul de articole: *Despre calomniatori*, în *Sămănătorul* din 4, 11, 18 şi 25 Decembrie 1905 (ca şi în *O luptă literară*, 1916, pp. 172—195).

3) Vezi P. P. Panaitescu: *Ţăranul în viaţa socială şi artistică a României* (în *Przeglad Wspólczesny*, VIII, 1924, pp. 370—381).

4) Recent R. Caterinici, *Antologia di novelle romene* (Napoli, 1923).

II.

Câteva observaţiuni cu privire la Iorga în legătură cu istoria Poloniei.

Desigur, nu el este primul care a înţeles importanţa arhivelor polone pentru istoria Românilor. Şi înaintea lui câţiva savanţi români au lucrat în acest domeniu [1]. Ardeleanul Alexandru Papiu-Ilarian (1823—1879), însufleţit de admiraţie pentru ideologia lui Mickiewicz, participant la luptele de eliberare contra Ungurilor, a copiat documente din biblioteca familiei Dzialyński din Kornik, de lângă Poznan; rezultatele cercetărilor sale au fost publicate în *Tesauru de monumente istorice pentru România* (Bucureşti, I—III, 1862—1864) [2]. Bogdan Petriceicu-Haşdeu (1836—1907), de origine basarabean, înrudit cu familii polone, filolog, slavist, bun cunoscător al culturii polone, istoric neobişnuit dar extrem de fantesist, a călătorit în 1861, şi apoi în 1876 prin Polonia, vizitând Lwow, Krakow, Dzikow, Gumniska, Krzeszowice, Lancut, Sambor, Podhorce, Sucha, etc. [3]), şi o parte din materialele găsite le-a publicat în revistele întemeiate de el: *Arhiva istorică a României*, *Columna lui Traian*, şi în alte părţi. Profesorul universitar din Bucureşti, Ion Bianu, actualul director al bibliotecii Academiei Române, a cercetat documente polone la Lwow, Krakow, Warszawa şi Nieświez în Lituania, adunând materiale cu privire la viaţa şi activitatea mitropolitului Dosoftei, autorul traducerii Psaltirii în versuri [4]. Slavistul Ioan Bogdan (mort în anul 1919), a fost la noi în anul 1904, mai ales pentru complectarea volumului său: *Documentele lui Ştefan cel Mare* (Bucureşti, 1913). Adăugăm la acesta trei volume de isvoare polone, publicate de el în original şi cu o traducere franceză, făcută de T. Skupiewski, *Documente privitoare la istoria Românilor*, colecţia *Hurmuzaki*,

---

1) Pentru o informaţie mai amănunţită vezi bibliografia mea: *Câteva cuvinte privitoare la unele probleme între Români şi Poloni* (Bucureşti, Pavel Suru, 1921, p. 7 şi urm.).

2) Vezi vol. I, p. VIII, vol. II, p. 150.

3) Călătoria în Galiţia Hasdeu a descris-o amănunţit în *Columna lui Traian*, VII (1876) pp. 472—475.

4) Bianu a călătorit în anul 1885 şi 1886; şi-a povestit călătoria în Analele Academiei (tom. VII, pp. 19—48 şi IX, pp. 32—61).

suplement II, tom. I, 1893, II, 1895, III, 1900), lucrările lui E. Barwinski în publicaţiile româneşti, în fine lucrări mai mărunte, şi vom avea o privire aproape complectă de felul cum au fost folosite arhivele noastre de către cercetătorii bucureşteni.

Iorga şi-a îndreptat atenţia asupra manuscriselor, nefolosite, dela Lwow, Krakow şi Warszawa [1]). De aci provin importante anexe la diferite lucrări ale autorului nostru. Insuşi titlurile vorbesc despre rezultatele cercetărilor întreprinse: *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre* (în *Buletinul Societăţii române de geografie*, tom. XIX, 1898; călătoriile lui Gniński, Mniszek, Potocki); *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*. (1900); *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul* (1900); *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Heraclide* (1900); *Despre solia lui Ocieski la Poartă* (1900); *Petru Rareş şi politica sa faţă de Poloni* (1901). Studii privitoare la Polonia a mai publicat Iorga şi în câteva volume din colecţia *Hurmuzaki* (tom. XI, 1900 şi XII, 1903) şi în ale sale *Studii şi documente*, mai ales în volumele I, II, V, XIII, XX, XXIII. Multe observaţiuni ce ne interesează se găsesc în *Documente privitoare la familia Callimachi* (I—II, 1902—1903), ca şi în notele numeroaselor comunicări publicate în *Analele Academiei Române* şi în *Revista Istorică*.

E de prisos să mai amintim că vorbind de evenimentele petrecute în Principate, mai ales în secolele precedente anului 1700, istoricul nostru atinge mereu fapte ce sunt în legătură directă sau indirectă cu Polonia. Aci ar trebui citate mai multe zeci de cărţi (în parte deja citate de noi mai înainte) şi sute de pagini pentru a arăta în ce grad autorul urmărea desvoltarea cercetărilor ştiinţifice în Polonia. Mi se pare că Iorga, poliglot uimitor, nu înţelegea deajuns textele polone; aceasta explică unele impreciziuni, redarea mai puţin corectă a câtorva nume de persoane şi localităţi, precum şi prea puţinele trimiteri la monografiile istoricilor noştri [2]).

1) Despre călătoria sa în Polonia Iorga dă câteva note în *Convorbiri Literare*, XXXV (1901), p. 325.

2) De aci, desigur, judecarea pesimistă în anul 1919 despre „legiunea întreagă de neobosiţi cercetători care, ce e drept, n'a dat niciun istoric de superioară valoare" în Polonia (*Scurtă istorie a Slavilor răsăriteni*, p. 173).

Printre operele de sinteză trebuie citată, înainte de toate, cartea intitulată: *Scurtă istorie a Slavilor răsăriteni: Polonia şi Rusia* (ediţia Academiei, 1919), o privire fulgerătoare asupra evenimentelor din Rusia, mai puţin asupra celor din Polonia, şi colecţia de schiţe, publicată în limba franceză: *Polonais et Roumains* (extras din *Bulletin de la section historique*, IX, 1921, pp. 88—110). Broşura din urmă, scrisă cu ocazia semnării înţelegerii polono-române, dă un bun prilej pentru a se observa, pe bază de note, cât de multe documente, puţin sau deloc cunoscute, privind ambele popoare, au fost reînviate numai datorită cercetărilor lui Iorga.

Trecând în alt domeniu, să cercetăm fragmente din operele sale privitoare la istoria culturii. El nu putea să nu pomenească foarte importanta influenţă a culturii polone asupra mişcării spirituale din Moldova, rolul colegiilor şi şcolilor polone în educaţia fiilor de boieri, influenţa istoriografiei polone asupra cronicarilor, iniţierea în spiritul umanist al pribegilor români în centrele de cultură polonă, întreaga noastră contribuţie pentru trezirea conştiinţei latine la poporul român. Nume ca: Petru Şchiopul, Luca Stroici, Miron şi Nicolae Costin, Petru Movilă, Dosoftei, Ion Callimachi, iar mai târziu Daniel Scavinschi, Ion Budai-Deleanu, Gh. Asachi, Tadeu şi Bogdan Hasdeu, în scurt, o generaţie de emigranţi, admiratori ai lui Mickiewicz — acestea sunt dovezi neşterse despre roditorul aport al ideilor polone asupra culturii româneşti. Trebuie subliniat că Iorga îşi dădea bine seama de acest fapt şi nu-l ascundea, căci atunci când vorbeşte despre port şi obiceiuri, organizarea armatei şi a Statului în Principate şi, în primul rând, natural, în Moldova, el caută neîncetat legăturile cu această ţară vecină [1]).

Un Polon care citeşte lucrările savantului român, urmăreşte plin de curiozitate expresiile în cari e preţuit trecutul şi caracterul nostru naţional. El nu va fi desamăgit, şi va ajunge la concluzia că în Iorga Polonia are un prieten, şi nu numai din clipa reînvierii Statului nostru şi încheierii alianţei dintre Bucureşti

1) *Istoria literaturii religioase*, pp. 113—114, 133—134, 178 şi urm. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, p. 19 şi urm., p. 531 şi urm.; *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, passim.

şi Varşovia [1]). Se poate întâlni — ce e drept — o judecată severă pentru politica marilor magnaţi poloni faţă de Principatele române şi, mai ales, faţă de Mihai Viteazul sau de năvălirea lui Sobieski la Suceava şi Iaşi [2]); dar acestea sunt, în parte, judecăţi juste şi bine înţelese în gura unui Român, aşa că nu ne miră strigătul triumfal al istoricului nostru, când descrie înfrângerea lui Ioan Albert în pădurile din Bucovina :

„Aşa ieşiră Polonii din Moldova, şi o astfel de ieşire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toţi oamenii nedrepţi şi lacomi cari vor călca pământul muncit al ţerii noastre ca să ni stângă neamul! Adâncurile codrilor şi râpelor să nu ajungă pentru a li cuprinde trupurile sfărâmate, şi buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor. Căci pământul e al acelui care l-a lucrat din neam în neam, şi a se atinge de dânsul, e cea mai neiertată faptă de hoţie ce se poate săvârşi într'un ceas blestemat" (*Istoria lui Ştefan cel Mare*, 1904, p. 243).

Ici şi colo se găsesc aluzii neprieteneşti la prozelitismul catolic al Polonilor, de pildă „l'oppression catholique des Polonais" (*Histoire des relations russo-roumaines*, 1917, p. 33), „la Pologne fanatiquement catholique" (*Polonais et Roumains*, 1921, p. 5), sau aspra caracterizare a rezultatelor educaţiei fetelor române la maicile dela Sacré-Coeur din Lwow (*Floarea Darurilor*, I, p. 134). Pentru toate acestea e greu să aibă cineva pretenţiuni dela un străin, care n'a avut posibilitatea să cunoască toate splendorile trecutului nostru.

Dimpotrivă, câte păreri calde la adresa noastră, ce sprijin fierbinte pentru toate aspiraţiunile noastre de Stat independent, când, în 1916, scria: „Polonia e demnă de simpatia tuturor

1) Atitudinea lui Iorga e cu totul alta când e vorba de un Stat liber ucrainean. Deja în anul 1907, în *Literarisches Zentralblatt*, el a criticat aspru opera lui M. Hruşevski, şi a negat cu tărie bazele istorice a tendinţelor malo-ruse în comunicarea sa de la Academie: *Legăturile Românilor cu Ruşii apuseni* (*Analele Acad. Rom.*, XXXVIII, 1916, pp. 733—793). El declară încă odată în *Histoire des relations russo-roumaines* (Jaşi, 1917, p. 4): „Nous ne croyons pas à la possibilité d'un État ucrainien".

2) Cum se ştie, C. Negruzzi (1808—1868) a scris vestita sa nuvelă *Sobieski şi Românii*, în care a prezentat pe regele nostru ca pe un tiran mânat de pasiuni. Iorga aminteşte de profunda impresie ce a avut-o în copilărie, citind această povestire (*Sămănătorul*, IV, 1905, p. 462).

acelora cari au respect pentru eroismul şi marile merite ale acestei naţiuni în domeniul culturii" (*Analele Acad.Rom.*, XXXVIII, p. 733). Voi aminti încă de frumosul necrolog pentru Witold Piekarski, unul dintre cei mai înflăcăraţi promotori ai artei populare româneşti, publicat de Iorga într'un ziar, în Noembrie 1909, ca şi cuvintele spuse (în 1907) după moartea unui Polon, prieten al tatălui istoricului nostru, un rebel din anul 1863, din care aflăm că: „dintre câţi oaspeţi străini a avut această ţară nimeni nu ne-a înţeles, iertat şi iubit mai mult, decât aceşti idealişti, până la mormânt, ai revoluţiei polone. (*Oameni cari au fost*, Văleni, 1911, pp. 265—266).

In sfârşit, trebuie să subliniem că Iorga, care de mult în revistele redactate de dânsul, făcea loc subiectelor polone [1]), astăzi — unul dintre puţinii în România [2]) — îşi dă seama că apropierea celor două naţiuni ale noastre va rămâne fără suflet şi durabilitate, dacă după ea nu se vor face eforturi de apropiere în domeniul intelectual. In consecinţă, el încurajează pe elevii săi la studiul limbii, literaturii şi istoriei polone. Voi enumăra aci numai cei pe cari îi cunosc personal: Ştefan Berechet, traducătorul nuvelelor lui Sienkiewicz, slavistul Gh. Nandriş şi istoricul P. P. Panaitescu, dintre cari ultimii doi şi-au făcut o parte din studiile lor la Universitatea Iagiellonă (Krakovia), unde au lucrat ca lectori de limba română [3]).

STANISLAW WĘDKIEWICZ

---

1) De ex., în *Sămănătorul*, traduceri din Siemienski şi din alţi autori poloni (V, 1906, pp. 645 şi urm., 757 şi urm.), în *Floarea Darurilor* (1907), din Mickiewicz (p. 340), în *Neamul Românesc Literar*, corespondenţă din Cracovia despre inaugurarea monumentului dela Grunwald (II, 1910, pp. 803—805) etc.

2 Dintre savanţii români cari cercetează raporturile polono-române trebue menţionaţi: D. G. Pascu (Iaşi), I. Ursu (prof. de istorie la Universitatea din Cluj, vezi de ex. *Lupta dela Obertin*, 1913, *Legăturile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan cel Mare*, 1900, *Ştefan cel Mare şi Turcii*, 1914), Şt. Ciobanu (membru al Acad. Rom., prof. de liceu la Chişinău; a scris despre şederea lui Dosoftei în Polonia şi cunoaşte la perfecţie limba polonă).

3) Vom cita încă o dovadă despre fenomenala fecunditate literară a lui Iorga. Acum o săptămână au apărut la Paris următoarele sale cărţi: 1) *Brève histoire des croisades*: 2) *Études roumaines*: *Influences étrangères sur la nation roumaine*; 3) *Contes roumains, transposés en français*; 4) *L'art populaire en Roumanie* (cu ilustraţii).

(Tradus de T. GOSTYNSKI şi E. CHIŞCA).

O ŞCOALĂ NENOROCITĂ ŞI EXEMPLARUL SĂU

Sunt câteva luni de când un tânăr slavist, doctor al Universităţii din Praga, a venit la Bucureşti, unde a făcut o serie de vizite pe la Institute şi profesori, adunând cărţi de ale noastre, spre înzestrarea bibliotecilor Universităţii din Sofia, şi oferindu-se pentru mijlocirea celor mai amicale raporturi dintre noi şi ştiinţa bulgară.

S'a presintat şi la mine. Il vedeam pentru întâia oară. S'a recomandat : *Dumitru Crânjală.*

Am înţeles, din cele vorbite împreună, că e de fel din Tulcea, că a studiat la Universitatea din Iaşi, de unde a plecat, fără voia sa, fiindcă se simţea ameninţat de oamenii unui regim, care ameninţa de o potrivă şi pe alţii, refugiindu-se la Praga, unde şi-a trecut doctoratul cu o teză *în care a adus argumente în favoarea continuităţii noastre în Ardeal.* Am crezut, din toate acestea, că aveam a face cu un Român; mi-a mărturisit însă că s'a făcut cetăţean bulgar, pentru a obţinea un loc de asistent pe lângă catedra d-lui ...Mutatčiev. Nu l-am felicitat, fireşte, că nimerise tocmai pe lângă învăţatul de apucături atât de neobişnuite între oamenii de ştiinţă. Dar tânărul acesta mi-a vorbit, modest, de un studiu al său asupra valurilor romane, pe care ar voi să-l tipărească la noi, în româneşte, şi mă oferisem a-i înlesni acest lucru; îmi vorbea, cu o apăsată convingere, de utilitatea stabilirii unor raporturi mai strânse între ştiinţa noastră şi cea bulgară, şi-mi propunea schimb de publicaţii între noi. Scopul călătoriei sale nu urmărea altceva decât să completeze colecţiile româneşti ale bibliotecilor Universităţii dela Sofia.

Am avut, fireşte, cuvinte de încurajare pentru această nobilă năzuinţă. I-am spus că, dacă am avut neplăceri cu doi, trei

oameni din cercurile ştiinţii lor, pentru brutalitatea cu care înţeleg să discute ştiinţific păreri care nu le convin, personal însă număr la Sofia buni prieteni, pentru opera cărora am o deosebită consideraţie, şi am amintit, între alţii, de însuşi d. Filov, învăţatul de merit care conduce astăzi destinele poporului bulgar, şi căruia am rugat să-i ducă din parte-mi câteva din ultimele mele lucrări. I-am pus la dispoziţie, gratuit, cărţile tipărite de Institutul nostru de Bizantinologie şi numere din *Revista istorică*, pentru completarea bibliotecii d-lui Mutafčiev şi acelei a Institutului de Archeologie, înţelegându-ne a schimba mai departe între aceste Instituţii publicaţiile. L-am recomandat şi Academiei Române, spre a obţinea cărţile ce l-ar interesa.

Cine ar fi făcut altfel, în ţara care a dorit sincer în totdeauna cele mai bune raporturi cu vecinii săi şi care, faţă mai ales de Bulgari, a dovedit cu *fapta* această nobilă atitudine? Profesorul N. Iorga a accentuat doară, în atâtea rânduri, temeiurile care, din adâncul veacurilor, impun această înţelegere între popoare sprijinite de acelaş substrat istoric străvechiu.

Iată acum ce primim dela Praga, cu privire la tânărul purtător al ramurei de măslin dela Sofia.

Elev al d-lui Ilie Bărbulescu, a fost trimis, ca bursier al Statului român, la Universitatea cehă din Praga. Acolo, a întreprins îndată o acţiune de ponegrire a ştiinţii româneşti; ea avea să culmineze în lucrarea presintată ca teză de doctorat.

Spicuim din informaţia pe care o primim:

1. In *Slavia*, Praga, 1931—1935, pp. 763—769, d. Crânjală face o lungă dare de seamă asupra faimoasei lucrări a d-lui Mutaf iev: *Bulgares et Roumains dans les pays danubiens*, Sofia, 1932. Se ştie ce valoare are această lucrare, lipsită total de obiectivitate şi scrisă într'un ton care a uimit lumea în cercurile serioase ale ştiinţii. D. Crânjală scrie: „Autorul acestei critici se remarcă printr'o mare superioritate şi un mare avantaj, am spune moral. Nu generalizează, ci adânceşte, nu vorbeşte la optativ sau la condiţional, ci la indicativ, nu se joacă cu ediţia cronicelor, ci notează exact paginile şi rândurile [1]), foloseşte cele

1) Pe care *nu le înţelege*, cum am dovedit-o. (N. R.).

mai noi ediții în comparație cu cele vechi, le prețuește, le judecă și hotărăște în fața ochilor noștri, având în mână un imens material critic" [1]).

Apoi: „N. Iorga spune singur, în conferințele lui dela Sorbonna, că o mare parte din premisele sale se bazează pe 'bon sens' și naturaleță (*sic*), ceia ce, de sigur, alături de documentele din descoperirile arheologice nu înseamnă nimic". Mai departe: „De aceia, cuvintele citate din Mutafčiev caracterisează situația cercetărilor noastre de azi [2]), situație tristă, dar adevărată. Și trebue să adăugăm că situația aceasta nu se va îmbunătăți, dacă cercetările vor urma mai departe calea lui Iorga".

Despre lucrarea d-lui A. Sacerdoțeanu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge* (*Mélanges de l'École roumaine en France*, 1928), spune că „greșelile complete ale lui Iorga le ia drept fapte convingătoare" [3]).

Pentru a compromite pe marele adversar al d-lui Mutafčiev, d. Crânjală nu pregetă a spicui din pătimașele polemici ale învățaților români.

Profesorul Bărbulescu, în *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, Iași 1929, a arătat cum Iorga „dintr'o inițiativă locală, dintr'un fapt politic mic și obișnuit construește teorii despre originea sârbească a elementelor vechi slave din l. română și cum situează pe Sârbi în ținutul care se întinde dela Cetatea-Albă la Alba-Iulia și Szekesféhérvar, în centrul Ungariei și peste toată Peninsula balcanică, teorie care dovedește sigur că Iorga nu cunoaște suficient slavistica și limbile slave" [4]).

Invoacă apoi pe *C. C. Giurescu*, *O nouă sinteză a trecutului nostru* (*Rev. ist. rom.*, București, 1931—1932), care impută profesorului Iorga „greșelile de plan și metodă, lipsa de informație și contrazicerea cu sine însuși. După părerea acestui critic, informațiile geografice, etnografice și filologice ale lui Iorga au lipsuri de-a dreptul uimitoare".

Vine la rând apoi *Philippide*, care afirmă, cu privire la *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, că „dintre

1) Se știe de ce calitate. (N. R.).
2) Adecă *românești*. D. Crânjală se identifică aici cu noi. (N. R.)
3) Nota 5, p. 764.
4) Unde o fi cetit d. Bărbulescu asemenea „teorie"? (N. R).

toţi cercetătorii străini şi români, cari s'au ocupat de istoria Românilor, Iorga are cele mai confuse cunoştinţe despre istoria acestui popor".

Aminteşte şi de Congresul internaţional de studii bizantine dela Athena, unde „P. P. Panaitescu şi N. Bănescu au adus huhurezi la Athena, în problemele originii Românilor, fiindcă n'au adus nimic nou, în afară de obişnuitele cuvinte,' după cum se ştie', şi pe care savantul bulgar [1]) îi critică până la nimicire". N. Bănescu *nici n'a luat însă parte la acel Congres*, iar cum l-a nimicit ştiinţa d-lui Mutafčiev s'a putut vedea din replica ce i-a administrat în *Byzantion*, VIII.

D. Silviu Dragomir nu e scutit nici dânsul de ironiile tulceanului erudit.

2. In *Slovanská Revue*, Praga, 1934, n-le 2—3, pp. 32—34, învăţatul asistent al marelui Mutafčiev face o dare de seamă asupra Congresului de Bizantinologie dela Sofia, din Septembrie 1934. Ce-l interesează mai mult pe acest crainic al păcii în Balcani, e să presinte curiosităţii cetitorilor săi dela Praga motivele pentru care unii dintre savanţii români n'au participat la acel Congres. „Celebrul arheolog român, profesorul O. Tafrali", n'a venit acolo, scrie eruditul, fiindcă nu voia să dea ochi cu „celebrul bizantinolog profesorul N. Iorga". Dar nici acesta n'a venit, „fiindcă istoricul bulgar Mutafčiev a afirmat în cartea sa *Bulgares et Roumains* etc. că dintre popoarele europene numai poporul român n'are istorie proprie, până la sfârşitul evului-mediu" [2]).

„E interesant că la acest Congres a luat parte şi profesorul P. P. Panaitescu", — lămureşte, cu satisfacţie, d. Crânjală, —„care, în această carte (a d-lui Mutafčiev), e aspru criticat, ba chiar acuzat de falşificarea sensului din ediţia bulgară a cărţii". N. Bănescu n'a luat parte, „fiindcă şi el este aspru criticat de Mutafčiev". D. Berechet n'a venit nici dânsul, dar „din motive valutare", căci admiraţia pe care o are faţă de ştiinţa bulgară l-a „obligat" să meargă chiar în acel an la Sofia.

Ce ochi vor fi făcut, cetind aceste rânduri, bunii noştri prieteni Cehi, gândind la spaima răspândită în mijlocul învăţaţilor din România de straşnicul Cerber al ştiinţii bulgare !

1) Teribilul d. Mutafčiev. (N. R).

2) Câte alte absurdităţi, tot atât de mari, n'a scris d. Mutafčiev ! (N. R).

3. Ajungem la *lucrarea doctorală* a elevului şcolii dela Iaşi: *Influenţe româneşti în Carpaţi, cu specială privire asupra regiunii Valašsko din Moravia*, Praga, 1938.

Citâm. „In afară de Philippide, nimeni n'a dat în această problemă (e vorba de continuitate) o lucrare analitică şi sintetică în acelaş timp. Totdeauna s'au acceptat faptele străinilor, şi fiecare a tras conclusii după cum l-a tăiat capul. Şi, întrucât în istoriografia românească nu s'a trecut încă de romantism, şi ştirea scurtă despre Românii din Valašsko, într'un anumit domeniu, a fost un motiv mai mult să se declare că şi acolo au fost Români cândva. Astfel, în istoria Românilor circulă insistent păreri după care Românii au fost în acelaş timp în Balcani şi în Dacia. In această privinţă, afirmaţii neadevărate se întâlnesc chiar şi la cei mai serioşi [1]) dintre istoricii români, ca, de pildă, la profesorul N. Iorga, dela Universitatea din Bucureşti. Şi, fiind-că autoritatea acestuia e din ce în ce mai mică, se schimbă fără nici o critică noţiuni ca Român, Preromân, Roman şi mai târziu Rumân, Vlah, Valah, şi se crede că acolo unde au fost Latinii, ba chiar şi acolo unde n'au fost, ca, de pildă, în regiunile grecisate ale Peninsulei balcanice, au apărut Românii şi că au fost pretutindeni unde apare numele de Vlah-Valah" (*sic*).

De la înălţimea ştiinţii sale suverane, autorul îşi permite şi aici ironii la adresa pigmeului N. Iorga. Trece apoi la C. C. Giurescu (*Istoria Românilor*), despre care afirmă că „a crescut" la şcoala celui dintâi şi, „cu toate că înlătură oarecum fantasia compromiţătoare a lui Iorga, Giurescu se menţine totuşi în acelaş spirit ştiinţific".

Ovid Densuşianu e luat şi el de sus. D. Crânjală recurge aici la sentinţa d-lui Giorge Pascu: „Toate părerile lui Densuşianu despre problemele de bază sunt greşite", spre a conchide, doctoral, ca într'o asemenea teză: „Opera, care la apariţie părea strălucită, ne apare ca lamentabilă".

D. Popa-Lisseanu a dat, în *Isvoarele istoriei Românilor*, „o lucrare mediocră şi incompletă, fiindcă autorul e profesor secundar de limba latină şi, probabil, şi de greacă, şi cred că se

---

1) Există şi de aceştia? (N. R.).

mărgineşte numai la izvoarele din aceste două limbi, care sunt importante, însă nu sunt totul".

Aceleaşi competente caracterisări asupra d-lui Nandriş (*Migraţiuni româneşti în Carpaţii Galiţiei şi ai Moraviei*) şi asupra d-lui I. Nistor (*Cehoslovacii şi Românii*).

Ne închinăm, sfioşi, dinaintea vastei ştiinţe a tânărului bursier al Statului român şi doctor dela Praga. Inţelegem acum plecarea sa dela noi, optarea pentru cetăţenia bulgară, metamorfosa numelui său devenit *Crânjalov*, achisiţia Asistenţei pe lângă cruntul învăţat Mutafčiev, spaima ştiinţii româneşti. Le înţelegem bine.

Dar lucrul mai are o lature şi asupra ei nu putem să nu ne oprim.

Iată unde duce critica pătimaşă, care ilustrează o şcoală de nenorocite tradiţii ale ştiinţii noastre. Pare că în România un savant nu poate dormi liniştit, dacă nu aduce partea sa de contribuţie la defăimarea înaintaşilor, în domeniul în care lucrează, a profesorilor cari l-au învăţat ce bruma ştie şi, uneori, l-au ridicat la locul de unde se crede apoi în drept a scuipa asupra lor. El nu poate, dacă e mai bătrân, să-şi publice operile stufoase, ori broşurelele cu însemnări fără valoare, dacă nu încearcă mai întâi a discredita ce au făcut alţii înainte de dânsul.

Ştiinţa adevărată îşi râde de asemenea sterpe bravade. Dar e mai totdeauna, alături de dânsa, cealaltă, „pseudo-ştiinţa", pentru a o numi cu un termen scump adoratorilor acelei şcoli, mai accesibilă superficialităţii atât de obişnuite în câmpul cercetării. Ea bate toba tare la urechile unei lumi grăbite, care printr'însa se informează mai uşor. Şi-au dat vreodată seama toţi aceşti „învăţaţi", plini de ambiţia lor, toţi aceşti cruciaţi ai criticei cât rău fac ştiinţii pe care-şi închipuesc că o represintă mai bine decât idolii sfărâmaţi? Agresiunea fostului elev al şcolii lor, care pe toţi îi mestecă laolaltă, o arată în toată cruzimea.

Istoricul acestor triste moravuri va lămuri odată tainiţele întunecoase şi reci ale acestei şcoli, care n'a pierit cu totul nici astăzi. El va însemna şi cât de puţin au pus, constructiv, peste toată negaţia şi zăpăceala aruncată în spirite, zgomotoşii ei representanţi.

N. BĂNESCU.

ACCENTE PERSONALE ŞI INFLUENŢE LOCALE IN UNELE SCRISORI LATINEŞTI ALE DOMNILOR ROMÂNI

O cercetare completă a tuturor scrisorilor latineşti ale Domnilor români din diferitele puncte de vedere: paleografic, diplomatic, stilistic, gramatical, etc. ar da desigur rezultate interesante. Dar pentru aceasta ar fi nevoe de o cercetare directă a originalelor. Aci însă nu ne vom îngădui decât nişte însemnări, dictate nu atât de considerarea diferitelor isvoare în sine, cât de continua lor comparaţie reciprocă, pentru a surprinde neîncetat partea lor de noutate, nepierzând însă din vedere, sub toate deosebirile aparente, identitatea lor adâncă, datorită unor împrejurări care au constituit pentru Domnii români o adevărată fatalitate, de care au trebuit să ţină seama până şi dârzenia unui Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare. Puşi să aleagă între Orientul care năvălea asupra lor ca o furtună tot mai ameninţătoare, şi Occidentul care se prăbuşea sub ochii lor, prins de socotelile sale mărunte, de egoismul şi anarhia rivalităţilor deşarte, însfârşit de demonul unei lăcomii veşnic nesătule, Domnii se sbuciumau în zadar, căci această alegere nu o puteau face. Sufletul lor se înfiora de gândul păgânilor, dar de fiecare dată Apusul îi silea să accepte nişte realităţi împotriva cărora se ridicaseră. In vremea de sbucium şi de înfrigurată speranţă, mergând de la încercările de cruciadă cari au precedat căderea Constantinopolului (adică din mijlocul sec. XV) şi până la instalarea definitivă a Imperiului turcesc dealungul Dunării până la gurile sale şi dincolo de acestea până la Benderul vremilor lui Petru Rareş, legăturile Domnilor cu Occidentul au avut un caracter aproape tragic, ce nu-l vom mai găsi mai apoi. In aceste împrejurări rolul oraşelor săseşti din Transilvania se desenează tot mai clar, ele constituind

pentru Domni posibilitatea de legătură cu Occidentul. Aceasta pentru Țara Românească, Moldova avându-și orientarea proprie, care făcea din Polonia reprezentanta acestui „Occident". Corespondența Domnilor cu orașele săsești constitue precum se știe un isvor de cea mai mare însemnătate pentru istoria acestei vremi. Dar din ea se mai pot desprinde anumite trăsături de caracter, îngăduind o cunoaștere tot mai imediată a clipei și a omului viu, în singularitatea lor fugară, în aceeaș măsură în care de pildă răspunsurile lui Ștefan cel Mare la soliile polone, păstrate în relațiile solilor, ni-l înfățișează pe bătrânul Domn neîntrecut în încruntata sa voință. La lumina acestor scrisori se poate urmări linia fugară a unor profiluri domnești, și se pot surprinde accente personale ce-și păstrează încă ceva din rostirea graiului viu și românesc în latineasca scrisă sub dictare, fără înfloriri retorice și uneori fără o prea mare corectitudine gramaticală, nu ca o limbă de cancelarie cristalizată în formule rigide, ci ca o vorbire vie ce păstrează încă pulsarea vieții. Vom regăsi deci sub forma latinească forme neaoș românești și până sub anumite deformări gramaticale vom descoperi tot întorsături de fraze de la noi. Faptul că nu a existat o cancelarie latinească pe lângă Domnii noștri și că ei trebuiau să se folosească de elemente întâmplătoare: preoți catolici, scribi sași sau chiar români (judecând după anumite particularități de limbă) a îngăduit această pătrundere care nu-și află o paralelă în corespondența acelorași Domni cu aceleași orașe, dar în limba slavonă. Seria de scrisori latinești este cu totul redusă față de numeroasele scrisori slavone. Ar fi însă o greșală să fie considerate doar ca o simplă întregire a acestora. Sunt anumite mărturii: profesiuni de credință, destăinuiri ce nu se găsesc decât în scrisorile latinești. S'ar putea crede că pentru știrile curente se întrebuința forma obișnuită slavonă, și că pentru anumite împrejurări se prefera cea de o circulație mai vastă în Occident, adică cea latină. Desigur că știrile adresate doar Brașovenilor sau Sibienilor puteau foarte bine fi înțelese de aceștia și în forma slavonă, având oricând la îndemână preoții din Scheiu pentru a le putea tălmăci. Dar și aci de sigur hotărau condiții de fapt: prezența sau lipsa la un moment dat a scribului improvizat de limbă latină.

Este drept că avem și în seria latină unele comunicări mărunte : chitanțe, recomandări de persoane, comenzi de obiecte sau mărfuri, etc., cari ne interesează azi doar pentru vre-un amănunt de limbă sau de drept, fără nici o însemnătate deosebită la vremea lor. Astfel că nu se pot trage niciunele concluzii din întrebuințarea cutărei sau cutărei limbi de cancelarie în redactarea anumitor scrisori. Poate totuși că unele erau menite a ajunge mai departe, sub ochii Voevodului Transilvaniei, sau de pildă a Regelui Ungariei, și deci trebuiau scrise într'o limbă pe care să o priceapă. In orice caz, dacă ne-ar lipsi scrisorile latinești ale Domnilor n'am cunoaște decât fragmentar și din afară acțiunile sau reacțiunile unor figuri ca Vladislav II, Vlad Țepeș sau Țepeluș, ca să nu-i pomenim decât pe aceștia, ce-i vedem luminați pe dinăuntru de propria lor mărturisire : cel dintâiu, fire temătoare, opintindu-se cu îndărătnicie în șovăiala sa [1] [2]), al doilea, intrat în legendă ca o furtună, dictându-și cu o măreție atât de liniștită crezul său de Domn conștient : „Considerandum est vobis : quando homo vel dominus est potens et fortis, tunc pacem potest facere sicut vult ; cum autem impotens erit, forcior super eum veniet et faciet secum sicut vult", în sfârșit Țepeluș mărturisindu-și în aceeaș suflare neputința din cauza Turcilor ce-l silesc la expediții nedorite, și punându-și totodată capul că Turcii nu vor putea trece prin Țara Românească pentru a prăda Ardealul, „și de-ar trebui să călărim până la Impăratul, chiar nu pregetăm" (Quia vos bene scitis tribulationem nostram que per Turkos pacior ; ligant quasi in cellum', sic ducunt quocumque voluerint : non nostra voluntas).

In mai toate scrisorile revin aproape aceleași teme, îmbinate însă în chip deosebit : stăruințe pentru încheerea unor învoeli cu vecinii apuseni, cererea de ajutoare împotriva primejdiei turcești sau justificarea unor măsuri de prudență, dictate de

1) I.Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, CCLV.

2) Si veniremus nunc ad eum, Turci statim nos et vos destruere possent. Ideo petimus vos *sedentes pacifice* quatenus *habeatis pacienciam*, donec videbimus processus ipsius domini Iohannis. Dubium est de vita ipsius : si autem evaserit de bello liber, secum conveniemus, bonam pacem faciemus ; *si autem nunc nobis contrari fueritis, si quid tandem fiet, sint in detrimenta* [demerita... detremerita] *animarum vestrarum et periculum* ; *coram deo respondeatis......*

vigilenţa bănuitoare a Turcilor de la Dunăre, rugămintea de a se reţine fugarli cari „dau fuga" cu lucrurile Domnului, pe cari înţeleg să şi le păstreze sau să le predea rivalilor la Domnie, plângeri că se adăpostesc şi se stârnesc noui pretendenţi împotriva Domnilor în Scaun (ba uneori pretendenţii înşişi scriu pentru a cere alungarea celorlalţi rivali din ţinuturile vecine), protestări împotriva nedreptăţilor făcute de negustorii saşi Românilor veniţi cu negoţul sau cu vite de vânzare în cetăţile lor, sau refuzul de a vinde oamenilor din Ţara Românească cele de trebuinţă, etc. şi ameninţarea cu represalii, (adică închiderea drumurilor comerţului săsesc în Ţara Românească, sau despăgubirea de la negustorii braşoveni sau sibieni aflaţi în ţară) sau cu plângerea la Voevodul Transilvaniei sau Regele Ungariei după caz, sau mai apoi după năruirea Ungariei la Mohacz, făgăduiala cruntă de a-şi face singur dreptate, cum ameninţă în 1528 acel furtunos călăreţ Radu dela Afumaţi, adresându-se aproape cu aceleaşi cuvinte oraşelor Braşov şi Sibiu, sau puţin după aceea în cealaltă ţară românească isteţul şi neobositul Petru Rareş în socotelile sale cu cetatea vecină sie, şi oarecum clientelară, a Bistriţei. Se poate ca uneori împrejurări similare să impună atitudini identice : stilul lor însă va fi altul, şi aceeaş teamă de Turci se va înfăţişa altfel la Vladislav II şi altfel la Vlad Călugărul, după cum alta va fi ameninţarea învăluită sub promisiuni a lui Ţepeluş şi alta ameninţarea mânioasă a lui Radu de la Afumaţi. Stilul şi firea fiecăruia rămân nedesminţite dar particularităţile de redacţie, ortografie şi chiar iscălitură pot varia de la scrisoare la scrisoare. Astfel două scrisori ale lui Vlad Dracul, la depărtare de două luni, par să indice doi scribi deosebiţi : primul cu tendinţa reduplicării literii *s* în forme ca : spopondisstis, cognovisstis, transslatis, transsmississe, etc., celălalt cu forma normală : transmisimus. Deasemeni adresa din protocolul iniţial, repetată apoi în adresa depe verso variază întrucâtva. In prima scrisoare (Bogdan, *Relaţii*... CCLII) avem : „Providi et honesti viri, fratres et amici nostri sincere *grati*", iar în scrisoarea următoare acest cuvânt din urmă e înlocuit prin *predilecti*. Deasemeni gramatica e mai corectă în scrisoarea a doua, pe când prima lasă să se întrevadă sub înflo-

rirea unor fraze împodobite oarecicare nesiguranță gramaticală [1]. Scrisoarea patentă a aceluiaș Vlad Dracul către Brașoveni, dată în 1444 la Târgoviște pentru reînnoirea privilegiului comercial al lui Mircea, nu se abate de la tipicul unor asemenea acte, în care totuși introduce o protestare contra acțiunii castelanilor din Bran [2]. In ce privește gramatica, poate ar fi de observat prezența intempestivă a unui *sed*, cu valoare probabil de *și* românesc, în adresa de la început : „Universis et singulis civibus, ceterisque senioribus et incolis Brassovie, Burchia, *sed* et in toto regno Transilvano cuiusvis status condicionis existentibus et commorantibus". Forma corectă ar fi : „Burchia totoque regno Transsilvano existentibus". Desigur că în traducerea românească am avea „din Bârsa și și din toată țara transilvană". In general vom întâlni o întrebuințare destul de fantezistă a conjuncției *et*, uneori cu sensul de „etiam", (unde ar putea fi vorba de o simplă omisiune

1) I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul.* CCLII. (1436).

.... modo et usque quo rexedimus in mundo inovbliviscibili fraternitate et amicicia nostram in memoriam retinebimus, bona que habebimus largiflue vobis et cuilibet vestrum pro honore expendemus, et nos vestris in promissionibus nobis translatis habiles supremus et experti....

[*rexedimus*] trebue să fie în loc de *residemus* ; *supremus* a fost îndreptat în lectura Profesorului Iorga cu *semper erimus*. S'ar mai putea propune poate și altă îndreptare mai apropiată în privința paleografiei de forma în care se află. Ar fi *supererimus* (vom rămâne) unde adăugirea unei singure litere în plus (e) și a semnului paleografic pentru *P*=per, ar reprezenta un minim de modificare. Dar negreșit ar fi de cercetat originalul înainte de orice suggestie.

2) *Ibidem*, CCLIV. (1444). Vlad Dracul (către Brașoveni).

Universis et singulis civibus... et senioribus et incolis Brassovie ....Burchia sed et in toto regno Transilvano... existentibus

.... quanquamvis spectabilis vir dominus Merche pie memorie wayvoda dictarum parcium Transalpinarum, noster genitor carissimus, communi contractu et una voluntate dictorum civium et seniorum de Brassovia et Burchia certas disposiciones et soluciones omnium rerum.... intra has partes importandarum et abhinc extrae educendarum per tributa fecissent ritu statu permanere in eternum licet per quosdam tributarios et castellanos castri de Therch usque modo huiusmodi certa disposicio nostri genitoris et civium predictorum dissoluta fuisset et minime servare voluissent, *ultimo et modo* vir magnificus dominus Iohannes de Hunyad wayvoda Transilvanus dictam literam patris nostri...... confirmasset ; pro eo et nos una cum nostris baronibus et proceribus.... omnia queque scripta sunt .... firmiter tenere et observare volentes.... has patentes nostras literas.... ad cautelam dedimus et fecimus consignare....

a unui semn de abreviere, „et" citindu-se „etiam". De ex.: „Voluntas autem nostra et perfecta est" (Bogdan, *Relații...*, CCLVIII). Intr'o scrisoare a lui Vlad Țepeș avem: „Si autem nolueritis, nos certificantes iuxta *et* quod nos regere et gubernare possemus" în loc probabil de: „iuxta quod nos quoque regere et gubernare possemus" sau „et nos regere et gubernare possemus" (*ibidem*, CCLIX). Iar într'o scrisoare a lui Radu cel Mare către Sibieni ar fi poate de tradus *et* prin *jam*, care precum se știe se traduce pe românește prin *și* (*ibidem*, CCXCVIII) „Constat enim vobis quod hucusque in presentiarum, de undecunque venerunt ad nos postulantes iudicium et iustitiam a quocunque in regno nostro existente *et* fecimus iudicuim et iustitiam, volumusque et in posterum". In sfârșit dacă am întâlnit mai sus un *sed* cu sens de *et*, găsim și fenomenul invers într'o scrisoare a lui Vladislav II, care se arată gata să transporte niște arme (trecute nu se știe de ce la femenin: „quasdam armas") din considerație pentru Ioan Hunyade și închee astfel [1]) „propter ipsum dominum et patrem nostrum Iohannem de Hunyad non tantum in hiis et pluribus sibi fideliter servire et eius voluntatem facere volumus" (Bogdan, *Relații*, CCLVI, din 1453). E evident că acest *non tantum* cere să fie urmat de *sed*, iar nu de *et*.

Din scrisorile atât de prețioase ale lui Vladislav II, cu icoana vremurilor sale și mărturia unor șovăiri destul de firești, dar îmbrăcate într'o haină destul de neașteptată, căci refuzul său de a se lăsa compromis față de Turci de către vicevoievodul Transilvaniei împrumută accente de energie: „si autem nunc nobis contrari fueritis, si quid tandem fiet, sint in detrimenta animarum vestrarum et periculum: coram deo respondeatis", iar hotărârea sa din 1453 de a accepta să transporte la Chilia ar-

1) *Ibidem*, CCLVI.

Ad que sic respondemus et dicimus vobis propter metum Turcorum, ne nobis impedimenta fierent ex parte ipsorum Turcorum et dicerent tandem et rescirent, quod cum voluntate nostra forent talia; ideo petimus vos, quatenus easdem armas, in quacumque forma existent, *caute et secrete* nostro sub nomine adduci faciatis *precisse* ad curiam et domum nostram in Tergoviștia abhinc tandem cum homine ipsius Stoyke, et nostro *caute et occulte* ad Braillam, abhinc vero usque castrum Kilye transmittemus; *propter* ipsum dominum et patrem nostrum Iohannem de Hunyad non tantum in hiis et pluribus sibi fideliter servire et eius voluntatem facere volumus.

mele trimise de Hunyade, cu toată teama sa, mărturisită, de Turci, este însoțită de atâtea precauțiuni și recomandări de a se proceda „caute et secrete... caute et occulte", încât această acțiune ce nu era lipsită de primejdie lasă totuși o impresie de frică netăgăduită, — din aceste două scrisori, la care mai trebuește adăugată o alta din 1452 (*ibidem*, p. 400) relativă la un furt de cirezi făptuit de un oarecare Cernica, vom reține câteva expresii: „*Scire damus* [1]) vobis quomodo" (vă dăm de știre precum că ...etc.) „*Bonam pacem* faciemus" (CCLV) (CCLIX) apoi „Si vultis nobiscum *bonam pacem habere* et assumpsistis *nostram voluntatem facere*... Semper vobiscum *bonam pacem* tenebimus" (p. 400) (A avea bună pace, a face voia noastră... vom ține bună pace...) „Solus" = singur (în sensul de însuși [2]) „...pedester solus

1) Formă pe care o întâlnim destul de des, de ex.: în scrisoarea lui Vlad Țepeș din 1456 (CCLVIII „Serie presencium vobis damus scire quemadmodum eciam prius dedimus scire quare nunc nunctius Turcorum venit ad nos. ... hinc est quod ipsum nunccium Turcorum hic retinuimus quousque vobis scire daremus", și în scrisoarea lui Basarab cel Bătrân din August 1477 (CCLXXXIII) „Damus scire vestris dileccionibus quomodo hominem vestrum destinaveratis circa nos in facto paciencia et sic disposueramus cum homine vestro .... etc.", sau în cea a lui Vlad Călugărul din 1492 către Sibieni (CCXCI) „Dabimus scire quod Turchi deponerent pacientiam cum domnio rege" sau într'o formă puțin deosebită în rândurile grăbite ale lui Radu cel Mare (1508 ... *ibidem*, CCCX): „De novitatibus autem sciatis quod maximam curam habemus et nos quoad Turcos: igitur si esset timendum, extunc nos dudum vestris circumspectionibus *ad scitum dedissemus*". (Sciatis=să știți... habemus et nos=avem și noi... si... extunc=dacă... atunci (fără valoare de timp), v. și CCLXV: quod si feceritis, extunc... regratiari volumus (fraza latină copiază întocmai pe cea română). „Habemus eum hominem illuc qui postquam ad nos redierit quibusque rumoribus, *extunc* mox vestris circumspectionibus ad scitum dabimus".

2) „Solus". V. și scrisoarea din 1489 a lui Ștefan cel Mare către Brașoveni (I. Bogdan, *Doc. lui Ștef. cel Mare*. II, p. 355)... „similiter et *solus* Cesar (Sultanul) cum omnibus suis baronibus et dominis congregatus est cum sua potencia et innumerabili populo et tamen quo intendunt, penitus ignoramus" sau în scrisoarea din 1475 a aceluiaș, anunțând căderea Caffei ... „et *solus* nuntius narravit nobis ore proprio, narrando nobis sic.... et ita dicunt, quod valide classis praecedit cum maximis munitionibus bombardarum magnarum expugnare Albam et Chiliam, et sunt in itinere iam prope; et per terram veniet *solus* imperator contre nos expugnare terram nostram personaliter cum tota sua potentia et cum omni suo exercitu, et cum tota potentia terrae Valachiae, quia Valachi sunt nobis velut Turci.... Et interim *ipsi soli* (voi înșivă) simul cum oratoribus regis Mathiae qui veniunt ad nos in nullo loco quiescere praesumatis..." (A. Veress. *Acta et Epistolae*. No. 10).

imperator inter yanicaros descendisset" (adică : „însuş împăratul descălecând s'a coborât în mijlocul ienicerilor"...), apoi începutul scrisorii din 1453 : „Ecce (iacă) modo venit ad famulus Stoyke..." etc. Comparând între ele aceste trei scrisori constatăm o desăvârşită identitate de stil. De ex. : (CCLV) „Ideo petimus vos sedentes pacifice quatenus habeatis pacienciam..." şi „quare presentibus rogamus quatenus state in fide...". Este probabil că au fost redactate de aceeaş persoană. Un lucru însă e destul de curios. Forma numelui din subscripţie variază de la prima scrisoare (1448) unde citim „*Wlad*, parcium Transalpinarum wayvoda, frater vester in omnibus", la celelalte două din 1452 şi 1453 unde citim „*Wladislaus* parcium Transalpinarum wayvoda, frater vester et amicus". Acelaş fenomen îl găsim în scrisorile lui Vlad Ţepeş, care se intitulează : nos *Vlad*..., în scrisoarea de închinare din 1456 către regele Ungariei, (CCLVII) şi tot astfel în scrisoarea tot din acele zile adresată Braşovenilor (CCLVIII), apoi după câteva luni iscăleşte Wlad (CCLIX—CCLXI) şi apoi Wlaad, până la sfârşitul primei sale Domnii (CCLXII—X). La ivirea sa din nou în Ardeal în 1475 va iscăli Wladislaus Dragwlya şi se va intitula : „nos Ladislaus Drakwlya, vaivoda partium Transalpinensium" (CCLXVI) sau simplu : Ladislaus Drakulya (CCLXVII). Scrisoarea de închinare, într'o formă oricum stereotipă, înfăţişează totuşi unele particularităţi, de pildă cuvânul „inclinantes" pentru „închinând" [1]) „caput quoque nostrum et nostrorum omnium in sinum et protectionem sue serenitatis inclinantes pre timore Turcorum, in persona ipsius domini nostri regis **ad** *Saxones* et fidem omnium civium de Brassovia et provincie Burchie commorantes perfecta fide confidentes... cum ipsis (trimişii Braşovenilor la Domn) sub iuramento et fid**e**i deo debita disposuimus...". „Confidentes... **ad** Saxones et [ad] fidem omnium..." şi „confidentes... perfecta fide... fidem omnium", iată nişte întorsături chinuite aduse probabil de cinstiţii trimeşi braşoveni : Gheorghe, fostul jude, Gaspar aurarul, şi celălalt Gaspar, maestrul măcelar şi Thas, judele de Râşnov, pleonasmul înflorind, cum se ştie, în toată burghezia Apusului. Dealtfel se remarcă oareşicare stângăcie în tot cuprinsul „*ipsi*, quousque *ipsorum* in medio fuerimus"... „fidei" pentru „fide".

1) V. N. Iorga — *Istoria Românilor*. IV.

Formula de promisiune a Domnului nu e lipsită de interes. „Haec omnia praemissa...... sponte assumpsimus et promictimus in fidem deo debitam et *humanitatem* [1]) usque mortem nostram inviolabiter, firmiter tenere". Ar fi destul de ispititor să traducem... „făgăduim pe credința datorată lui Dumnezeu *și pe omenie* să ținem toate acestea cu tărie și fără a le călca până la moartea noastră". Dacă se compară această scrisoare, redactată probabil de delegații brașoveni cu cea scrisă doar patru zile mai târziu, dar dictată de Domn, se remarcă odată mai mult caracterul atât de direct al acesteia, care face din fiecare frază oglinda și chipul vorbitorului :

„...După cum noi ne trudim și muncim pentru ale noastre, tot așa sau mai mult vrem să ne trudim și să muncim pentru voi și ale voastre. Eacă acum a venit timpul și ora ce vi le-am prezis dinainte : multe greutăți și aproape de nesuferit vor să ne pună pe umeri și să ne împovăreze Turcii, și nu pentru noi sau ale noastre aceste greutăți atât de mari ci pentru voi și ale voastre vor acești Turci să facă aceasta și să ne silească la aceasta, căci despre treburile noastre ușor am putea face pace și bună liniște, dar pentru voi și ale voastre pace cu acești Turci nu putem face, căci cer drum prin țara noastră ca să iasă și să prade la voi, apoi și pe lângă asta ne silesc în multe lucruri să lucrăm împotriva credinței creștine și împotriva voastră. Voința noastră însă este nestrămutată să nu vă facem nimica spre pagubă... etc.[2]).

Trebue să aveți în vedere (aceasta) : când un om sau un domn este tare și puternic, atunci poate face pace precum vrea, când însă va fi neputincios, unul mai tare va veni asupra lui și va face cu el precum vrea...

După cum am spus mai sus grăbiți-vă cât veți putea mai mult pentru binele, apărarea și folosul alor voștri și alor noștri,

1) Cealaltă interpretare : „să ținem toate acestea... în *timpul vieții* și până la moartea noastră" se isbește de două dificultăți gramaticale : prezența inutilă a lui *et* și acuzativul „humanitatem" în loc de „humanitate" cum și de sensul mai special care ar fi de dat cuvântului „humanitas".

2. Voluntas autem nostra et perfecta est, *nullum* contra vos facere in malis. — *Nullum* este pentru *nichilum*. Ar fi poate aci la mijloc o confuzie paleografică.

căci Dumnezeu ne e martor, mai mult cugetăm la binele vostru şi la trăinicia voastră de cât la ale noastre. Dar voi gândiţi-vă încă la cele ce *ni se cad* nouă şi oamenilor noştri spre cinste şi folos [considerate que nobis et nostris ad honorem et profectum *cadent*, căci sunt negreşit şi unii cari să ne cugete răul şi cari se poartă fără dreptate, cu de-al de aceştia să fiţi duşmani, precum şi noi cu duşmanii voştri, şi cu ei să faceţi cum vom face şi noi acum pentru voi[1]), (sicut nunc faciemus[2]) pro vobis").

---

1) I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*. CCLVIII. (1456. 10 Sept.) [Vlad Ţepeş către Braşoveni].

Providi et honesti viri, fratres : amici et vicini nostri sincere grati ... Serie presencium *vobis damus scire* quemadmodum eciam prius *dedimus scire* quare nunc nunctius Turcorum venit ad nos. — *bene in mentem vestram recipiatis* et *firmiter teneatis* que pridem tractavimus, vobiscum de fraternitate et bona pace ; ea que diximus protunc, nunc et semper cum cordis nostri intencione et bona voluntate fideliter, firmiter tenere : *sicut nos pro nostris factis fatigamur et laboramus, ita vel magis pro vobis et vestris factis fatigari et laborare volentes.* Ecce nunc venit tempus et hora que prius vobis prediximus : magna gravamina quasi importabilia super postes et humeros nostros ponere et nos gravare volunt Turci, non pro nobis aut nostris, ita magna gravamina, sed pro vobis et vestris id ipsi Turci facere et cogere volunt, quia de factis nostris leviter nefforte possemus facere pacem et bonam tranquillitatem, sed propter vos et vestros pacem cum ipsis Turcis facere non possumus, quia petunt viam exire et predare erga vos per *regnum* nostrum : preterea et insuper nos cogunt in multis factis contra fidem catolicam et contra vos agere. *Voluntas autem nostra* et *perfecta est, nullum contra vos facere in malis,* immo a vobis nunquam separare volentes, sicut diximus et iuravimus vobis, fidelis frater et amicus esse volentes : hinc est quod ipsum nunccium Turcorum hic retinuimus quousque vobis *scire daremus.* Considerandum est vobis : quando homo vel dominus est potens et fortis tunc pacem potest facere sicut vult : cum autem impotens erit forcior super eum veniet et faciet secum sicut vult ; propterea presentibus petimus vos et quemlibet vestrum presentibus afectuose, quatenus statim visis presentibus pro vestra et nostra utilitate *id sine mora* nobis subsidia dirigatis ducentos aut centum vel quinquaginta homines electos usque diem dominicam proxime venientem. Dum viderint ipsi Turci potenciam *de Hungaris,* moliores erunt, et dicemus quod plures venient : *hunc* (?) facta nostra et vestra debito ordine disponere possumus, quousque de domino nostro rege mandatum habuerimus ; sicut supra diximus pro bonitate, deffensione et utilitate vestrorum et nostrorum quantocius poteritis festinetis *quia Deo teste plus de bonitate vestra et stabilitate cogitamus quam nostra.* Vos eciam considerate perviam *que* nobis et nostris ad honorem et profectum *cadent*; quia quidem sunt neforte qui cogitent erga nos mala et agunt iniuste ; talibus sitis inimici, sicut nos inimicis vostris, eis facietis, sicut nunc faciemus pro vobis. Datum in Tergo-

Curând bănuelile Domnului se precizează și el scrie Sibienilor, mustrându-i pentru ajutorul ce-l dau rivalului său, acel,, Sacerdos Walahorum", adică Vlad Călugărul, care a și făgăduit unora din ei venitul vămilor de la Rucăr și Brăila, și a intrat cu știința lor în Amlaș. Le amintește învoelile și jurămintele schimbate: ,,Scitis bene et recordamini quales ligas et juramenta inter nos habemus, fide firmissima roboratas: *vivente nostra eas ullo nunquam tempore frangere deberet* (aci lipsește subiectul lui ,,deberet", forma corectă cerând ,,vivente nostra *dominatione* eas ullo tempore *nemo* frangere deberet", sau ,,eas nullus unquam frangere deberet")... Nostri ex parte nulla violencia fuit, neque incipitur, sed nunc audivimus et plene intelleximus per homines ipsius sacerdotis Wolahorum qui se nominat filium wayvode, [aci pentru înțelegerea textului ar trebui să se introducă un *qui*] vobiscum in secretis consiliis et factis presentes fuerunt, *ut* [quod?] Petro Gereb de Weresmarth ac Petermanno, cohabitatoribus vestris, tributa de Ruker et Braila perpetue possidere et fructus percepere coram vobis dedisset et promisisset. Recordamini de hiis dum *vagus fui* et in medio vestrorum *ambulavimus*, non permissistis, vestris in consiliis disposueratis per egredios dominos Iohannes Gereb... et Nicolaum de Wizaccona nos captivare in Gyod et perdere ob amorem spectabilis domini Wladislay harum parcium wayvode facere voluistis [amintiți-vă de acestea, când eram eu pribeag și rătăceam (umblam) noi în mijlocul vostru, nu ne-ați îngăduit (și) ați hotărât în sfaturile voastre să ne prindeți și ați vrut să puneți să ne piardă de dragul cinstitului domn Wladislav voevodul acestor părți. Ajutându-ne Dumnezeu și căpătându-ne domnia fără ajutorul altcuiva am făcut cu voi pace bună și nestricată (pacem bonam et inviolabile) astfel ca dușmanilor (noștri) să le fiți dușmani].

---

vistea, feria sexta proxima post festum nativitatis Marie, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto.

Vlad, parcium Transsalpinarum waywoda et dominus terre de Fogaras, frater, amicus vester in omnibus.

2) S'ar putea ca și aci să avem de a face cu un prezent *facimus*, modificat de forma românească ,,facem", până a se confunda cu viitorul *faciemus*. Asemenea forme întâlnim în scrisorile următoare. Indoiala deci este îngăduită și aci.

Nunc plene intelleximus quomodo ipse sacerdos Wolahorum, qui se nominat filium wayvode, in nostram veram hereditatem cum pertinenciis intromisissetis et alia que contra nos fieri possit secum dietenus consiliaretis, ad Omlas introisset et se ibidem vestris de volunt tibus permaneret et conservaret".

Înțelesul ar fi desigur mai clar dacă am avea un *quem* care să arate legătura logică a subiectului inițial („sacerdos" cu verbele următoare. Ar fi deci.... „ipse sacerdos... [quem] intromisissetis.... et alia secum consiliaretis... ad Omlas introisset... et ibidem permaneret et sese conservaret" (în loc de „se permaneret et conservaret"). In sfârșit Domnul roagă „pure propter deum et fidelitatem catolice fidei, eciam fraternita*tis* et amici*cie* (adică propter... fidelitatem.... fraternitatis et amicicie..."? sau „propter fidelitatem... etiam (propter) fraternita*tem* et amici*ciam*", sau în sfârșit... „fraternitatis et amicicie [*causa*]", să-i răspundă ce au de gând pentru a ști ce are de făcut. De remarcat forma curioasă : Datum in *Inter*goviscia) Dar problema aceasta a pretendenților și a pribegilor se mai ivește și tot atât de apăsat în scrisorile următoare ale lui Vlad Țepeș. In 1460 scrie Brașovenilor cu privire la „acei pribegi" (illos pribagos) cari s'au rugat de sfetnicul său Voicu Dobriță (ore suo postularunt) să le mijlocească iertarea și desigur înapoerea în țară. Credinciosul Voicu trebuia să se întoarcă cu ei și Domnul ruga deci pe Brașoveni să binevoiască să-i trimeată (transmittere) cu acest om al său. Dacă însă acești pribegi ar refuza să se reîntoarcă (si vero ipsi ad nos venire contempserint) ..... tunci potrivit cu învoelile încheiate „trebue să-i alungați din mijlocul vostru ca să aveți pace" (extunc.... vestri e medio eosdem expellatis, eo quod requiem habeatis). Era desigur o amenințare ascunsă în aceste cuvinte, temperate de cele imediat următoare „deasemeni și noi (să avem pace) deoarece din cauza lor și a celor la fel cu ei nu putem avea odihnă (non repausare possumus) spre a nu se mai ivi alte certuri și dușmănii în mijlocul nostru din cauza acestora. Totuși în așa chip să-i alungați pe aceștia, ca acest om al nostru, Voicu, să vadă cu ochii când îi veți alunga" (Sic tamen eosdem expellatis, quod is Voyko noster homo eosdem *videat oculis* expulsuros). Aceste măsuri trebuesc puse în legătură cu tulburările anului precedent, al căror ecou s'a păstrat în cele două scrisori ale pre-

tendentului Dan precum şi ale lui Basarab cel Bătrân, dar a căror valoare nu este însă prea mare, deoarece sunt concepute şi redactate sub o inspirație străină şi doar iscălite de nenorocitul Dan. E destul să ne gândim la stilul atât de depărtat de realitățile noastre a blestemului cu care se încheie, şi care e menit să garanteze şi să pecetluiască oareşicum învoiala impusă slabului pretendent [1]). După trimeterea lui Voicu la Braşov, Vlad Țepeş înțelegea să se răfuiască cu duşmanii săi din Făgăraş. Scrisoarea prin care caută să-i liniştească pe Braşoveni lasă să se ghicească totuşi un fel de amenințare (CCLXIII): „Ex eo quod cum hominibus nostris in nostra possessione districtus Fogorash aliqua habemus negociari, *non terrorem habeatis*, quoniam nos omnia..... promissa... *nisi per vos eadem conclusio pacis violari non videatur*, volumus observari". Domnul va observa învoiala cu Braşovenii cu condiția însă ca şi aceştia să observe „legem antiquam et consweتudinem anteà "(*sic*) şi să nu ajute sau să trimită ajutoare în districtul Făgăraş, şi nici să nu primească sau să îngădue să vină în mijlocul lor cei ce ar „da fuga" la ei ci să-i duşmănească (aliquem si *fugam dare contingeret*, non fovere neque *consentire*..... velitis, sed ipsis malifacere). Târgul propus Braşovenilor în forma cea mai deschisă se repetă din nou în termeni aproape identici: „...nos omnia vobiscum ut premittitur conclusa, *nisi*

1) V. Bogdan, *Relații* .... CCLXIX — scrisoarea patentă a pretendentului Dan, dată Braşovenilor la 2 Martie 1460, prin care confirmă confiscarea din 1459 a bunurilor negustorilor din Țara Românească, depuse de aceştia la Braşov în favoarea Braşovenilor păgubiți de cruzimile necredinciosului Voevod Dracul („infidelis Dracul wayvoda", CCXVIII.... „malingno sipiritu concepto") zămislit de duhul rău... care s'ar fi şi închinat Turcilor, etc., etc. Bunurile confiscate („recepta") din care se înfruptase şi pretendentul nu mai trebuiau să fie reclamate niciodată de nimeni, şi nici Braşovenii supărați sau păgubiți pentru aceasta. Cei ce ar îndrăzni aşa ceva atunci sau oricând în viitor erau blestemați în cel mai autentic mod apusean: „sint ab omnipotente Deo et Sancta Maria et sanctis Angelis et electis Dei anathematisati, maledicti et blasphemati in perpetuum et sempiterne malediccionis mole una cum heredibus suis subiecti, et deus ei in vita nullam prosperitatem concedere dingnetur post mortem, eius anima iehennali pena crucietur, corpus eius humo non recipiatur, sed canibus et brutis animalibus, ut aliud animal irracionale, proiciatur". Din toată această literatură, o singură frază se apropie de blestemurile din această parte a lumii: „pământul să nu-l primească!" dar şi aci se adaugă elemente absolut străine: „ci să fie aruncat câinilor şi dobitoacelor, ca un animal fără judecată (fără suflet)".

per vos violari non videantur, rate et firme tenere volumus inconcusse" [1]. Pentru mai multă claritate se explică făţiş : „Sicut etenim nos homines vestros in ipsorum singulis agendis non molestamus, sic et vos homines nostros ad dictas nostras possessiones transmissos non molestare nec perturbare velitis modo aliquali". De astă dată ameninţarea este vădită.

Dealtminteri el impune aceeaş reciprocitate absolută şi în rezolvarea despăgubirilor datorate dăunaţilor, atât celor din Ţara Românească cât şi celor ţinând de cetăţile săseşti. Un om din Ţara Românească se plânge că i-au fost ridicaţi (recepti) nişte porci. Domnul îndată cere pentru el procedura jurătorilor. Dacă doisprezece jurători din satul cu pricina jură că fapta s'a întâmplat în timpul tulburărilor (luptelor), păgubaşul nu mai poate reclama nimic. Dacă însă jurătorii ar refuza să jure, vor trebui să i se restitue porcii reclamaţi. Se pare însă că la rândul său Domnul era invitat să despăgubească Braşovenii pentru nişte berbeci(?). Dar cum faptele se întâmplaseră în timpurile de nelinişte, Domnul nu-şi recunoaşte nici o obligaţie : „De *babacis* autem nobis constat sic, quod nos non tenemus, quod ea temporibus discordiarum facta et acta sint".... Scrisoarea se încheie cu formularea principiului reciprocităţii absolute „...ob hoc eciam iusticia inter nos fieri debet, ne minora maiora sequantur, quoniam ut clare videtur, quod propter parva magna emergi solent, quoniam sciendum quod si agnoverimus nostris hominibus, sicut nos vestris, iusticie non impertiri equitatem, nostros in dampno nullatenus homines permittemus" (căci dacă vom auzi că nu li se face dreptate oamenilor noştri precum facem noi dreptate oamenilor voştri, nu vom lăsa de loc în pagubă oamenii noştri...). Scrisorile lui Vlad Ţepeş merită toată luarea aminte, deoarece pe lângă rezolvarea unor cazuri anume fixează principii, şi lucrul acesta nu-l vom mai întâlni mai apoi. Ultimele trei scrisori latineşti din 1475—6 nu mai sunt adevărate scrisori, ci ceeace se numeşte cu un termen foarte răspândit la ţară „ţidule" : o recomandare către Sibieni a pârcălabului său Cristian, trimes într'acolo pentru a-i orândui o casă în Sibiu „pentru mărirea şi sporirea cinstei acestora" (pro

1) „*nisi* per vos violari *non* videantur", sau, mai sus „*nisi* per vos eadem... violari *non* videatur"... Adăugarea acestui *non* corespunde destul de bine cu forma românească „afară dacă nu s'ar vedea că acestea se calcă de către voi".

reformatione et augmentatione vestri honoris) [CCLXV], o chitanță dată magistrului Thomas Altemberger din Sibiu [CCLXVI], în sfârșit o dovadă, un „pas" dat unui oareșicare Sebastian (CCLXVII]. Dăm textul în întregime pentru forma sa surprinzător de incorectă. „Ladislaus Drakulya salutem omnibus nobilibus castellanis, comitibus, iudicibus, iuratis ceterisque hominibus cuiuscunque condicionis existentibus salutem dicit. Inc est quod hii exhibitores presencium videlicet Sabastianus cum suo famulo *vadit versus Brassoviam*, quos petimus libere et pacifice permitere et permiti facere ob nostri favoris amicicieque Ex Chapa anno MCCCC 76" („Hii exhibitores.... vadit versus Brassoviam .... ob nostri favoris amicicieque...." dovedesc un scrib prea puțin priceput. Deasemeni datarea este foarte neobișnuită. O întâmplare curioasă face ca numele localității, notat la sfârșitul ultimei sale scrisori latinești păstrate până azi, Chappa sau Cipău să amintească destul de aproape porecla sa de Țepeș).

Cu fratele lui Țepeș, Radu cel Frumos, și cu urmașii acestuia mai ales, pătrundem într'o confuzie tot mai mare. Formele, gândurile, cuvintele se amestecă. Pe alocuri mai răsună câte un accent mai energic, dar e înnecat în massa nesfârșită de plângeri zadarnice. Radu cel Frumos introduce în primele sale scrisori un salut de origine poate orientală: „salutem et honoris continuum incrementum" (CCLXX și CCLXXI), pe care nu-l menține în cele următoare. In cele două scrisori mai însemnate ale sale din 1470 și 1472 se arată foarte preocupat de puternicul său dușman, Ștefan al Moldovei. In prima se plânge că Brașovenii n'au rupt legăturile lor cu el, în a doua cere amănunte asupra pregătirilor și mișcărilor din Ardeal. Amândouă sunt scrise într'un stil destul de vioiu, deși necorect. Iată punctele esențiale din prima [1]: „Voi știți

1) I. Bogdan, *Relațiile...*, CCLXXII. (Radu cel Frumos către Brașoveni). Notum facimus per presentes eisdem vestris f[raternitatibus] et a[miciciis],quomodo nobis intimastis per hominem vestrum Nicolaum Plucht, nos *fore* *) sane et peroptime intellexisse; *quia* multum regraciamur vobis tamquam a fautoribus nostris; *dicitis* **), quomodo deus nos portavit ad provinciam nostram, ab isto

*) Credem că trebuie îndreptat cu *fere*, „fore" neîngăduind nicio versiune inteligibilă, pe când „fere sane" se potrivește foarte bine cu acel „et peroptime", care urmează.

**) *Dicitis* nu are ce căuta în această frază, contextul indică clar verbul „scitis", pe care îl găsim dealtminteri mai jos în aceeași frază.

cum ne-a adus Dumnezeu în ţara (domnia) noastră, şi deatunci aţi avut pace din partea noastră; mai ştiţi că ne-am purtat cu voi cu toată cinstea; aşa dar (?)domnul nostru măria sa regele nu are de loc pace acuma cu Moldovenii şi cu Ştefan Vodă, căci ştim prin oamenii noştri cum că aveţi pace şi prietenie cu acest Ştefan Vodă, căci însuş Ştefan Vodă are chiar iscoade printre voi, căci orice aş face nu pot din cauza acestor iscoade, căci vindeţi arme acestor Moldoveni, şi tot ce vor şi chiar mai mult le daţi lor spre cinste. Aşa dar aduceţi-vă aminte cum vi s'a întâmplat cu Groful Ioan [1]: pe Dumnezeu cel atotputernic noi am regulat toate treburile voastre faţă de domnul nostru regele: dar să ştiţi că nu suntem cu sufletul împăcat faţă de voi, ci suntem mâniaţi pe voi pentrucă lăsaţi să umble în mijlocul vostru asemenea răufăcători... dacă nu-i alungaţi... să ştiţi că am pus să trimetem

---

tempore vobis fuit pax et tranquillitas a nobis; scitis per omnia quod fuimus vobis *debito honore*: igitur dominus noster rex sua serenitas nullam pacem modo habet cum Moldavenisibus ac cum Stephano woyvoda. Quia cognoscimus per homines nostros, quomodo vos pacem et concordiam haberetis cum ipso Stephano woyvoda, quia ipse Stephanus woyvoda habet eciam exploratores inter vos, quia quod *aliquid facerem de istis exploratoribus non possum*, quia arma ipsis venditis Moldaviensibus et omnia que ipsis placent eciam quam plura ipsis detis *pro honore*. Igitur reducatur *vestris* in memoriam, sicuti vobis fuit factum cum Iohanni Groff, *post* deum *omnipotentem* nos disposuimus omnia vestra facta erga Dominum nostrum regem: scientes quod nos sumus non *animo bono erga vos*, sed irascamur contra vos, propterea quod mit*tatis* ambulare vestri in medium tantos exploratores ac malifactores dicimus vobis, quod, deinceps et a modo ne vestri, in medium ambu*lant* ***) ta*li* malihomines, malifactores, exploratores, prout cum ip*sis* ****) *malifactores* deinceps pacem ne habeatis; si non depellitis ipsos malihomines, scientes meliorem hominem nostrum habentes in medium nostri ad regem (sic) maiestatem duximus transmittendum propter illos malihomines; sciatis per omnia quod querimoniam erga vos fac*iam* propter ista que hic scripta sunt; credatis quod secus non faciamus *****)

(Buzău, 28 Febr. 1470).

***) Ar trebui „ambul*ent*" din cauza lui *ne*. Dar toată construcţia e stranie. „Dicimus vobis... quod... *ne* ambul*ant* tali malihomines".

****) Cum ipsis malifacto*ribus*.

*****) Sensul viitorului ar impune aci *facturi*.

1) V. Iorga, *Ist. Rom.*, IV. Aluzie la uneltirile lor recente, cu Contele de Sankt Georg und Pösing, în urma cărora Radu ar fi intervenit pentru ei pe lângă rege.

pe cel mai bun om al nostru ce-l avem la Măria sa regele din cauza acestor răufăcători...". Iscălitura este de astă dată doar „Radul wayvoda parcium Transalpinarum", fără adausul „amicus vicinus dilectus". A doua scrisoare scrisă din tabără [1]) cere nenumărate lămuriri asupra „stării prea luminatului nostru domn regele și în ce loc (se află) și dacă a încheiat pace cu Cazimir, și ce are să facă acum, și fratele nostru Pongracz, voevodul Transilvaniei dacă se află la rege, apoi (dacă este) în Transilvania și vor să intre mai iute la voi, deasemeni încă despre starea lui Ștefan Vodă, dușmanul nostru, și despre Laiotă, dacă vor vrea să vină cu armata să pustiească țara noastră, apoi încă despre Secuii celor două scaune, adică Odorheiu și Ciuc, deasemeni încă despre celelalte scaune, dacă oamenii lor au dat dijmă dușmanului nostru, prin ce parte ar vrea să treacă pe la ei..... acestea în scris să ni le trimeteți cât mai curând.... .... Voi știți că până acum ați avut de la noi bună vecinătate; dacă Dumnezeu ne va da sănătate, veți avea (și) în viitor. Altfel să nu faceți dacă așteptați de la noi toate bune [1])...". S'ar părea că se regăsește la acest om al Turcilor ceva din agerimea lui Vlad Țepeș. Textul latinesc are câteva expresii traduse direct din românește : „agere haberet" = are să facă. Și „Deus sanitatem nobis attribuerit" = dacă Dumnezeu ne va da sănătate. Remarcăm și greșelile *noveritis quoniam... duorum*

---

1) I. Bogdan, *Relațiile*, etc. CCLXIII, Basarab cel Bătrân către Brașoveni.

Circumspecti et prude*nti* viri, amicy nobis diligendi. N*overitis quoniam* affectamus de vobis aliqua servicia, sed minime fecistis abhinc, quod nullum ex vobis ad nos misistis aliq*ua* novita*tes*; igitur vestras rogamus amicicias, quatenus de statu serenissimi domini nostri regis *ac* in quo loco *ac* si celebraverit pacem cum Kazimiro et que nunc *agere haberet*, et frater noster Pongracz wayvoda Transsilvanus si est apud regem *tum* in Transsylvania ac velint cicius erga vos intrare; item eciam de statu Stephani wayvode hostily nostro et de Layota si voluerint exercituali venire ad desolandum reg*ni* nostri; *tum* etiam de Siclis du*orum* se*dis* videlicet Odwarhel et Cykh item eciam de aliis sedibus si decimam homines suorum dederint hosty nostro, qua *parte* voluerit eisdem transferre, — is in scriptis, in literis vestris *suo modo* per fidelem nostrum Iohannem transmittere velitis quam cicius. Et eciam cètere qu*am* potestis audire contra nos per fideles vestros in scriptis representare velitis. Constet *que* vobis *abhinc* bonam vicinitatem a nobis habuistis; si *deus sanitatem nobis attribuerit, in posterum* habebitis. Secus non facturi, si de nobis omnia bona exspectatis. Ex castro Thabor....

[Asupra acestei scrisori v. și N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV].

Sedis, cetera *quam* potestis audire, *abhinc* pentru *adhuc* (datorit probabil unei confuzii paleografice).

Cu scrisorile lui Basarab cel Bătrân ne depărtăm de tot de tonul Drăculeştilor. S'ar părea că se disting în ele trăsături aproape caricaturale, atât în primele, scrise din Ardeal unde-şi aştepta momentul coborârii în Ţara Românească, cât şi din cele scrise după suirea în Scaun. Iată stilul lor (CCLXXIV [1]) : ,,Veţi şti că sunt sănătos, aceeaş sănătate am auzit şi vreau să aud întotdeauna şi în tot timpul despre domniile voastre.... Şi noi am veni cu drag printre prieteniile voastre, dar ştim bine că sunteţi prădaţi şi chinuiţi şi de aceea nu venim. Deci vă rugăm că dacă veţi avea aşa mare frică din spre Ţara Romanească, sau din altă parte de unde aţi avea supărare, trebuie îndată să ne încunoştiinţaţi, noi vrem să aducem în persoană ajutor domnului nostru rege sau cinci sute, sau şease sau chiar mai mulţi oameni câţi vedeţi

1) I. Bogdan, *Relaţii*.... CCLXXIV, 1460. Basarab cel Bătrân către Braşoveni : ,,Salutacionem debito cum honore. Domini et amici nobis hanorandy. Noveritis me in sanitate, quam sanitatem audivi et *valeo**) audire semper et in omni tempore de vestris dominiacinibus et amiciciis. Nos percepimus et audivimus quid.... nobis intimastis.... et intimaciones libenter recepimus et salutavimus. Et nos libenter venissemus inter vestras amicicias, sed bene sçimus *quia* estis *pradati et percruciati***), et ergo non venimus. Ideo petimus vestras dilecciones, quod si *abue*ritis talem timorem *de* Transsal*pinam*, vel de alia parte, *unde esset vobis grave*, debetis in brevi intimare ; nos volumus adiutorem in *persona domini****) *regis vel quinque centum* vel sex vel autem plures homines dare (?) quantos viditis quod possitis tenere. Si autem timorem proprium magnum abueritis, vos debitis intimare ; nos in persona nostra erimus ibi inter vestras dilecciones, et nobis apparet, quod *post deum omnipotentem* vel morio aut vestros malifactores et interdictos vestros *recipere de vos. Manete cum deo omnipotenti* et rogate deum quia dab*it vos* ****) [quid] wltis. Datum in una vila penes Segeswar, feria in festo sancte Agnetis. Et quid vobis dicet Zlaw de Fagaras ex parte nostra, fidem et fab*ulam* eius credere debeatis tamquam a nostro proprio *orre* etc.

Bazarab woyvoda Transsalpinensis
amicus et minor vester in omnibus.

*) Valeo — pentru volo = voesc.

**) Aluzie la expediţiile lui Vlad Ţepeş. Forma ,,pradati'' din cauza influenţării cuvântului românesc ,,prădaţi''.

***) Domino (dativ). — E o tendinţă în aceste scrisori să se confunde dativul cu genetivul, ceea ce nu se explică decât tot printr'o influenţă românească.

****) Vobis — ar fi mai firesc : ut daret vobis quid vultis.

că puteţi ţine. Dacă însă vă va fi foarte frică, va trebui să ne încunoştiinţaţi, şi noi în persoana noastră vom fi acolo printre voi, iubiţilor noştri, şi ni se pare că pe Dumnezeul cel atotputernic, sau *mor* sau scot de la voi pe răufăcătorii şi nelegiuiţii voştri.

Rămâneţi cu Dumnezeu cel atotputernic şi rugaţi-l pentrucă vă va da ce vreţi [sau „să vă dea ce vreţi"=daret vobis, în loc de *dabit vos*, evident greşit)". Dar toate declaraţiile sentimentale faţă de bunii şi iubiţii prieteni se schimbă în scrisorile următoare. Tonul rămâne sentimental, dar sentimentul însuş nu mai e acelaş. După cum se întâmplă uneori, mierea se schimbă în fiere, şi binefecătorul in spe al Braşovenilor se preface deodată într'un om ofensat [1]) până la moarte de sgârcenia burgheză a prietenilor de odinioară [2]) (CCLXXV), pe cari îi mustră cu durere: „Credeam că sunteţi vecini buni şi prieteni, dar până acuma nu ni s'a dovedit nouă: pe acei meşteri lemnari nu-i ceream pe cheltuiala voastră, ci pe a noastră. Această rugăminte a noastră a fost în zadar faţă de voi. De aceea de acum încolo nici voi să nu ne faceţi voia, nici noi vouă, ci mergeţi pe calea voastră orişi unde vreţi". Dar nu trec patru zile şi acest ton de mândrie distantă se schimbă într'unul cominator (CCLXXVI [3]) : „Ne-au spus

---

1) CCLXXV. 1476.

.... Putabamus esse vicinos bonos et amicos, sed hucusque non exstitit nobis; illos magistros carpentaneos non pro expensis vestris petebamus, sed pro expensis nostris. *Ista petita nostra* *) in vanum *fuit* apud vos. *Ideo amplius abhinc neque vos camplaceatis nobis neque nos vobis, sed per viam vestram ambuletis, ubicumque vultis.*

Datum in Girgiche in festo cathedrae Petri apostoli, anno etc. LXX sexto Bazarab senior vaivoda, dei gratia partium regni Transalpinarum dominus.

2) E adevărat că această scrisoare cât şi cea următoare sunt adresate Sibienilor, dar şi cele trimise Braşovenilor sunt pline doar de plângeri şi recriminări.

3) CCLXXVI — (1476). Basarab cel Bătrân către Sibieni.

Retulerunt nobis homines nostri in Ffogaras existentes, quomodo *de die in diem* iniuriam eisdem facitis ad opprobri*a* ipsorum valde magnu*m*; unum ex ipsis captivastis et per ipsum sedecim florenos puri auri recepistis, ac de sub Weresthoron nemo *ex* ipsis quiete transire **non** potest. Ist*a* dam*ni*fica et iniuria nobis et hominibus nostris *infecta* non ibit ad finem bonum. Putabamus vos esse vicinos bonos et amicos; igitur vestras hortamur amicitias, quatenus de

---

*) Exemplu de neutru plural devenit femenin singular, din analogie cu fenomenul petrecut cu asemenea cuvinte în limba românească.

nouă oamenii noştri locuind în Făgăraş cum că din zi în zi le faceţi nedreptate spre ocara lor foarte mare: pe unul din ei l'aţi prins şi de la el aţi ridicat 16 florini de aur curat şi pe lângă Turnul Roşu nimeni din ei nu mai poate trece în pace. Această pagubă şi nedreptate îndreptată în contra noastră şi a oamenilor noştri nu va merge la bun sfârşit. Vă credeam vecini buni şi prieteni; deci îndemnăm prieteniile voastre să faceţi bine să încetaţi deacum încolo cu aceste nedreptăţi, iar dacă nu veţi lua aminte la acestea, pentru care ne minunăm de voi, urmările vor fi asupra sufletelor voastre [1])".

Dar foarte curând scrie Braşovenilor amintindu-le jurămintele reciproce şi cerându-le să alunge de la ei pe pretendentul („emulul") Horia pe care îl ţin în mijlocul lor spre marea ruşine a lui (Basarab). „*Contra id obprobrium* nostrum valde magnum (!)" (CCLXXVII). In postscript cere să lase liberă trecerea armelor de care e mare lipsă, cât şi a oamenilor săi (Idem petimus quod arma que indiget magnitudo (!) et clientes nostri(!) pace et quiete transmittere velitis). Cam la trei săptămâni răsună iar glasul necăjit al Munteanului. La 9 Mai revine cu mustrările. Braşovenii la început, nu se ştie din ce inspiraţie şi-au păstrat credinţa (primo nescimus quo spiritu ductu fidem vestram servatis (servastis?), căci au jurat că vor ţine bună vecinătate (iurastis..... quod nobis fidele vicinitatis tenetis), dar ei ţin pe duşmanii lui Basarab, Logofătul Oprea şi Voicu Tatul şi ceilalţi înstrăinaţi ai noştri cari au dat fuga din ţară şi fac multe pagube şi primejdii acestor părţi (CCLXXVIII) [2]).

is iniuriis peramplius cessare velitis: quod si non videbitis, quod vos admiramur, et erunt ad animas vestras. Ex Girgiche die dominico in Carnisprevia anno etc. LXX sexti.

1) „De die in diem"=din zi în zi, „ad opprobria... magnum (!)..., nemo ex ipsis non potest" = nimeni din ei nu poate... (copiat după forma românească) „damnifica" şi „iniuria" devenite singulare femenine, „infecta" — greşeală de sigur pentru „injecta", de la verbul „injicio".

2) Viitorul „dabunt" nu se potriveşte cu contextul: „au*divimus*... ut inimicos nostros apud vos teneretis... videlicet Opra... etc. Woyko... et ceteros extraneos nostros qui *dabunt* (?) fugam.... et multa damna ....*faciunt*". (Poate ar fi de cetit în loc de „dabunt" „dabant", imperfect care dă orişicum o noţiune de trecut).

De acum întâlnim des la Domnul muntean formula nu tocmai cordială: „Dacă veți face așa, bine, de unde nu, să luați aminte la treburile voastre" (CCLXXIX, 30 Mai 1476 .... către Brașoveni, cerând scutirea de vamă a cumpărăturilor sale, de bucate și arme. „Quod si feceritis bene quidem; alioquin videatis facta vestra", sau CCLXXX din 14 Iunie către aceiași, plângându-se de o confiscare abuzivă asupra bunurilor unor supuși ai Domnului.... „nescimus vestras intenciones; quamobrem facitis talia iniuria et damna de die in diem"... (Cere restituirea).... „Quod si feceritis bene quidem: alioquin nos neque homines nostros neque vestros, nec redeuntes nec venientes intromittere volumus, ac dicta bona in dupplo recipere curabimus, *pro quo non dubitetis*", (amenințând deci aci cu două represalii: închiderea drumurilor și recuperarea îndoitului pagubei suferite). In sfârșit lucrurile erau ajunse atât de departe, încât a trebuit să se caute o formulă de împăcare. La 15 Iulie 1477 Domnul cere Brașovenilor să-i trimită un emisar și se angajează pe credința sa, datorată lui Dumnezeu, să-l trateze cu toată cinstea. „Hoc dicimus vobis ad ffidem nostram deo debitam: ut ipsum cum honore tratabimus, et ipsum ffacifice (sic) et sine gravamine ipsum pacifice permittere ac transmittere velimus" [1]). Trei săptămâni după aceasta, învoiala („paciencia") era nu numai încheiată în sensul că Brașovenii se obligau să n'aibă niciun amestec cu dușmanii Domnului, dar reclamațiile și începuseră să curgă. Domnul auzise că dușmanii lui s'ar fi aflând la Făgăraș, de unde jefuesc, pradă și vor să pustiască țara. Soluția propusă de el este cel puțin curioasă de la acest om care, netiind în Scaun, oferise 500—600 de oameni sau chiar mai mulți pentru a potoli spaima Brașovenilor tremurând de Țepeș, și care avea în curând să-l jefuiască pe Țepeluș de vistieria sa, prinzând și pe Doamna și celelalte rude ale acestuia, căci el cere să i se trimită *doi oameni* pentru a alunga el pe dușmanii din Făgăraș, dacă nu se simt în stare Brașovenii să o facă. CCLXXXIII. 9 August „....Igitur nunc in presenti audivimus ut essent in possessione Ffogaras et regnum nostrum spoliant ac

1) Gramatica atât de aproximativă, forma împiedecată, grafia fantezistă, greșelile mai numeroase indică pentru această scrisoare alt scrib. A se compara și cu cea precedentă din *Relațiile...* lui I. Bogdan (CCLXXXI) unde fraza plutește fără predicat și fără sens.

desolant et devastare volunt, et etiam sunt in partibus Kwhalom : et si apparet vobis ut inimicum nostrum non potestis extrapellere, tunc vellitis et dignemini ex vobis duos homines circa nos destinare et nos extrapellimus (!)". Şi până la capăt răsună în corespondenţa lui Laiotă aceeaş notă. Chiar când nu mai este Domn şi pribegeşte pe la Sibiu, pe la sfârşitul lui 1479, aflându-se deci în situaţia acelor „emuli" de care se plângea odinioară, el îşi poartă mai departe socotelile şi răfuelile cu Braşovenii, atât de preţuiţi la început, când îşi iscălea efuziunile : „Basarab woywoda Transsalpinensis, *amicus et minor vester in omnibus*" şi pentru care până la urmă de tot va întrebuinţa formula sa ultimativă : „de veţi face aşa, bine, de unde nu să ştiţi că eu însu-mi nu-i voi lăsa pe aceşti [oameni ai mei] în pagubă". In ultima sa scrisoare scrisă din Sibiu [1]) el se regăseşte într'o dublă hipostasă : anume de pretendent, pândind la graniţă şi aruncând asupra ţării expediţiile sale de jaf, mai mult ori mai puţin îndreptăţit, şi de Domn cerând socoteală de abuzurile comise împotriva supuşilor săi. De fapt,oamenii săi, întorcându-se dintr'o astfel de expediţie în Ţara Românească cu o pradă de oi şi de cai, fuseseră opriţi de Braşoveni, cari le confiscaseră prada. Indignat de această nedreptate, el pretinde să se restitue oamenilor săi prada ridicată, căci Braşovenii nu au nici o învoială sau pace cu Ţara Românească, şi astfel vor putea şi oamenii lui avea ce mânca, „căci

1) ....familiares nostri transsiverant ad regnum Transalpinum et de regno predic o portabant oves et equos, *ide* [m] vos ab ipsis *recepistis*, (cere restituirea) quia si feceritis bene quidem, alioquin sciatis quod *solusmet* ipsos *in dampno non permitunt**), sed tamen pacem ac unionem non habetis cum regno Transalpino. Igitur vellitis et dignemini**) *familiares nostros ut nutrire possent se ipsos*, quia tamen Cipellus***) die noctuque exibit huc ad patriam vestram depredare, et hoc non cogitetis. Datum in *Cibin*, feria secunda, anno Domini millesimo quadringentesimo 7 nono****). Bazarab maior, wayvoda parcium regni Transalpinarum.

*) Permitto — solumet ipsos in dampno non permitto, sau permittam.

**) Lipseşte verbul având de complement drept pe „familiares nostros".

***) Ţepeluş.

****) De comparat cu felul datării dovezii lui Vlad Ţepeş din Cipău (Chappa, v. mai sus, p. 13).

și ziua și noaptea va eși pe aci Țepeluș ca să prade țara voastră, și voi nici nu cugetați la aceasta" [1]).

In realitate raporturile Sașilor cu Țepeluș nu erau să fie mai rele decât cu înaintașul acestuia, Laiotă. Chiar prezența lui în expediția turcească asupra Sibiului era înfățișată de el ca o mare dovadă de devotament pentru Brașoveni. El însuși ar fi obținut de la Ali Bey să prade mai degrabă Sibiul decât Brașovul. Cel puțin așa se lăuda față de Brașoveni, dar *numai în scrisorile sale slavone.* In scrisoarea latină, scrisă aproape îndată după acea lovitură, departe de a se făli cu ea își reduce propriul rol la cel de martor fără putere pentru trecut, dar de mijlocitor influent pentru viitor. Intr'adevăr el umblă să-și asigure locul mijlocind o înțelegere între Sultan și regele Ungariei. In vara anului 1478 își trimisese emisari la amândoi suveranii, dar numai pentru rosturile sale proprii. Ba se ruga chiar de Brașoveni (CCLXXXV) ca la venirea ambasadorilor regali să binevoiască a-i ruga, din partea lui bine înțeles, ca să binevoiască să-i lase Amlașul și Făgărașul (ipsis supplicare dignemini, nostri ex parte videlicet, Amlas et Fogăras nobis relaxare [2]) dignentur : adventum eciam ipsorum nobis emendare[3]) dignemini). Dar în Oct. 1479, îndată după expediția turcească, cu toate aparențele de victimă a Turcilor pe care înțelege să și le ia, adoptă un ton plin de siguranță, de viitor mijlocitor al păcii între imperii (ut uti possemus pacem componere infra regna, ut ne venirent plura scandala). Deci trebue primită cu oareșicare rezervă afirmația dela început : „...vos bene scitis tribulacionem nostram, que [4]) per Turkos

1) Asupra furtului de cai v. Bogdan, *Relații*, CXIX, unde Basarab cel Tânăr (Țepeluș) mulțumește Brașovenilor că au oprit caii. Asupra expediției turcești în părțile Sibiului și a rolului lui Țepeluș (Basarab cel Tânăr) v. Bogdan, *Relații*, CXX, p. 147—scrisoarea slavonă adresată de Țepeluș Brașovenilor în care se laudă că el a abătut urgia turcească asupra Sibiului, în locul Brașovului hotărât de Ali Beg. V. și scrisoarea latină (*ibid.* CCLXXXVI) scrisă îndată după eveniment.

2) Relaxare=a lăsa, în sensul românesc.

3) „Emendare" nu are niciun sens. Probabil e greșit pentru „enunțiare" =a anunța. Confuzia s'ar explica din punctul de vedere paleografic, fără nicio dificultate.

4) Que. Adică „tribulacionem *quam* patior", sau ... „(et) quae patior" (cele ce) le pătimesc.

pacior: ligant quasi in cellum [1]), sic ducunt quocumque voluerint; non nostra voluntas", deoarece în scrisoarea sa slavonă spune dimpotrivă că el i-a dus pe Turci unde a voit, de sigur alegând între două rele pe cel mai mic. După primul pas — desvinovăţirea proprie — trebuia aruncată toată vina pe vrăjmaş. „Sed nos cum omni bona voluntate volumus pacem componere: quia quidquid accidit usque nunc, vel [2]) per Layotam sunt orta". In sfârşit, despovărat de orice răspundere, putea să apară ca un garant al liniştii viitoare. „Dar de acum încolo ne punem capul că Turcii nu vor putea avea drum prin Ţara Românească; chiar de-ar trebui să călărim până la Impăratul, încă nu vom pregeta! (Sed a modo in posterum in caput nostrum quietamus [3]), quod Turchi per terram Transalpinam non poterunt viam habere: si oporteret nos ad Chesarem equitare, eciam non pigritamus). In sfârşit roagă să i se facă rost de un salv-conduct de la Ştefan Bàthory pentru a-i trimete pe omul său în vederea tratării acelei păci între împăraţii (termenul de european ori mondial nu exista încă în întrebuinţări de acestea). Dar raporturile cari se arătau aşa de bune cu Braşovenii [4]) n'au întârziat să se strice. Tonul se înăcreşte cu timpul, scrisorile se înveninează. Nu cele latine, care după aceea sunt mai searbede, ci cele slavone. Evoluţia relaţiilor sale cu Braşovenii este exact asemănătoare cu cea a predecesorului său, Laiotă. Şi unul şi altul se oferiseră la început ca salvatori ai Braşovenilor: Laiotă cu sutele sale de călăreţi, Ţepeluş cu excursia sa equestră până la Chesarul, adică la Sultan. Amândoi vor scrâşni din dinţi pentru absolut aceleaşi motive; relaţiile Saşilor cu ceilalţi pretendenţi, restricţiile aduse comerţului cu Ţara Românească, actele abuzive faţă de oamenii sau negustorii izolaţi veniţi la ei pentru negoţ, etc. In sfârşit chiar inci-

---

1) *Cellum* nu se găseşte cu un sens potrivit nici în Ducange nici în Bartal. In Ducange găsim însă *cela* sau *celha* pentru şea, căpăstru. Deci sensul ar fi: „ne leagă ca de căpăstru, astfel ne poartă unde ar voi; nu este voia noastră".

2) Să fie oare o greşeală pentru *vere?* vel neavând niciun rost în frază.

3) Quietare, v. Ducange: dormire, quiescere, pacificare, relinquere, cedere absolvere, solvere.

4) Dela început slobozise drumurile şi dăduse toate garanţiile negustorilor că pot umbla liberi prin ţară, „pentru ca să poată să trăiască săracii din amândouă ţările noastre": „ut possint pauperes utriusque regni nostri vivere".

dentele sunt identice. Basarab cel Bătrân se plânge că i se rețin solii, lucru nepomenit nici chiar la Turci, și că i se trimet ca emisari niște „căruțași", Basarab cel Tânăr somează Brașovenii să-i trimită alți delegați, nevoind să mai stea de vorbă cu cei trimeși pe lângă el. Până și stilul cominator nu e prea deosebit. Numai că Basarab cel Bătrân amenința cu măsuri mai puțin grave: închiderea drumurilor, represalii comerciale..., pe când Basarab cel Tânăr îi speria pur și simplu cu Turcii. In chipul cel mai firesc făgăduiala de garanție față de Turci, oferită de el în 1479, se schimbă într'o amenințare nu activă în sensul că i-ar stârni împotriva Sașilor, ci mai mult pasivă, că nu s'ar împotrivi mișcărilor prevăzute de el, neavând niciun motiv să o facă atâta timp cât Brașovenii nu-l vor despăgubi de pierderea vistieriei, capturate de Laiotă în cursul unei expediții reușite în Țara Românească, și nu-i vor ajuta să-și recapete soția și rudele prinse de acelaș rival și rămase în paza Ardelenilor.

Duelul epistolar se repetă aidoma, numai că al lui Laiotă se poartă mai mult pe latinește și al vrăjmașului său mai mult pe slavonește. Ar mai fi câteva observații de făcut asupra unor particularități de limbă din puținele scrisori latinești ale acestuia: așa de pildă (CCLXXXVII) construcții ca: „Noveritis boierum nostrum..... destinare fecimus" (fără conjuncții, în felul completivelor infinitivale) sau „.....igitur quidquid dixerit..... *tunc* petimus" (atunci rugăm), dându-se lui „dixerit" un sens oareșicum condițional. Greșelile curente sunt asemănătoare cu cele din scrisorile lui Laiotă. „A vestre amicicie" (CCLXXXVIII) se potrivește perfect cu „in omnibus illis negociis que *vestre nobilitate* eidem expediendo commisit (nuncius Iohannes...) (CCLXXXII)" Apoi „multum laborastis propter nos et propter pa*cis* et unio*nis*" „.... destinare *volimus* hominem nostrum" (unde ar putea fi o influență a românescului *voim*, de n'am avea aface cumva cu o simplă greșeală de literă, *volimus* în loc de *volemus*, viitor) .... „ad fide christiana" ... etc....

Scrisorile lui Vlad Călugărul seamănă mai mult cu ale lui Radu cel Frumos, având un ton mai constant și mai apăsat decât cele ale ultimilor doi Basarabi. In 1492 el scria Sibienilor vestindu-i de încetarea armistițiului ungaro-turc, de schimbările din armata Sultanului și de marile oști ce se strâng fără a se ști

încotro vor fi îndreptate, adăugând: „Ne temem să nu trebuiască [1]) să treacă spre Haţeg sau spre Transilvania: deci păziţi-vă căci vor să prade în Ungaria..... Dar vă rugăm să nu spuneţi nimănui căci dacă vor auzi Turcii ne veţi pricinui pieirea, ci să fie într'ascuns" ..... [2]). Purtarea duşmănoasă a pârcălabilor de la Bran stârnea în el acelaş clocot, cu acelaş gând de protestare la regele Ungariei întocmai ca la celălalt Drăculesc — Radu. „Readuceţi-vă aminte câte prietenii am încheiat până acuma cu voi, şi visteria noastră pentru voi am risipit-o, dar acum toate acelea uitării datu-le-aţi căci dacă nu le-aţi fi dat, atunci aţi certa (judeca) pârcălabii din Bran pentru acele omoruri ce le-au făcut, şi pentru omorurile acelea am închis drumurile munţilor voştri, până ce nu se vor isgoni acei tâlhari ce sunt în cetatea din Bran pârcălabi. Şi dacă vă va fi nevoe de deschiderea drumurilor, atunci veţi merge la Voevodul Transilvaniei; căci noi omorurile astea pe degeaba nu le vom lăsa, şi prea luminatului domn Wladislav, regelui îi vom trimete răspuns că voevodul trănsilvănean în ce-

1) „*Nos time*mus ut ad Hathzak.... *non* debeant transire"—pentru introducerea acestui *non* neobişnuit în limba latină v. nota noastră de la p. 64, relativă la o construcţie asemănătoare: „nisi... non" datorită unei influenţe româneşti; v. mai jos şi: „quousque latrones illos *non* expellerent"=până ce nu vor isgoni pe acei tâlhari.

2) CCXC — Vlad Călugărul. 1492. 18 Ian. către Sibieni.

Wlad dei gratia vaiwoda partium Transalpinarum Dabimus scire quod Turchi deponerent pacientiam cum domino rege: Caesar dedisset vaiwodatum de zendere uno familiari qui vocatur Alibek, altero autem qui nominatur Malt cowich dedisset vaiwodatum de Bodon, et nunc sunt cum *bellis maximis**) sed nescimus ad quas partes volunt transire. *Nos timemus ut* ad Bathzak aut ad Transilvaniam *non debeant transire*: pro eo vosmet custodiatis, quia volunt devastare in Hungaria. Rogamus autem diligenter ut nolite aliquibus narrare, quia si audiverint Turchi, nobis perimenta facietis, sed sit occulte: et istam literam magnifico Stephano de Bathor quanto citius tanto solertius per unum fidelem hominem vestrum *ad manibus***) magnifici Stephani de Bathor presentare dignemini et velitis: *ad manibus* aliorum non debent dari. Datum in Bwkwresthen.

*) =armate mari.

**) Ad manus.

tatea din Bran ține tâlhari și jefuitori, nu ține oameni buni cum ținea Ștefan Bathor [1])".

Dar mânia Domnului muntean nu putea schimba deprinderile învechite ale vecinilor de peste munți. In anul următor amenință din nou cu închiderea drumurilor Brașovenii, dacă nu vor slobozi negustorii arestați fără motiv, dimpreună cu lucrurile lor: (CCXCV din 29 Noembr. 1494) „Sciant vestre dominaciones quod nobis non aparet bene quod hos mercatores nostros captivastis: sciant amiciti*es* (sic, din analogie cu dominaciones) vestre, quod si eos homines nostros non dimiseritis cum rebus eorum, ita sciatis (așa să știți) quod vias claudere faciemus quia homines nostri non possunt cum paciencia in medium vestri ambulare (căci oamenii noștri nu pot să umble în pace în mijlocul vostru); cum vestris semper habuimus pacem, sed vos, nescimus qua de causa facietis talia (cu ai voștri întodeauna am avut pace, dar voi, nu știu din ce cauză faceți [2]) asemenea fapte). Dar dușmănia nedesmințită a prepușilor Brașovenilor și a pârcălabilor din Bran, care impuneau un fel de preț de răscumpărare negustorilor români stârnesc în curând noui protestări. In Ianuarie 1495 e vorba de arestarea ilegală a unui oarecicare Walkan „qui cum iustitia in medio vestri ambulavit". Scos din fire Domnul se întreabă: „Nescimus que opera ista volunt esse (ce treabă vrea să fie asta) ut homines et mercatores nostri in medio vestri cum paciencia non possunt hinc et hanc ambulare" (că oamenii și negustorii noștri

---

1) CCXCII. 1493. 29 Aprilie.

Reducatur in memoriam vestri, quantas amicicias vobis usque nunc fecimus, et thezaurum nostrum propter vos divisimus, nunc autem omnia illa oblivioni tradidistis. Quia si non tradidissetis, extunc certaretis propter humicidia illa castellanos de Therch, que *) ipsi fecerunt, et propter humicidia illa clausimus vias alpinarum vestrarum, quousque latrones illos *non expellerent* qui sunt in castro de Therch castellani. Et si vobis *fuerint necessum* aperciones viarum extunc transibitis ad *woyw*odam Transsil*w*aniensem, quia nos humicidia ista *in vanum non permitebimus* et serenissimo domino Wladizlao regi nunciabimus *ut woy*woda Transsilwaniensis in castro de Therch tenet latrones et spoliatores non tenet homines bonos, qualiter tenebat Stephanus de Bathor.

2) Facietis=facitis, confundat cu forma viitorului din cauza româneseului „faceți".

---

*) Que=quae (n. pl.).

nu pot să umble în pace ici şi colo în mijlocul vostru). „Sau socotiţi că postav sau fier prin alte locuri nu putem găsi? In Moldova sau în Turchia atâta vom găsi cât va fi voia noastră. Deoarece pe acest negustor al nostru sluga voastră l'a închis, şi ce pagube rabdă, din pricina voastră (le) rabdă, luaţi aminte ce faceţi". (Aut putastis quod pannum aut ferrum în aliis locis non possumus invenire? In Moldova aut in Twrchia tantum inveniemus quantum fiet voluntas nostra. Quia hunc mercatorem nostrum familiaris vester captivavit et que damna paciet, [1]) propter vos paciet, videte quid operamini).

Aceeaş simplicitate directă în răspunsul său Sibienilor cu privire la un om (quendam hominem) căruia pusese să-i taie nasul. „Sciant vestrae dominationes quod homo ille se ipsum dixisse [2]) filium vaivodae: propter hanc causam cisus est nasus illius hominis. Propter aliam causam iterum: quod servierit apud Mihne et literas suas in regnum nostrum boyaribus portasset: propter has causas cisus est nasus. Autem non fuit de regno vestro, sed fuit de hoc regno nostro et mansionem possessionemque haberet in provincia nostra. Ista est peccata istius... [3])" (CCXCIV. 1494).

Cu urmarea în domnie a lui Radu cel Mare nu se schimbă mare lucru în directivele şi linia de acţiune a Domnului. Tonul mai scade, încă, scrisorile se domolesc şi se lungesc. In ele e mai ales vorba de pricini şi judecăţi, de cumpărături şi pregătiri de nuntă pentru ruda Domnului, de invitaţia adresată pârgarilor din Sibiu de a veni cu acest prilej să petreacă la Târgovişte trei zile întregi. Abia în fugă sunt date veştile cele mai însemnate, chiar aproape fără voe şi cu frică [4]). Viitorul se arată tot mai întunecat. Orice schimbare înseamnă în mod necesar o nouă primejdie. In Oct. 1504 se îngrijea de sănătatea regelui Ungariei: (CCCIV) „Scimus bene quod post mortem eiusdem quamplures rixae orirentur, ita quia vix aliquis senium talem meminit..". Curând după aceea noile pretenţii ale Turcilor îl sileau să se gândească cu tristeţe la un drum către împăratul: (CCCV. 1505) „Igitur oportet nos nunc transire personaliter sine mora ad eundem. Si enim adiuvante deo poterimus

1) Formă coruptă a lui „patitur"=păţeşte.
2) Curioasă contaminare de complexivă infinitivală şi conjunctivală.
3) Neutru pl. devenit fem. sing.
4) CCCV şi CCCX.

ibidem aliquid boni perficere, extunc postquam deus nos cum sanitate reducet, mox quoquo modo ambulaverimus, eisdem (amiciciis) significare volumus". In lipsa lui rugà să se păstreze pacea cu supușii săi. In reînnoirea din 1507 a păcii perpetue cu noul rege al Ungariei, se puneau acum și se rezolvau în toate amănuntele toate problemele unui exod în massă în fața unei presiuni turcești, precum și toate eventualitățile ivirii unor „emuli" sau rivali la Domnie. (CCCIX). „Item quod etiam aemuli nostri in pertinentiis vestris hospitia seu loca mansionum, non habeant, immo neque buccellam panis (până nici chiar o bucățică de pâine). *Dum autem dederit et annuerit deus* quod regnum nostrum recuperare valebimus..., extunc in reditu nostro omnes civitates, castra et oppida atque villae nobis apertae fiant"... etc. (Când însă *va da Dumnezeu* și va încuviința să ne putem recâștiga țara noastră, atunci pentru întoarcerea noastră să ni se deschidă toate cetățile, castelele..." etc.). Cu toate garanțiile acestea Domnul mărturisea magistrului din Sibiu grija sa de Turci, pe lângă care trimetea oameni de-ai lui pentru informații, iar mărturisirea aceasta i se părea destul de gravă pentru a cere să se ardă scrisoarea îndată ce va fi fost citită.

Dar nu în aceste mărturii mărunte se regăsește personalitatea destul de ștearsă a Domnului, ci în pricinile pe cari le discută cu Sibienii într'o formă care pentru el represintă maximul de energie dar care nu e decât o umbră față de răfuelile din trecut. Dealtminteri lupta nu se mai dă acum împotriva Sibienilor, ci împreună cu aceștia contra familiei Gereb [1]). „Deasemeni domniile voastre

1) ... Notum est vestris dominationibus, quod presentem guerram seu litem non nos, sed domini Gereb inceperunt. In ultima autem receptione pignoris per nostros familiares intelleximus a vestris familiaribus, quod etiam iobagiones serenissimi regis damna sunt passi. Quapropter loquimini cum domino episcopo, et cum primum ipse persolverit nobis damna illata plenarie, demum sic et nos persolvimus tam iobagionum regiae maiestais quam domini episcopi. Idem dominationes vestri possunt etiam serenissimi regi conqueri contra dominum episcopum, quia presentem litem ipse inchoavit : demum animabus nostris instillavit quod haberetis taediun ex parte Turcorum. Quare notum sit vobis quod nullum Turcum intra regnum nostrum invenire possetis vobis nociturum, quam iniuriam nobis intulistis, quod contra vos Turcos duceremus. *Scitis* *) nobis boni amici et nos vobis similiter adesse volumus. Quare sciendum

*) Sitis.

se pot chiar plânge prea luminatului rege împotriva domnului episcop, căci pricina de faţă el a început-o; apoi ne-a picurat în suflete că aţi aveà teamă (supărare) din partea Turcilor. Dar să ştiţi că nu aţi putea găsi nici un Turc în ţara noastră care să vă vatăme şi ne-aţi adus o jignire nedreaptă cum că am duce Turcii contra voastră. Fiţi-ne nouă buni prieteni şi noi deasemeni vrem să vă fim vouă (buni prieteni)"..., etc. Când e vorba însă de apărarea intereselor supuşilor săi în pricinile cu Sibienii, Domnul arată oareşicare stăruinţă, dar nu pentru a impune ci a convinge sau îndupleca. In diferendul dintre supusul său, Gyrgyna, şi fostul concetăţean al Sibienilor, Olaz, căruia aceştia îi încredinţaseră nişte lucruri de ale lui Gyrgyna, cu toată scrisoarea trimisă atunci de Vlad Călugărul pentru a se opune la această măsură [1]), Domnul aşteaptă executarea poruncilor regelui căruia i se plânsese, dar aşteptarea se prelungeşte.

„Sciendum autem quod hiis diebus veniunt quidem Turci, quibus idem debitor exstiterat ac eundem collo ligato (cu funia de gât) oportet ad manus ipsorum dare, quia aliter non habet unde solvere... huc usque... de unde cunque venerunt ad nos postulantes iudicium et iustitiam a quocunque in regno nostro existente, et fecimus iudicium"..., etc... „Deci rugăm prieteniile voastre să nu vă supăraţi (ut vobis non sit grave) că reclamăm de oriunde datoriile acestui Gyrgyna, dar vrem să le recăpătăm".

Iar despre procesul unui Român, Mihnea, cu văduva lui Nicolae Prol din Sibiu, unde nu se ţinuse seama de mărturiile unor oameni cari ar trebui crezuţi chiar în faţa regelui „căci nu avem oameni mai buni pe pământul nostru, şi ei nu şi-ar pierde sufletele lor pentru Mihnea dacă ar şti că el e rău" (sinistre) Domnul declară: „Nos enim maxime dolemus et doluimus quod nostri mercatores fere omnes suas mercancias in Cibinio perdiderunt"... Kyrka a pierdut 5000 de florini, Dragota 1300, Nicula 3000, Gergina 600... etc. Lui Kyrka îi plătesc giranţii (fideiussores), dar destul de rău: dar ceilalţi toţi îşi pierd banii. Şi acum poate ar vrea

---

pro certo, quod quemadmodum regiae maiestati iuravimus, sic inviolabiliter observare volumus cum omni fidelitate. Valete per tempora longa. Ex Dylga...

1) Sed vestri amicitiae non curantes cum (trebue citit *tum*=atunci) litera nostri genitoris eidem Thomae ad manus praedictas res assignastis.

ci ca şi zisul Mihnea să piardă 217 florini pe care îi datoreşte Nicolae Prol, dar noi pe credinciosul nostru Mihnea nu vrem să-l lăsăm în pagubă... (Despre mărturia celor patru martori se spune (CCC) „fassi sunt super animas et *legem* eorum", au declarat pe sufletele şi *legea* lor. Lege adică religie. Sensul acesta fiind cu totul particular limbii române). De sigur că acest proces trebuia să fie destul de însemnat în ochii Domnului, deoarece avem în această materie două scrisori foarte lungi, amândouă împreună chiar mai lungi decât scrisoarea de pace perpetuă cu regele Ungariei. Domnul însuşi adresându-se Sibienilor vorbeşte destul de deschis : „Quare rogo atque peto vestras dominationes non velint iudicare secundum voluntatem dominae quondam relictae Nicolai Prol, sed secundum testimonium quoniam istis testibus esset adhibenda fides etiam coram regia maiestate..", etc. Dar vorba domoală a lui Radu cel Mare nu se auzea departe. Va trebui să vină vremea lui Radu de la Afumaţi şi Petru Rareş ca să auzim alte accente.

In felul lor, atât de deosebit sub forma spontană şi incorectă a unuia jurând de mânie numele lui Dumnezeu sau cea lustruită şi mai retorică a celuilalt, răsună acelaş accent imperios, aceeaş ameninţare de oameni fără răbdare, scoşi din fire de îndărătnicia unor cetăţi ce-şi aveau acum o politică proprie şi se înfăţişau cu duşmănie Domnilor ce aveau legături cu vrăjmaşul lor firesc, Ioan Zàpolya. Glasul lui Radu de la Afumaţi se mai păstrează în cuvintele dictate aproape în acelaş timp şi aceiaşi termeni Braşovenilor [1]) şi Sibienilor [2]) :

„Noi ne minunăm şi nu ne putem minunà îndeajuns, din ce cauză ţineţi duşmănie şi sunteţi mânaţi de ură împotriva noastră şi a ţării noastre munteneşti [3]) (transalpine) şi ţăranii noştri nu sunt slobozi să cumpere puţine de ale mâncării şi nici să târguiască în cetatea Măriei Sale regelui, nici în mijlocul Domniilor Voastre, nici în bâlciu. Pricina asta n'o putem înţelege, ce pricină de silnicie ar fi între noi. Totuşi oamenii, şi ţăranii şi negustorii Măriei Sale

1) A. Veress, *Acta et Epistola Relationum Transilvaniae*... I, no. 119.

2) *Ibidem*, 120.

3) V. în scrisoarea lui Ştefan cel Mare — I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*.... „Signor de la Montagna".

regelui sunt liberi să umble în țara noastră cu toată pacea şi libertatea, şi nouă pe omul nostru ni l-aţi oprit, şi pe o slugă credincioasă a noastră l'aţi trunchiat (decollastis) în ţara noastră, pe pământul nostru. Să ştiţi [1]) şi să credeţi sigur pe credinţa şi pe credinţa mea datorită lui Dumnezeu că dacă treaba asta nu se potoleşte şi nu se va vedeà de ea, am să fac multe pentru moartea acestuia, şi am să vă somez în orice chip şi în tot chipul, prin scrisoare şi prin sluga noastră, înfăţişetorul acestora, după cum v'am şi somat de mai multe ori ca să ţineţi Domniile Voastre bună vecinătate faţă de noi...

Deci adesea şi foarte adesea am scris şi am anunţat că voi face multe rele : prin foc şi pară şi alte multe feluri (cuvinte), dar n'am făcut, şi şi acum sunt cu acelaş gând ca să nu fac rău

---

1) A. Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, 1468—1540, p. 1589.

No. 119. (Buc. 23 Febr. 1528).

...Nos admiramur et satis admirari non possumus (posimus), qua de causa tenetis (tenent) invidiam et estis ira commoti super nos et super regnum nostrum Transalpinum et (Colones) Colonos nostros non [pos] sunt victualia pauca libere comparare, nec emere in civitate Regiae M-tis, nec in medio Vestrarum Dominationum, nec in foro?

Rationem istam non possumus intelligere, quae ratio iniuriae sit inter nos. Tamen homines adque coloni, atque negotiatores Regiae M-tis sunt liberi in regno nostro ambitare cum omni pace et libertate, nobisque hominem nostrum continuistis et unum fidelem servitorem nostrum in regno nostro decolastis *per* terram nostram. Sciatis et credatis certius ad fidem et fidem et ad fidem meam Deo debitam quod si negotium istud non desolabitur et non videbitur, *habeo multa agere* propter mortem ipsius, ullo modo per significare per litteras et per praesentium exbititorem adque servitorem nostrum : qualiter et multotiens significavi, quod teneant Dominationes Vestrae bonam vicinitatem erga nos.... etc. Igitur *saepius et saepissime* scripsi et intimavi, *quod volofacere* multa mala ; igne, combustione et aliorum multorum verborum, sed non feci, et iam sum in ea intentione, quod mala non agerem, nec facerem aliquam devastationem in regno Regiae Maiestatis. Sed si video, quod eam malam conditionem et intentionem non desolabitis, et nunc viam non deliberabitis ut coloni nostri emant victualia, *per Deum* et *per Deum et per Deum sanctum*, quod iuro per litteras nostras, **utt sitis** dispositi et parati ad confli(c)tionem, quod adhuc vivet Iohannes rex, et iam intravit ad Budam, rectissime credatis, et imperator Turcorum veniet ei in adiutorium, et ipsum non desolabit. Igitur provideatis, quod melius estis facturi. De quibus omnem relationem aspectamus, etc.

Datum ex Bucoresth, in vigilia Sancti Matthiae Apostoli Anno gratiae 1528. Radul Dei Gratia vayvoda et dominus verus Transalpinensis.

și nici să nu fac vreo pustiire în țara Măriei Sale regelui. Dar dacă văd că această purtare rea și acest gând rău nu le veți lăsa și nu veți slobozì acum drumul, pentruca țăranii noștri să-și cumpere de ale mâncării, pe Dumnezeu și pe Dumnezeu și pe Dumnezeu sfântul, pe care (numele căruia) îl jur în scrisoarea noastră, să fiți gata și pregătiți de luptă, că va mai trăi până atunci Ianăș regele, [1]) și a și intrat la Buda, (să o credeți sigur de tot) și împăratul Turcilor îi va veni într'ajutor și pe el nu-l va lăsa. Deci să aveți grijă să faceți ce este mai bine...". Scrisoarea către Sibieni [2]), dictată

---

1) Ioan Zapolya, rivalul ungur al lui Ferdinand de Habsburg, susținut de Sași.

2) A. Veress, *Acta et Epistolae...* etc... I. (1468—1540). *No. 120.* (Buc. 24 Febr. 1528) (către Sibieni).

...Saepius et saepissime notum feci et clarissime intimavi ut carae amicitiae ae bonae vicinitatis, ut hostem nostrum in medio vestrum nutrire ac tenere non debetis, videlicet Sigismundum Szaz, hostem nostrum naturalem, nosque satis *admirari non possumus* (possimus) quo (qua) pactu aut quali (*quale*) conditione tenetis in medio vestrum. Venitque ista (hüsta) ora homo noster et nobis revelavit, quod et modo venit quidam vilissimus latro et sese initiavit ut ipse esset quidam (quida) filius domini vaivodae nosque admiramur, ut si in medio vestrum aut [in] confinibus Dominationum (Dominationibus Vestrorum) Vestrarum est, qua de causa nobis non (no) intimetis aut unum talem latronem non decollatis, aut ad regnum nostrum Transalpinium non mittetis : non propter aliud, nisi causae bonae vicinitatis et amicitiae. Quare rogamus et hortamur (ortamur) Dominationes Vestres, ut, si *in scitu* Dominationum Vestrarum (vestrorum) est, ut nobis per praesentium videlicet ostensorem atque (adque) servitorem nostrum nobis mittere rogamus, non ea (eo) causa, quod nobis aut regno nostro noceret (reg*ni* nos*t*ri) sed qua de causa ipse *sese explorat*, ut esset filius vaivodae. Attamen maximam fiduciam in vos semper habui : a paucis autem temporibus nescimus, quae frictio (qua vricio) stet inter nos, tamen neque fruges, neque alia nutrialia ad regnum nostrum Transalpinum deliberare, neque mittere vultis : tamen ex regno nostro die nocteque coloni (colones) atque (adque) negotiatiores ambulant libere et pacifice in *latum et longum regni nostri.* Si tali (tale) conditione male estis versus nos aut (aud) regnum nostrum, ex tunc et nos in paucis omnem curam gerere studebimus ; *quia certe, certe et certius credatis, quod vivet adhuc Iohannes rex Hungariae et est iam in Buda, nosque insimul cum* (com) *ipso oportet mori aut regnum vestrum devastabiturum et comburiturum per naturales inimicos Turcos.* Igitur provideant Dominationes Vestrae, quod melius sit fact*uri*, vos faciatis, quod *plura vice scribere non volumus* (*volimus*). Si autem in ea aliqua vos perveniet frictio (uricio), remota (remote) fiat de anima nostra et hoc credatis ad fidem nostram Deo debitam, quod si videbimus aliquod responsum bonum nos die nocteque laborare studebimus, ut ipsos

a doua zi, mai păstrează încă ecourile furtunii. Deşi scrisă pentru a se plânge de alte acte de duşmănie pe lângă vechile deprinderi duşmănoase cunoscute din trecut, revin frânturi din scrisoarea din ajun, formând ca un fel de mozaic cu desemnul schimbat dar de aceeaşi tonalitate. De astădată Domnul se plângea că Sibienii ţin la ei pe vrăjmaşul său Sigismund Sas, şi că a mai apărut un nou pretendent. „Venitque hiista ora homo noster et nobis revelavit quod et modo venit vilissimus latro et sese initiavit [1]) ut ipse esset quida filius domini Vaivodae"... El se întreabă de ce nu taie capul unui asemenea tâlhar, «non propter aliud, nisi causae bonae vicinitatis et amicitiae». Domnul ţinea mai ales să ştie din ce cauză se lăuda că ar fi fiul Voevodului. Protestarea totuşi se mai îndulceşte... «Dar am avut întotdeauna cea mai mare credinţă în voi, însă de puţină vreme nu ştim ce supărare (zazanie) (vricio, frictio) s'a pus între noi şi nu vreţi să trimeteţi sau să sloboziţi bucate nici de ale mâncării spre ţara noastră muntenească, totuşi din ţara noastră, ziua şi noaptea umblă ţăranii şi negustorii slobozi şi în pace, în lungul şi latul ţării noastre». Iar după ameninţarea cu regele Ianăş, «nosque insimul com ipso oportet mori aut regnum vestrum devastabiturum et comburiturum per naturales inimicos Turcos...» dar «si videbimus aliquod responsum bonum nos die nocteque laborare studebimus ut ipsos paganos Turcosque retinere solemus.» Mânia Domnului se mai potolise din ajun. El nu mai clocotea acum împotriva tuturor Sibienilor, ci împotriva acelui om necunoscut, care ţinea la el pe pretendent. «Dealtminteri trag nădejde să am[2]) în mijlocul vostru un om al nostru, şi nu ştim bine cine este cel ce ţine pe zisul tâlhar care îşi zice că e fiul domnului: să nu spere cumva acest cetăţean că ne va face vreun rău nouă

---

paganos Turcosque retinere solemus. Reliquum autem *spero, ut habeo* in medio civium quendam hominem nostrum, et nescimus bene, qualis est tenet praefatum latronem qui (quis) se nominat filium (filius) domini [vaivodae] esse: ne forte sperat ipse civis, ut nobis aliquid nocebit aut regno nostro (regni nostri): spero ut nocebit *sibi* (**seseipso**) *ipsi et veniet tempus, ut se ipsum impoenitebit*: Dominus nobis dedit et Dominus nobis abstulit. Reliquum feliciter valere optamus. Datum ex Bucoresth in die Mathiae Apostoli Anno Gratiae 1528. Radul Dei gratia vaivoda et dominus heres verusque Transalpinensis.

1) Să fie oare o confuzie cu „iniecit" = s'a lăudat (de la „injicio" în loc de „initio"?)

2) Spero *ut* habeo.

sau țării noastre : sper că își va face rău sie însuși, și va veni timpul că se va căi. Domnul ne-a dat și Domnul ne-a luat...». Scrisoarea se încheià cu bine deși la un moment dat luase o întorsătură mai aspră, Domnul anunțând «plura vice scribere non volumus» [1]).

Intr'o formă mai tăioasă găsim această frază, impunând tăcere oricărei contraziceri și în scrisoarea din aceeaș vreme a lui Petru Rareș [2]) către Bistrițeni «ne ulterioara verba in hac ipsa re referatis et dicatis, et si cupitis bene vestrum». Impotriva acestor Bistrițeni îndărătnici erau să răsune ceva mai târziu amenințările cele mai grozave [3]), ca să-i facă să se supună noului lor stăpân, primind pârcălabii și stăpânirea Moldoveanului care trimisese să-i asedieze... ,,Pugnatores nostri venerunt obsidendi et pugnandi causa et eripiendi civitatem Bistriciae, ita Deo dante, velut infidelibus accipiant et imponant ditionem nostram''... Apoi urma : ,,Și dacă vă veți împotrivi, atunci viile voastre le vor tăia din rădăcină, și cetatea voastră jur împrejur până la sosirea noastră o vor cuprinde, și dacă nu veți vrea să vă dați în mânile noastre, castelanii noștri trebue să vă tae capul și gâtul împreună cu copiii voștri, și acuma chiar suntem prin părțile astea (pe aci)

1) Volimus = voim, habeo agere, volo facere, etc. din românescul : am să fac, voi face.

2) Veress, *op. cit.*

3) A. Veress, *op. cit. No. 157.* (Hârlău, 10 Septembrie 1529). Credimus non vos latere castrum Balvanyos in subditionem nostram a Regia Maiestate, domino nostro clementissimo, Johanne rege donatum abiisse, et est in potestate dominii nostri, et deinde pugnatores nostri venerunt obsidendi et pugnandi causa et eripiendi civitatem Bistriciae, *ita Deo dante, velut infidelibus accipiant et imponant ditionem nostram.* Et si quid contradixeritis, tunc vineas vestras e radicibus desecent et civitatem vestram *circum circa,* donec nos illuc ibimus subiicient, et si ad manus nostras concedere nobis nolueritis, vos una cum pueris vestris detruncari et decollari castellani nostri debeant, et iam nos sumus istinc contra rebelles Regiae Maiestatis vos interim visitare volumus severissime, et vos inspiciatis salutem puerorum et consanguineorum vestrorum, et forte vobis ultima spes erit, quum a vobis violenter civitas Bistriciensis accipietur. Non libenter vellemus ulcisci super eos, si non essetis adeo rebelles, quia multa temerarie agitis, quae agere non deberetis, et non cogitatis annum integrum inibi non impleri, donec capita vestra manus nostra ceciderit. Et ergo si volueritis benevole castellanis nostris dare, vobis omnibus pax aderit et nullum impedimentum habebitis.

Datae Balowie feria sexta post festum Nativitatis Mariae Virginis 1529.

împotriva răsculaților Măriei sale regelui. Intre timp vrem să vă călcăm cu străşnicie (visitare severissime) şi voi gândiţi-vă la mântuirea copiilor şi fraţilor voştri şi poate va fi prea târziu (ultima spes erit) când va fi luată cu sila de la voi cetatea Bistriţa". Dar acestea erau mai mult flori de stil. Ca şi vecinul său din Muntenia Domnul nu dorea moartea păcătoşilor, ci îndreptarea lor. «*Non libenter vellemus ulcisci super eos si non essetis adeo rebelles, quia inulta temerarie agitis quae agere non deberetis, et non cogitatis* annum integrum inibi non impleri, donec capita vestra manus nostra ceciderit. Et *ergo si volueritis benevole castellanis nostris dare, vobis omnibus pax aderit et nullum impedimentum habebitis...*» După ameninţările apocaliptice şi literare, Domnul vorbea omeneşte spre a fi înţeles. Este acelaş Rareş isteţ şi vioiu nelăsându-se prins în formule şi tipare, care va scandaliza adânc pe Ştefan Maylat când, vorbind de Ferdinand de Habsburg, pretendentul legitim la coroana Ungariei, se va exprima în mod familiar, şi am zice chiar patriarhal, zicând că fugise «la dracu». Numai că această expresie *scrisă*[1]) căpăta un fel de însemnătate care trebuia discutată în chipul cel mai solemn de ardeleanul Mailat, care răspunde cu un formalism scrupulos că «prea luminatul stăpânul meu regele Ferdinand, stăpânul meu prea milostiv nu a fugit la dracu, ci a procedat în toate aşa cum s'a cuvenit unui principe cum se cade şi prea-creştin».

Avem aci răspunsul stilului protocolar şi solemn la efuziunile sau isbucnirile atât de personale şi spontane, ce apar între rândurile adesea stângace, dar aşa de imediate, ale Domnilor români înainte de a se aşterne asupra lumii întregi tipicul searbădei şi impersonalei eleganţe epistolare, dăruit de Renaştere.

M. HOLBAN

---

1) A. Veress, *ibidem*. No. 163. Ex Brassovia (19 Decembris 1529)) (Stephanus Maylad Petro Rareş vaivodae Moldaviae). Spectabilis et Magnifice domine honorande. Excusationem me fingere V-ra Magnifica Dominatio scribit. Scripsi ut probum et fidelem decuit, Quod autem Ferdinandum regem, dominum meum clementiasimum non regem Ungariae *ad diabolum fugisse scribit*, Vrae Magnifici Dominationi, quae maior me est, omnem defero honorem...... Scio enim dominum meum Serenissimum regem Ferdinandum dominum meum clementissimum, *non ad diabolum fugisse*, sed ut probum et christianissimum iustumque principem decuit, ita in omnibus processisse.......

KARADJA — NUME PECENEG IN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

In *Revue Historique du Sud-Est Européen* din 1938, n-le 7—9, am dat pasagiile din cărţile VII şi VIII ale „Alexiadei", în care Anna Comnena vorbeşte despre un Argyros Karatzas sau Karadja, care juca un rol în războaiele purtate de Alexios Comnen cu Pecenegii în regiunile noastre, în anii 1087 şi 1091. După ea, acel Karadja pare a fi fost om de ispravă, deşi „de origine scitică" sau, cum spune în altă parte, „sarmată". Era Mare Heteriarh, sau comandant al trupelor auxiliare străine ale Impăratului. Mai târziu fu numit chiar Duce la Dyracchium (Durazzo). Fiind deci vorba de un demnitar bizantin destul de însemnat, este cert că nu putea fi decât elenizat şi creştin, cu toată obârşia sa „barbară", sau mai exact zis *pecenegă*.

Câteva decenii mai târziu, în 1123, Pecenegii fură complect sdrobiţi de Ioan Comnen, rămăşiţele acestui popor împrăştiindu-se apoi în aşezări mici printre celelalte neamuri din Sud-Estul Europei, din Scitia şi până în Pannonia, Dacia şi Macedonia. Au devenit în mare parte creştini, neamul lor fiind absorbit treptat de alte naţiuni, Turci, Greci, Bulgari, Români, Unguri, etc. După un timp şi limba pecenegă a fost uitată.

Numele Heteriarhului menţionat de Anna Comnena a rămas însă. Trei sute şi unsprezece ani după evenimentele relatate, întâlnim un Coste Carachia (Costea sau Constantin Karadja [1]) creştin şi el, după cum arată numele de botez. Acest Coste fi-

---

1) Numele Costea sau Constantin este purtat în fiecare generaţie de membrii aşa zisei familii „fanariote" de mai târziu.

gurează la 6 Aprilie 1402 ca patron al unei corăbii din Enos, într'un document venețian, găsit de regretatul Nicolae Iorga [1]).

Urmează un Comis Caradja, boier al lui Dan al II-lea în Muntenia, în 1422, 1426 și 1431, citat de Ștefulescu, Panaitescu și Giurescu [2]).

In 1487 găsim, pe de altă parte, un Nicolae Caradja la Arta, în Epir [3]), pentru a nu menționa mormântul din mănăstirea dela Zvernec, în Albania de Sud, pe laguna purtând deasemenea numele de Arta. Acest mormânt a fost descoperit de Carl Patsch în 1904 [4]). Este însă greu de datat.

Scurt timp după cucerirea Constantinopolei în 1453, acelaș nume de Karadja pare a fi fost cunoscut la Fanar, dacă-l putem crede pe Rangabé [5]) și, cam un secol mai târziu, în 1564, găsim un Constantin Ion Karadja printre arhonții Patriarhiei, fiind însemnat ca „chef des Karamanlis" [6]).

Dacă este probabil că familia Karadja, zisă „fanariotă", de mai târziu, se trage din acest Constantin Ion, este totuși evident că știrile răzlețe citate mai sus nu ajung pentru a stabili o spiță și încă mai puțin pentru a dovedi o descendență.

Putem încerca însă o ipoteză care ne pare posibilă. Stamatiade ne spune că se știa la Fanar despre originea familiei că ar fi „după cum zic unii din Dalmația, iar după alții din Asia Mică, „dar mai probabil din Epir" [7]). Toate acestea sunt lipsite de pre-

1) *Notes et extraits, I.*, p. 116. Citat de G. I. Brătianu în *Revista Istorică Română*, 1933, p. 318.

2) Ștefulescu : *Istoria Târgului Jiu*, p. 334, Panaitescu : *Documentele Țării-Românești*, București, 1938, p. 148 și Giurescu : *Noi contribuții la studiul marilor dregători*, București, 1925.

3) I. C. Filitti : *Archiva Cantacuzino*, p. 254.

4) Carl Patsch : *Schriften der Balkan-Kommission III, Das Sandschak Berat in Albanien*, Wien, 1904, reprodus de noi în *Revue Hist. du Sud-Est Européen*, n-le 7—9, 1938.

5) E. Rizo-Rangabé : *Livre d'Or de la Noblesse Fanariote*. Athènes, 1904, p. 75.

6) N. Iorga : *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935, p. 113, după Cronica lui Ghedeon.

7) Epaminonda I. Stamatiade : *Biografiile Marilor Dragomani Greci din Imperiul Otoman*, trad. Const. Erbiceanu, București, 1897, p. 75. Ediția greacă din Atena, 1865.

ciziune, ne amintesc însă de mărturia transmisă de Anna Comnena, de mormântul din Zvernec (adică aproape de Dalmaţia, dar şi de Epir) şi de acel Nicolae Caradja care este menţionat la Arta în anul 1487. „Fugind unul din această familie de persecuţiile „unui puternic Otoman, cu care se certa, a fost nevoit să-şi „găsească azil în Constantinopol", spune Stamatiade mai departe.

Stabilindu-se probabil la Fanar scurt timp după cucerirea capitalei de către Turci, este sigur că această familie creştină n'ar fi putut lua abia atunci un nume cunoscut şi vestit încă din primele secole ale istoriei otomane, ca fiind cel al unei serii de eroi mahomedani — primul sultan fiind proclamat chiar la Karadja-Hissar, în Asia Mică [1]). Cum s'ar fi putut admite o astfel de uzurpare din partea unor Greci, în chiar capitala Sultanului? Membrii familiei au purtat deci acest nume încă înainte de cucerirea Constantinopolei, din veacul al XV-lea, sau chiar mai de vreme, cu toate că numele de familie erau rare în Sud-Estul Europei.

Grecii din Fanar nu visau însă de alţi strămoşi decât de Paleologi sau Comneni, dacă nu de Homer sau Pericles! Nu se simţiau decât de origină elină şi orice altă obârşie trebuia dată uitării. Numele barbar a rămas însă; mai mult chiar, acest nume trebuia explicat. In familie s'a şi păstrat o tradiţie. Iată ce ne spune iarăşi Stamatiade [2]). „Familia aceasta a primit acest nume din cauza „următoare: Fiind unul din această familie oficiant la curtea „Hanului Crimeii, s'a trimis în una din zile de acela ca să facă „un serviciu, ceeace a şi făcut în cea mai mare grabă. Văzându-l „după aceea, Hanul l'a întrebat dece nu s'a dus unde i-a ordonat. „El a răspuns că, săvârşind deja serviciul cerut, s'a întors. Atunci „Hanul, admirând repeziciunea şi vrednicia acelui bărbat, s'a ex„primat turceşte: „ama Karadja ghibi gheldin", adică: cu ade„vărat ca o capră te-ai întors. Domnitorii ce se aflau acolo de „îndată ce au auzit acest cuvânt, l'au numit Karadja sau capră „şi de atunci i-a rămas această numire".

---

1) In lucrarea noastră menţionată, am înşirat un număr din aceşti eroi turci.

2) Stamatiade, *ibid.*

Ciudat este însă că Hanul dă acestui bun „oficiant" un nume turcesc şi nu unul în limba vre-unuia dintre cei doi, cuvântul *karadja*=căprioară, neputând fi stabilit în limba tătară [1]) şi încă mai puţin în cea greacă. Mai trebuie notat că niciun alt izvor nu dă ştiri despre vre-un Karadja în serviciul unui Han al Crimeii. Nu suntem oare deci în drept să socotim că această tradiţie, transmisă cu însuşi numele familiei, să fie mult mai veche chiar decât vremea primilor Hani din Crimeia? S'ar putea ca ea să fie de fapt originară cam din aceleaşi regiuni scitice, stăpânite altădată în mod vremelnic de Pecenegi, înrudiţi deci cu acel Karadja despre care vorbeşte Anna Comnena. In acest caz Hanul Crimeii, pomenit de Stamatiade, va fi fost un Han peceneg.

Un fapt care ne întăreşte în această credinţă mai este că numele Karadja se află răspândit în toponimia unor regiuni locuite odată de Pecenegi, dar niciodată de Turci. Nu este de mirare ca acest nume să fi fost cunoscut în toponimia Asiei Mici, Transcaucaziei, Macedoniei [2]), Bulgariei, Crimeii, Cadrilaterului sau în Dobrogea (Jud. Tulcea şi Constanţa). Dacă nu este de origine pecenegă, a fost dat în acele regiuni de Turci, „Karadja" fiind un cuvânt tot atât de turc ca şi peceneg [3]).

Altfel stă însă chestiunea în cazurile când acest nume figurează în toponimia Munteniei sau Moldovei, *în regiuni care n'au fost locuite de Turci şi în localităţi în care familia fanariotă cu acel nume n'a posedat niciodată moşii şi n'a avut niciun fel de legături*.

Dăm următoarele exemple, luate din „Marele Dicţionar Geografic", scrise însă acolo cu ortografia română modernă, Caragea.

---

1) Cuvântul nu figurează în singurele dicţionare cunoscute, cele tătaro-ruse şi ruso-tătare ale lui *Rahmanquli*, din 1913 şi 1920. Am găsit însă un nume topomimic vechiu „Karadja-Burun" în Crimeia. (V. Bouillet : *Dict. Hist. et Geogr.*).

2) In Munţii Balcani avem Karadja-Dagh sau Cerna-Gora (Muntele negricios , şi mai la miază-zi, în jurul Munţilor Rodope, mai multe sate purtând numele vechiu de Karadja. Din aceste regiuni sunt originari numeroşi Aromâni stabiliţi în România, ai căror descendenţi poartă numele „Caragea".

3) Este de fapt singurul cuvânt turcesc pentru căprioară, însemnând negricios. Nu figurează în *Codex Cumanicus*, ed. Geza Khun, Budapesta, 1880. Pasagiile menţionate din *Alexiada* dovedesc însă că acest nume, dacă nu cuvânt, era cunoscut de Pecenegi, pe la sfârşitul veacului al XI-lea.

Vor fi poate şi alte exemple în toponimia ţării ce nu ne sunt cunoscute :

Dealul Karadjaua — Jud. Bacău, pl. Tazlăul de Jos, com. Sănduleni. După Marele Dicţionar Geografic, acest nume ar veni dela „Caragea-Vodă" care ar fi poposit cândva aci, ceeace este desigur inexact, de oarece această familie n'a domnit niciodată în Moldova.

Karadjele — Com. rurală, moşie, movilă şi vale în pl. Câmpului, jud. Buzău.

Balta lui Karadja — Jud. Teleorman, deci tocmai judeţul cu nume probabil peceneg (Deli-orman=pădurea nebună), com. Cringeni.

Karadja — Măgură, jud. Dolj, pl. Câmpul, com. Dese.

Karadjacul — Ostrov mic, pe Dunăre, în jud. Vlaşca.

In toponimia noastră avem un număr întreg de denumiri datând probabil din vremea Pecenegilor şi Cumanilor, a căror limbă este însă foarte puţin cunoscută. Citām ca exemplu Teleorman, Peceneagă, Picineagul, Comana, Comăneşti. *Numele de Karadja este însă singurul pentru care posedăm evidenţă documentară, contimporană — prin pasagiile menţionate din „Alexiada" — că era într'adevăr cunoscut în regiunile noastre încă din anul 1087.*

Faptul că acest nume s'a păstrat prin meleagurile noastre este de o însemnătate deosebită, de oarece *un nume topic vechiu nu poate fi transmis decât de neamul care a dat acel nume sau de alte popoare care au trăit împreună cu acel neam, învăţând dela el acel nume* [1]). Acesta este tocmai cazul cu Românii, Cumanii şi Pecenegii în evul-mediu. Numele Karadja, găsit deci în toponimia românească, în localităţi unde, pe cât ştim, niciun membru al familiei din vremea fanariotă sau mai târziu n'a avut vreo legătură, ar putea fi în sine încă o dovadă că Roesler greşia când afirma că Pecenegii şi Cumanii n'au lăsat nicio amintire în limba noastră — de oarece, după el, Românii locuiau încă exclusiv la miazăzi de Dunăre, când acele popoare turanice trăiau pe pământul nostru [2]).

---

1) N. Drăganu : *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, pp. 529 şi 520.

2) Robert Roesler : *Dacier und Romänen*. Wien, 1866, p. 72.

Acest exemplu, şi vor fi desigur şi altele, care nu ne sunt cunoscute, ne arată două lucruri ce ar trebui ţinute în minte, şi anume:

1. că este păcat când ortografiem un nume vechiu de persoană sau de localitate în mod „modern" sau „naţional", în aşa fel încât să ascundem originea lui — cum s'a făcut tocmai cu numele Caragea în loc de Karadja, pe vremea când s'au înlocuit literele cirilice prin cele latine pentru limba noastră, — şi

2. că este *o greşală* a schimba denumirile topografice *vechi*, pentru a face plăcere unui politician mai mult sau mai puţin ilustru sau pentru a da uitărei un trecut adesea tragic, dar aparţinând totuşi neamului nostru. Dacă cumva numele topice menţionate mai sus, neuitate încă pe vremea tipărirei Marelui Dicţionar Geografic, adică în anul 1899, au fost înlocuite de atunci prin denumiri mai „moderne" sau „patriotice", ni s'a adus o pagubă, de oarece prin acest fapt s'au distrus unele acte de proprietate străvechi ale acestui neam, acte ce nu mai pot fi reconstituite azi, slăbind astfel argumentele ştiinţifice prin care combatem calomniile duşmanilor noştri, doritori să ne rupă şi din pământul ce ne-a mai rămas.

CONSTANTIN I. KARADJA

UN AGENT POLITIC AL ȚĂRILOR NOASTRE: DANIEL FONSECA

Printre agenții politici din prima jumătate a veacului al XVIII-lea cari influențau sau ajutau cu talentul lor de intrigi Domniile din Principatele române, numele medicului evreu, Daniel Fonseca, este în parte cunoscut [1]). Intre Evreii cari au venit în timpuri mai îndepărtate pe pământul nostru el este singurul care se complace în intrigăria diplomatică a veacului, ceilalți mulțumindu-se cu ocupația de negustori — într'un singur caz strângători de biruri [2]) — medici, ori ca secretari domnești, cum a fost Del Chiaro [3]).

Deoarece o istoriografie interesată — a connaționalilor săi din zilele noastre [4]) — i-a atribuit un rol în neconformitate cu

1) *Hurmuzaki*, doc. supl. I[1], p. 444, no. DCLIV. — *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, IV, pp. 225, 291—292. Iorga, *Istoria lit. rom.*, vol. II, p. 62. V. A. Ureche crede că a fost și agent al lui Brâncoveanu (cf. *Ateneul Român*, 1884, p. 99). La fel și Iorga, *Ist. rom. în chipuri și icoane*, 1921, p. 323.

2) Iorga. *Un călător italian în Turcia și Moldova*, A.A.R., XXXIII, p. 24.

3) Acesta era „Evreu din Florența, care se botezase în anul 1683". (Scrisoarea archiepiscopului din Cezareea, trimisă curiei papale la 27 Februar 1717 și publicată în *Cercetări istorice*, V—VII, Iași, 1932, pp. 365—366). Dr. M. A. Halevy, *Comunitățile Evreilor din Iași și București*, 1931, p. 56, spune că Del Chiaro descrie „obiectiv" persecuțiile Evreilor de către Ștefan Cantacuzino. Autorul nu bănuește că „Raguzanul" este el însuși Evreu.

4) Cf. Franco, *Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*, Paris, 1897, in 8°, p. 117. Galanté Abraham, *Turcs et Juifs*, Stambul, 1932, in 8°, p. 99. Cel mai exagerat din toți este Dr. E. Schwarzfeld, *Rolul medicilor evrei în Principatele române*, în *Anuarul pentru Israeliți*, XVIII. (pp. 180—191). Cf. și Silva Carvalho, *Daniel da Fonseca*, Lisboa, 1939, 11 p. in 8°.

realitatea din lipsă de cunoaştere a isvoarelor, vom schiţa considerațiile ce urmează în lumina mărturiilor autentice.

Evreu şi preot spaniol. Evreu spaniol [1]), el a suferit rigorile Inchiziţiei care — după ceeace singur mărturiseşte — a ars pe rug pe bunicul şi unchiul său, iar tatăl n'a putut scăpa de această urgie decât cu fuga. Rămas în mâinile inchizitorilor, la vârsta de opt ani, a fost silit să se boteze [2]). Trecut la creştinism, odată cu numele de botez (Daniel), a luat şi pe cel de familie, care este portughez, bine cunoscut în această ţară [3]). Adoptarea numelui de Fonseca [4]) a creat, pe de o parte, faima exagerată a eroului nostru [5]), iar pe de alta, a dat loc la unele confuzii [6]).

Supraveghiat de aproape, Inchiziţia îl va destina carierii eclesiastice, formându-l într'o mânăstire de călugări pentru funcţia

1) Cu toate că, tentaţi de numele adoptat, biografii lui, ba chiar şi unii contemporani, îl cred de origină portugheză, Fonseca era *Evreu spaniol.* Raportul ambasadorului D' Andrezel din Constantinopol, către ministrul Maurepas din 26 Iunie 1725, precizează : „*Ils sont originaires d'Espagne*" (Aff. étr., Corresp. Consulaire, vol. 20). Vezi şi nota următoare.

2) „Ils m'avaient pris âgé de huit ans et m'avaient baptisé, sans savoir ce que je fais". (*Mémoires du Marquis d'Argens*, Paris, 1807, pp. 224—25). Acestui autor, cu ocazia călătoriei la Constantinopol, unde l'a întâlnit, i s'a spovedit Fonseca. Asupra originii spune la fel : „Il avoit longtemps dit messe en Espagne". (*Ibidem*, p. 224).

3) Familia *Fonseca* este de origină portugheză şi creştină. A dat mulţi oameni de seamă, intelectuali cu renume. Un filosof, Pedro de Fonseca a trăit în veacul al XVI-lea. Un poet dramatic, Enriquez de Fonseca trăeşte în veacul următor. Atât *La Grande Encyclopédie* cât şi *Enciclopedia italiana*, menţionează o sumedenie de nume de intelectuali portughezi din această familie. In veacul al XVIII-lea, Emanuel Pinto de Fonseca, Portughez de origină, este „Mare maestru" al ordinului de Malta (St. Priest, *Mémoires*, Paris, 1929, vol. I, p. 11). Numele acesta se găseşte răspândit şi în alte ţări : Jean Rodrigue de Fonseca a fost, pe la începutul veacului al XVI-lea, om de Stat şi prelat spaniol. Tot aşa în Italia, Eleonora Pimentel, marchiză de Fonseca, renumită prin inteligenţa şi frumuseţea ei, s'a născut la Neapole în 1768. (*Dicţionarul Larousse*).

4) Această adoptare a unui nume de familie prin botez, era frecventă în acel timp. Cf. privitor la familia Lenş din România, de origină din Africa, lucrarea noastră *Politica orientală franceză..*, Buc. 1937, partea II, cap. I, pp. 105, 129.

5) Toţi autorii connaţionali, citaţi mai sus, au exagerat în mod romantic, rolul destul de modest al acestui personagiu.

6) Deşi Spaniol de origină, prin adoptarea unui nume portughez, mulţi chiar dintre contemporani îl cred din această ţară.

de preot catolic[1]). Că nu s'a ocupat numai cu chestiuni de teologie creştină o dovedeşte faptul că el va profesa — fie şi numai de formă — medicina, iar în timpul cât va îndeplini îndatoririle de preot creştin, va fi dominat şi de religia părinţilor săi, care-i va pune probleme de conştiinţă ; el va sfârşi prin a le rezolva într'un mod destul de original, împăcând toate aparenţele, spre mulţumirea familiei, acum refugiată în Franţa, la Bayonne [2]), de unde tatăl şi un frate Iosif, vor încerca să se stabilească la Bordeaux [3]).

Convertit cu sila la o religie pentru care nu simţea nici o atracţie, Fonseca mărturiseşte contemporanilcr că nu s'a putut opri să nu vadă în ea lucruri ce i se păreau absurde. Convins că şi celelalte religii sunt aproape la fel, a luat hotărîrea să se întoarcă la aceea a părinţilor săi, care i se părea cea mai veche, cea mai simplă şi cea mai raţională [4]). Hotărît să nu renunţe nici la avantagiile religiei de adopţiune, el va face la fel cu toţi Evreii convertiţi astfel în Spania şi Portugalia [5]), păstrându-le pe amândouă. Se va căsători deci în secret, va merge Sâmbăta la Sinagogă, iar Duminica şi sărbătorile religioase va îndeplini obligaţii de preot catolic, aceasta timp de patru ani [6]).

1) Unii contemporani susţin chiar că a fost călugăr. (Cf. raportul contelui de Wirmond, Internunţiul austriac la Constantinopol, către Impărat, la 8 Nov. 1719, *Hurmuzaki*, VI, p. 279, no. CLXXXV). In raportul lui D'Andrezel din 1727 găsim : ,,Élevé en Espagne moine". (Aff. étr. c. cons. Constantinopole, vol. 22).

2) De la Bayonne, fratele lui, Iosif, va pleca în Orient şi se va stabili la Smirna (Aff. étr. c. cons., vol. 21).

3) In 1725, D'Andrezel scria lui Maurepas : ,,Presque toutte la famille juive des Fonseca est établie à Bordeaux". (Aff. étr. c. cons., vol. 20).

4) ,,Parvenu à un certain âge, je voulus examiner la religion qu'on m'avoit fait prendre. J'y trouvai des choses qui me parurent absurdes ; je ne me donnai pas la peine d'examiner les autres, que je savais ne différer que dans certains points. C'est ainsi que je retournai à la religion de mes pères, la plus ancienne, la plus simple et la plus raisonnable, selon moi". (*Mémoires du Marquis d'Argens*", p. 225).

5) ,,En Espagne et en Portugal, ils disent presque tous la messe, quoi qu'ils judaisent en secret". (Saumery, *Mémoires et aventures secrètes... du Levant*, Liège, 1733, II, p. 206). Despre Evrei cari, în cursul veacului al XVIII-lea, au trecut la creştinism în Moldova, apoi de la catolicism la ortodoxism, a se vedea N. Iorga, *Străini oaspeţi ai Principatelor* în *Literatura şi arta română*, 1900, pp. 30—31.

6) ,,Il m'assure d'avoir célébré la mess pendant l'espace de plus de *quatre ans* pour se garantir de l'inquisition". (Saumery, *ibid*. p. 207).

Oricât ar fi disimulat el această dublă atitudine, trebuia să sfârşească odată prin a fi descoperit de vigilenţa Inchiziţiei. Are abia timpul să părăsească oraşul în momentul când agenţii Sfântului Oficiu îi cercetau casa şi isbuteşte să fugă în Franţa [1]).

Incearcă să se stabilească în Franţa. La Paris, în rândurile cunoştinţelor pe care şi le-a făcut, cu toată libertatea de conştiinţă în materie de religie, procedeul lui din Spania n'a prea găsit aprobarea scuzei ce o prezenta, căci un interlocutor al său notează în memorii : «Toţi Evreii sunt cam de această teapă, adică oameni fără conştiinţă, profanatori ai religiei lui Isus şi mari duşmani ai tutror creştinilor» [2]). Recunoscut totuşi ca un «homme d'esprit de science et de mérite» [3]), atât profesiunea de medic, afişată pentru prima dată în formă oficială, cultura lui generală, cât şi numele de familie adoptat, îi dădeau toate speranţele unor bune relaţii, pe care abilitatea lui le va cultiva necontenit, ajungând astfel să cunoască unele persoane cu influenţă [4]), cari vor interveni la Ludovic al XIV-lea să-i obţină un decret de naturalizare.

Cu toate insistenţele puternicilor protectori ai lui Fonseca, cel ce revocase Edictul de la Nantes nu s'a lăsat deloc înduplecat [5]), astfel că din şederea la Paris el a înţeles că dacă Francezii îi apreciază talentul pentru intrigi şi însuşirile de ,,medic'', nu-i pot suporta totuşi prezenţa.

S'a ajuns la constatarea că serviciile sale ar putea folosi intereselor franceze acolo unde prezenţa lui n'ar fi o veşnică mustrare a opiniei, şi, ca să i se găsească un rost, a fost trimis la ambasadorul Ferriol [6]) pentru a îndeplini oficial funcţia de medic

---

1) *Mémoires du Marquis d'Argens*, p. 224.

2) Şi mai departe, cu privire la Fonseca : ,,Jugez de la conscience d'un tel homme, qui malgré ce crime horrible étoit cependant très aimé et très chéri des chrétiens, surtout des catholiques'' (Saumery, *ibidem*, p. 207).

3) *Ibidem, l. c.*

4) Nu avem nimic precizat de isvoare pentru acest timp, dar deducem că a fost protejat de oameni cu trecere la Curte.

5) D'Andrezel scrie textual : ,,Il avoit demandé des lettres de naturalité et qu'à cause de sa religion le Roy n'avoit pas cru luy devoir accorder''. (Aff. étr. c. cons. Constantinopole, vol. 20, 26 Iunie 1725).

6) Ferriol soseşte la Constantinopol la 11 Noembre 1699. N'a putut face parte din suita lui, deoarece acesta venea din Polonia, prin Ardeal.

al ambasadei franceze din Constantinopol, cu o pensiune de două mii de livre pe an [1]).

In slujba ambasadei franceze din Constantinopol. Bucurându-se de protecția ambasadei celui mai cu influență Stat din Orient pe acea vreme, Fonseca a găsit la Constantinopol mediul potrivit nu numai ca să-l facă să uite neplăcerile Inchiziției din Spania și refuzul de naturalizare din Franța, dar și libertatea completă de a profesa pe față iudaismul și a-și încerca darurile pentru intrigă, cu care a fost mai înzestrat decât pentru medicină. Constantinopolul fiind pe atunci orașul cosmopolit unde Evreii puteau să-și afirme, nestingheriți, credința religioasă, a întâlnit acolo mulți coreligionari, fugiți în aceleași condiții din Spania și Portugalia [2]).

In capitala Imperiului otoman, Evreii, deși oficial erau disprețuiți de Turci și siliți să poarte costum special, nu erau totuși obligați să locuiască un cartier anumit, ca în alte țări, iar marile sinagoge erau dovadă a stării lor înfloritoare. Imbrățișând ramuri de activitate din cele mai subtile, care, față de ignoranța poporului turc și predilecția conducătorilor pentru cadouri, îi făceau utili și toleranți, ei erau stăpânii comerțului, a băncilor și a celor mai căutate posturi de medici [3]). Erau urîți de către negustorii francezi stabiliți în colonia de la Pera și Galata, precum și în toate schelele din Orient, din cauza concurenței pe care le-o făceau [4]). Oficialitatea franceză îi proteja, totuși, pentru că percepea de la ei aceleași taxe cuvenite consulilor ca și de la propriii supuși [5]), apoi în Constantinopol se făceau utili prin cunoștința oamenilor și a mijloacelor de corupție, instrumente ale diplomației timpului [6]).

1) Raportul lui D'Andrezel, 26 Iunie 1725. Aff. étr. c. cons. Constantinople vol. 20.

2) Saumery, *l. c.*, II, p. 206. Galanté Abraham, *Turcs et Juifs*, Stambul, 1932, p. 137.

3) Saumery, *ibid.* Cf. *Revue historique du S. E. Européen*, IV, p. 132.

4) Fr. Charles Roux, *Les Échelles de Syrie et de Palestine, au XVIII-e siecle*, în *Revue d'histoire diplomatique*, 1907, p. 145.

5) *Idem, Les Échélles de Syrie et de Palestine*, Paris, 1928, p. 48.

6) Saumery, *Voyage du Levant*, II, pp. 198—201.

Certificatul de aptitudini pe care Voltaire[1]) îl dă lui Fonseca, dacă în adevăr l-a cunoscut [2]), cu posibilităţi de a pătrunde la demnitarii Porţii, crea pentru ambasada franceză suficientă compensaţie a pensiunii ce i se servea cu punctualitate.

Ca medic al reprezentanţei franceze la Bosfor şi fără alte rosturi deosebite, afişate oficial, se pare că a stat Fonseca de pe la 1700 [3]), timp de mai bine de două decenii; abia la 1723 va primi şi însărcinarea de «interpret al Regelui la Constantinopol» [4]). In această vreme, numele lui este legat de o atestare a bolii lui Ferriol, ambasadorul care în 1709 a fost declarat nebun de către fruntaşii coloniei franceze [5]) şi supus unui consult de „patru medici» — între ei şi Fonseca — ce stabileşte diagnosticul: «morbo maniaco melancholico» [6]). După bătălia de la Pultava, retras

1) „*Homme savant* et délié, capable d'affaires, et le seul philosophe peut-être de sa nation : sa proffession lui procurait des entrées à la Porte-ottomane, et souvent la confiance des vizirs". (*Oeuvres complètes*, edit. 1878, vol. XVI, p. 256).

2) Cât a stat la Constantinopol îi sunt menţionate de rapoartele diplomatice franceze multe deplasări pe care le-a făcut, fie în Ţara-Românească, fie în Italia, dar nici o aluzie la vreo călătorie în Franţa; aceea că s'a stabilit la Paris (Saumery), nu-i adevărată.

3) Asupra datei când a venit la Constantinopol sunt următoarele menţiuni: Raportul Marchizului de Bonnac, de la 6 Oct. 1725: „Il y a vingt cinq ans que le docteur Fonseca est domestique des ambassadeurs du Roy à Constantinople en qualité de leur médicin" (Aff. étr. c. cons., vol. 21). La 5 Febr. 1727 el însuşi scrie lui Maurepas: „Depuis plus de vingt cinq ans que je suis dans ce pays, sous la protection du Roy". (*Ibidem*, vol. 22). Cf. patenta de medic din 1719: se spune că şaptesprezece ani de slujbă avea la acea dată. (*Hurmuzaki*, doc. supl. 1^1, p. 444, no. DCLIV).

4) Bonnac, în 1725: „Depuis deux ans il est interprète du Roy à Constantinople". (*Ibidem*, vol. 21).

5) A se vedea pentru aceasta: Marquis de Bonnac, *Mémoires historiques sur l'ambassade de France à Constantinople*, Paris, 1894, pp. 48—60. Saint-Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*, Paris, 1877, pp. 246—252. Ferriol nu era nebun.

6) Cu data de 27 Iunie 1709 găsim în arhive un document care precizează diagnosticul menţionat, iar „medicii" sunt: „Alexander Franciscas, Leduc, ego Alexander Pini, Emanuel Timonius şi Daniel Afonseca". (Aff. étr. corresp. cons. vol. 11). Călătorul francez La Mottray, în acelaşi an, menţionează că certificatul de boală al ambasadorului este semnat „des principaux marchands de la nation, et du médicin juif Fonseca le meme qui a dit la messe en Portugal, et qui était alors sous la protection de France" (*Voyage*... La Haye, 1727, I, p. 411). Ambasadorul va mai trăi până în 1722 şi va muri de bătrâneţe.

la Varnița lângă Tighina, Carol al XII-lea va căuta din acest loc să decidă pe Turci a declara răsboiu Țarului. In acest scop a trimis la Constantinopol — «sans mission» — pe contele Poniatowsky. Voltaire afirmă că cel ce l'a ajutat pe trimesul regelui suedez să-și ajungă scopul a fost Fonseca, care a pus pe o Evreică să povestească mereu Sultanei Validé isprăvile lui Carol al XII-lea și soarta lui de captiv la Tighina, însă documentele contemporane nu confirmă acest fapt [1]). De acum înainte activitatea de medic, în care n'a prea strălucit, îi va fi eclipsată de cea de «diplomat» și intermediar subtil al diferitelor negociațiuni ce se desbăteau la Bosfor între reprezentanții Statelor interesate [2]). Mai des menționat găsim numele său în rapoartele internunțiului austriac, contele Wirmond, în care el se plânge de Fonseca fiindcă ajută pe Nicolae Mavrocordat să stea în legătură cu rebelii unguri de la Rodosto, uneltind contra siguranței Imperiului [3]). Când misiunile sau învățații Occidentului vor veni să descopere urme arheologice în aceste părți, Fonseca va avea ocazia prin serviciile ce-și oferea, să cunoască și să lege relații cu persoane din cercurile

1) Voltaire, *Histoire de Charles XII*, Berlin, 1776, II, p. 4. Ediția Șaraga, Iași, f. a., p. 196.

A se vedea pentru aceasta studiul nostru *Carol al XII-lea la Tighina*, *An. Ac. R.*, 1943, p. 7. In *Cronica lui Carol al XII-lea*, Alexandru Amira, fostul său secretar, menționează, privitor la lupta diplomatică dintre Poniatowski și trimisul țarului, Petre Tolstoi, următoarele: „L'instromento era un chirurgo italiano, che seco aveva il Palatino, e un servo vallaco nominato Giorgio, che parlava bene il pollacco"... (Iorga, *Studii și documente*, vol. IX, p. 53). După mărturisirea lui Poniatowski însuși, în *Remarques d'un seigneur polonais sur l' Histoire de Charles XII de M. de Voltaire*, La Haye 1741, acesta ar fi fost un renegat francez numit Goin, prim chirurg al Seraiului. (Nota lui Waddington, editorul lui Voltaire, p. 196, n. 3).

2) Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, IV, p. 204. De purtările trimisului rus, Marele Vizir previne pe Wirmond prin... Fonseca. In același timp este socotit ca organul principal al Marchizului de Bonnac. (*Ibidem*, p. 230).

3) *Hurmuzaki*, doc. VI, p. 278, no. CLXXXIV; p. 279, no. CLXXXV. Xenopol, *Istoria Rom. din Dacia Traiană*, IX, p. 35. Hammer scrie: „Les juifs Fonseca et Conigliano servaient alors auprès de la Porte les intérêts des ministres européens. Fonseca dévoué à ceux de la France, entretint une correspondance secrète avec les rebelles de Hongrie, dont quelques-uns, vers cette époque, s'adressèrent au comte de Virmont, pour obtenir leur pardon par son intercession". (*Histoire de l'Empire ottoman*, XIV, 24).

ştiinţifice ale Apusului, pe care le va întări cu ocazia unei eventuale călătorii în capitala Franţei, cum a fost cazul cu contele de Caylus [1]), ataşat la ambasada franceză din Turcia în 1716—17 şi apoi cu contesa de Caylus, mama sa, de care vorbeşte şi în scrisorile de mai târziu [2]).

Fonseca şi Ţara-Românească. Legăturile lui Fonseca cu Domnii ţărilor noastre datează de pe vremea lui Brâncoveanu, care s'a folosit de serviciile ce-i putea face în capitala Impărăţiei [3]). Scrupulele religioase — ce nu-şi au valoare în politică — nu puteau fi un impediment pentru Voevodul care mai avea, în serviciul său, ca secretar, un Evreu botezat [4]). A cunoscut la Constantinopol pe Dimitrie Cantemir, care a stat un timp în palatul ambasadei franceze, adăpostit de Ferriol, pe vremea când acesta era urmărit de oficialitatea otomană [5]). Cu Nicolae Mavrocordat, a stabilit relaţii probabil de pe vremea când acesta era Mare Dragoman la Poartă, ajungând ca la 1719 să-l ia în serviciul său la Bucureşti.

Strânsa prietenie dintre ambasadorul de Bonnac şi Domnul Ţării-Româneşti [6]) pe deoparte, iar pe de alta o mai activă politică în Orient a diplomaţiei franceze după pacea de la Passarowitz, au determinat ca titularul ambasadei să semneze acea patentă de medic al Curţii din Bucureşti, de la 20 Martie 1719, în care-l con-

1) Contele de Caylus (1692—1765) a visitat, în calitate de ataşat la ambasadă, Turcia şi Asia Mică, întercându-se la Paris în 1717. A cules un bogat material arheologic, ajutat în parte şi de Fonseca, cu care va rămâne în corespondenţă.

2) In 1728, Contesa de Caylus, vara doamnei de Maintenon, scrie lui Fonseca, prin intermediul abatelui de Sevin, de la biblioteca regală din Paris. (Cf. L'abbé Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, p. 5).

3) Cf. menţiunile din prima notă, a lui V. A. Ureche (*Ateneul român*, 1884 p. 97) şi Iorga, *Medici şi medicamente în trecutul românesc*, p. 323.

4) V. nota privitoare la Del Chiaro.

5) „Demetrius Cantemir écrit qu'étant persecuté par ses ennemis, il se refugia chez M. de Ferriol, et que le Grand Vizir ayant réclamé de cet ambassadeur l'extradition, celui-ci répondit en niant que ce Grec fut au palais de France, mais ajoutant que s'il eut été, on ne l'aurait pas remis, ce que la Porte ne releva pas". St. Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*, Paris, 1877, p. 248).

6) Cf. Bonnac, *Mémoires historiques sur l'ambassade de France à Constantinople*, Paris, 1894, p. LXIV.

sideră pe Fonseca numai ca detașat pe lângă Domn [1]), de unde va avea ocazia să facă unele călătorii în Statele principilor creștini sau aiurea. Din punctul de vedere al ambasadorului, Fonseca putea fi socotit mai cu seamă agentul său pe lângă Domn, întrucât din patentă reiese că atribuțiile îi sunt foarte vag definite [2]).

Unii cercetători îi pun în seamă asasinarea lui Ioan Mavrocordat, fratele lui Nicolae, adus special de acesta din urmă ca să-l otrăvească și să-i ia locul în Scaun [3]). Cum Ioan Mavrocordat moare la 23 Februar 1717 [4]), iar patenta care-i servea și de pașaport și deci trebuia s'o aibă cu el în timpul călătoriei, datează de la 20 Mart, este cert că Fonseca n'a fost nici o zi în slujba lui Ioan Mavrocordat [5]). Apoi avem un raport al lui Bonnac însuși din care se vede că nu era prieten cu Ioan și deci nu i-ar fi trimis în slujbă pe propriul său medic, spunând despre Domn că a murit de o «maladie violente», adică de ciumă [6]).

Nu s'ar putea spune precis cât timp a stat în București și nici ce anume funcțiuni determinate a îndeplinit. Dacă ar fi să credem că Saumery era bine informat, Fonseca i-ar fi mărturisit că a

1) Textul patentei în *Hurmuzaki*, doc. suppl., I[1], p. 444, no. DCLIV. ,,En qualité de médicin de M. le Prince de Valaquie.... le tenons et maintenons absent comme présent sous la puissante protection de Sa Majesté".

2) ,,Nous démandant... la permission de servir Monsieur le prince de Valaquie comme une chose convenable à ses intérets par la bienveillance particulière dont ce Prince l'honore, nous n'avons pas pu lui réfuser la permission" (*Hurmuzaki*, ibidem).

3) Pompiliu Eliade, în *De l'influence francaise sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1899, p. 185, scrie: ,,Deux jours après l'arrivée du médicin de l'ambassade, le ,,caimacan" Ioan Mavrocordat, ami des Autrichiens, mourut empoisonné, dit-on". I. C. Filitti, în *O pagină din istoria medicinei în Muntenia*, 1920, p. 10, nota 76, spune ,,Ioan Mavrocordat în ultimele zile ale domniei lui, în Martie 1719, a avut medic pe Evreul Daniil Fonseca". A se vedea și Pompei G. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, pp. 115—17; vol. II, p. 26. Dr. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a înv. medical în România*, Buc. 1923, p. 65.

4) Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, lista cronologică. Idem, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 74.

5) Din înțelesul patentei reiese că ambasadorul l'a detașat ca medic al lui Nicolae Mavrocordat, nu al Curții din București, sub oricare Domn.

6) Rap. al lui Bonnac, 10 Mai 1719: Ioan Mavrocordat... ,,ayant este emporté il y a trois mois par une maladie violente"... *Hurmuzaki*, Doc. VI, p. 263, CLXXIX.

stat pe lângă Domn mai mulţi ani, ca profesor de limbile italiană şi franceză pentru copiii săi, ajungând să se îmbogăţească graţie dărniciei principelui [1]). Câteva menţiuni despre raporturile medicului cu Domnul şi natura serviciilor prestate, se desprind din interpretarea rapoartelor de ambasadă austriace, care, însă, nu se verifică peste tot cu realitatea. Chemarea lui Fonseca la Bucureşti ar fi fost datorită impopularităţii Domnului şi atacurilor pe care el le primea din toate părţile : opoziţia boierilor în interior şi silinţele unor competitori din afară de a-i lua locul. Rolul lui Fonseca ar fi fost deci de consilier politic [2]), ca să sprijine un tron atât de ameninţat. Informatorul crede că graţie acestui mijloc de consolidare şi a multor sume de bani cheltuite, Mavrocordat a obţinut confirmarea pe trei ani [3]). Dacă Fonseca s'ar fi priceput să ajute pe Domn, nici într'un caz nu o putea face în politica internă a Principatului său. Am fi mai ispitiţi să credem că l-a apărat de contra-candidaţii cari lucrau la Poartă. Insă informaţii din aceeaşi sursă precizează că, în momentul în care Marele Dragoman, Grigore Ghica, nepotul de soră al lui Mavrocordat, pusese ochii pe Domnia Ţării-Româneşti, Fonseca trece de partea lui. Furia lui Mavrocordat ar fi fost aşa de mare când a aflat, încât, de teama răsbunării, medicul părăseşte nu numai Bucureştii, dar şi capitala Turciei pentru un timp. Fonseca ar fi plecat la Paris, unde Vizirul i-a dat o scrisoare de recomandaţie către Regent, pentru a face să se înţeleagă că se duce cu un scop politic [4]).

1) Fonseca „avoit été plusieurs années auprès du prince de Valachie, le fameux Maurecordato, pour enseigner à ses enfants l'Italien et le François, où il s'étoit fort enrichi par les liberalités de ce prince". (Saumery, *Mémoires*, II, p. 206).

2) Că slujba a avut un caracter politic, nu medical, v. şi A. G. Mavrocordat, *Cu ocazia scrisorii lui Le Quien*, *Arhiva*, X (1899), p. 197. Multe afirmaţii false ! Domnul avea — pentru activitate pur medicală — şi alţi doctori pe lângă dânsul. Aşa, la 4 Octombrie 1723 Nicolae Mavrocordat scuteşte de orice dăjdii pe doctorul său Dimitrie Notara, „carele, fiind om străin şi dintr'o altă ţară, s'a căsătorit aici în Ţara Românească". (Acad. Rom., *Creşterea Colecţiilor*, 1912, p. 102).

3) Rapoarte ale lui Wirmond, din 25 Ianuar şi 20 Februar 1720, rezumate în *Hurmuzaki*, *Fragmente*, IV, p. 225.

4) Raportul lui Dirling, de la 3 Mai 1722 către Curtea austriacă, spune între altele : „In diesem Kampfe [dintre Ghica şi Mavrocordat] der entzweiten

Ultimul document de sursă austriacă dă unele detalii asupra circumstanțelor în care Fonseca ar fi avut ocazia să călătorească la Paris. Scrisorile agentului N. Tyles din 15 Mai și 4 Iunie 1723, rezumate tot de Hurmuzaki, arată că în cursul anului 1722 Poarta căuta să se pună în siguranță cu ori ce preț față de pretențiile rusești. Pentru aceasta, atât prin ambasadorul Mehemet Effendi, trimis la Paris, cât și prin reprezentantul Franței la Bosfor, a căutat să facă guvernului de la Tuilleries oferta unei alianțe împotriva Austriei și Spaniei. Fonseca, «medicul Sultanului» — urmărit de furia lui Mavrocordat, — plecat din această cauză în Franța, a primit de la Vizir scrisori către cardinalul Dubois, care vizau oferta unei alianțe turco-franceze [1]).

Cum și Saumery spune că Fonseca a plecat în Franța în 1722 [2]), din coroborarea tuturor isvoarelor se desprinde faptul că medicul nostru a fost în acel an la Paris, dar nu pentru mult timp, și nici urmărit de furia lui Mavrocordat sau ca mijlocitor al alianței dintre cele două țări. Suntem înclinați să credem că el a călătorit în suita ambasadorului turc Mehemet-Effendi [3]), întru cât isvoarele menționează că acesta avea cu el «un médicin» [4]). Știm iarăși că această călătorie a ambasadorului turc n'a avut un scop diplomatic [5]), iar Fonseca nu era și n'a fost niciodată medic al Sultanului [6]).

Freunde nahm der Jude Dr. Fonseca, des französischen Botschafters Hauptvertrauter, ein eben so verschmizter und intriganter als ehrgeiziger und unternehmender Mann, Partei wider Nikolaki Maurocordato, in dessen Sold er stand. Deshalb sah er sich der vollen Ungande und Rachgier dieses Fürsten so sehr ausgesezt, dasz er auf einige Zeit Constantinopel zu verlassen beschloz. Er reiste also nach Paris, wohin ihm der Groszvezier ein Empfehlungsschreiben an den Regenten mitgab, welcher Umstand übrigens auch auf einen politischen Reisezwek hindeutete". (*Hurmuzaki, ibidem*, pp. 225—226).

1) *Hurmuzaki, ibidem*, IV, pp. 291—292.

2) ,,Il est passé en 1722 en France avec toute sa famille, étant assez riche pour vivre à son aise. (Saumery, *ibid.*, p. 207).

3) Cf. *Relation de l'ambassade de Mehemet Efendi à la cour de France... Constantinople*, 1757. *Nouvelle description de la ville de Constantinople, avec la relation du voyage de l'ambassadeur de la Porte Ottomane*, Paris, 1731.

4) Iorga, *Voyageurs orientaux en France*, Paris, 1927, p. 13.

5) ,,La mission de l'envoyé turc à la cour de Louis XV en 1722 n'avoit aucun objet politique". (St. Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*, p. 144).

6) Va ajunge peste zece ani abia, medicul Marelui Vizir.

Cu această ocazie, cunoştinţele făcute la ambasada din Constantinopol i-au servit pentru noi relaţii la Paris [1]), când a fost cunoscut poate şi de Voltaire, căruia i-a povestit ceeace ştia despre Carol al XII-lea pe pământul turcesc, a cărui istorie marele savant o scria [2]). Va ajunge să fie cunoscut —nu ştim prin ce împrejurare — de ministrul marinei, Maurepas, care-l va lua sub protecţia sa personală pentru restul timpului şi-i va fi de mare folos cu ocazia diferitelor peripeţii ce va întâmpina [3]).

Rămâne stabilit faptul că de la Paris Fonseca s'a înapoiat în foarte scurt timp şi că a păstrat şi mai departe prietenia Domnului Munteniei, Nicolae Mavrocordat, care, pentru serviciile făcute în capitala Imperiului, i-a servit regulat, până la moarte (1730) o pensie anuală de o mie de livre [4]). Că se va fi amestecat în cearta acestuia cu Marele Dragoman Grigore Ghica, lucrul nu se poate nega. Va fi întrebuinţat abilitatea-i cunoscută spre a-i servi pe amândoi, căci ştim că Ghica era stipendiatul ambasadei franceze [5]), iar la ocuparea tronului Moldovei în 1726, a avut şi sprijinul reprezentantului Franţei la Constantinopol [6]). De acum înainte, aceeaşi pensie ca din partea lui Mavrocordat, o avea Fonseca şi de la Grigore Ghica [7]).

Diferite relaţiuni în capitala Imperiului. In 1724 medicul se găsea la Constantinopol, de unde trimite, cu o scrisoare, vestitului predicator Mihail le Quien, autorul lui *Oriens Christianus*, la Paris, un exemplar din opera lui Mavrocordat, *De Oficiis.* Acesta îi confirmă primirea la 15 Noembre, acelaşi an [8]). Când biblioteca

1) Cf. Sevin, *Lettres sur Constantinople*, Paris, 1802, *passim.*

2) In *Histoire de Charles XII*, Berlin, 1776, t. II, p. 4, Voltaire scrie textual : „Je l'ai fort connu à Paris ; il m'a confirmé toutes les particularités que je vais raconter" (Urmează amănunte despre peripeţiile eroului său).

3) V. mai departe, corespondenţa lui Maurepas cu Fonseca.

4) Bibl. Nat., Ms. francais, vol. 7183, fol. 999.

5) Bonnac, *Mémoires historiques...* p. LXI. *Hurmuz.*, doc. supl. I[1], vol. I, p. 459, no. DCLXXIII.

6) „Quelque temps après Gregorio Ghika fut nommé Hospodar de Valachie (*sic*), et l'ambassade de France ne fut point étrangère à son élévation". (Bonnac, *ibidem*, p. LXII).

7) Archives Nationales, B. Marine, vol. 140, fol. 277 v.

8) „Il estoit de mon devoir, aiant eu avis par la lettre de Monsieur Fonseca du précieux présent dont votre Altesse Serenissime degnoit m'honorer". (*Arhiva*, X, 1899, p. 132).

regală din Paris va înteți trimiterea misiunilor științifice în Orient pentru căutarea de manuscrise și antichități rare, Fonseca va sta la dispoziția diferiților savanți, punându-i în contact și înlesnindu-le accesul mai cu seamă la biblioteca Mavrocordaților [1]). A stat în legătură, pentru acest gen de preocupări, cu patriarhul Hrisant Notara și cu secretarul Domnului Munteniei, învățatul grec, Draco Suțu [2]). In corespondența secretarului cu patriarhul se găsesc aprecieri măgulitoare despre Fonseca, fiind tratat ca om învățat, și se menționează un caz din ocupațiile lui medicale [3]). Alte scrisori, pline de spirit, ne dau a înțelege că între cei trei bărbați erau raporturi de prietenie reciprocă, determinată de nivelul intelectual ridicat care-i putea uni [4]). Ca dar din partea patriarhului, Fonseca va trimite abatelui Bignon, conducătorul bibliotecii regale, un rulou, conținând liturghia Sf. Vasile [5]). Lui Maurepas îi comunică informații privitoare la noua imprimerie din Constantinopol, care tipărește cărți turcești și arabe, pe cheltuiala lui Mehemet Effendi, fostul ambasador la curtea Franței, având hatișerif de la Sultan pentru a o proteja. Șeful imprimeriei era un Evreu, originar din Polonia, numit Ionas [6]).

1) Cf. studiul nostru, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților*, apărut în Analele Academiei Române, 1940.

2) Privitor la Draco Suțu, cf. lucrarea citată: *Biblioteca domnească a Mavrocordaților*.

3) Scrisoarea din 18 Mart 1728: „Doctorul Fonseca îți sărută dreapta. Până te vei hotărî Fericirea Ta în ce limbă trebue să scrii acestui om învățat, i se întâmplă și dumnealui să îngrijească pe un anume Fonton, dragomanul Franciei, care la ce neauzită slăbiciune a căzut o vei afla Fericirea Ta dela nobilul domn boerul Marele cămăraș"... (Iorga, *Hurmuzaki*, *Doc.*, vol. XIV, p. II-a, p. 967, no. DCCCCXXXIX).

4) Intr'o altă scrisoare Suțu anunță doctorului că Patriarhul i-a desemnat un loc în raiu și că el l'a sfătuit să se mângâie cu aceasta de mâhnirea pentru o afacere ce l'a lovit la inimă, însă Fonseca nu s'a prea dat mulțumit, neștiind dacă Pilatul ar fi în raiu sau în iad, căci are un dor nespus de el. (Rezumată de A. G. Mavrocordat în *Arhiva*, X (1899, p. 194).

5) Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient au XVI-e et XVIII-e siècles*, Paris, 1902, vol. I, p. 384, nota 1. Ruloul se găsește la Biblioteca Națională din Paris, ms. grec, no. 407.

6) Scrisoarea lui Fonseca din 15 August 1728: „On continue icy [în Constantinopol] à imprimer des livres Turcs et Arabes, il ny en a point encore en d'autres langues; Mehmet Efendi, le même qui a este ambassadeur à la Cour

Când abatele Sevin, membru al Academiei de Inscripţii, vine în suita lui Villeneuve pentru căutare de manuscrise, Fonseca face totul ca misiunea lui să-şi ajungă scopul [1]). Doctorul însuşi raportează lui Maurepas cum a condus pe abaţii Sevin şi Fourmont să cerceteze toate bibliotecile particulare, cum a scris Domnului Munteniei să le arate acestora numeroasele lui manuscrise. Despre Domn, Fonseca spune că e unica persoană care se poate numi cu adevărat savant, deoarece vorbeşte mai multe limbi europene, persana şi greaca veche, cunoscător al tuturor autorilor eclesiastici şi profani din antichitate [2]).

Ştiri despre ţările noastre. In scrisorile lui Fonseca găsim, în mod întâmplător, ştiri privitoare la ţările noastre şi asupra situaţiei politice din Orient. La 10 Decembre 1727 el comunică lui Maurepas că turburările din Crimeea nu se vor potoli decât dacă Poarta va mazili pe Han, măsură cerută de Tătarii răsculaţi, însă în cercurile politice turceşti se crede că această condiţie va fi refuzată pentru prestigiul Imperiului. Tătarii se mai plângeau atunci şi contra lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei, care se aştepta, în caz de destituire, să fie înlocuit cu fratele său Alexandru, Mare Dragoman. In cazul când faptul s'ar produce, pentru această din urmă demnitate imperială, Fonseca, cu mijloacele lui, va sprijini pe un prieten, devotat Francezilor [3]). Răscoala Tătarilor, se ştie, va fi potolită prin intervenţia armată a ambilor Domni [4]). Când, peste doi ani, din cauza neînţelegerilor cu Rusia, Sultanul a ordonat desăvârşirea fortificaţiilor de la Vidin, Fonseca spune că Nicolae Mavrocordat a primit ordin să furnizeze patru sute de căruţe şi

---

de France, fait dépense. On travaille présentement à traduire quelques livres arabes en langue turque. Quatre principaux docteurs de loy sont chargez de cette traduction. L'imprimeur, ou chef de l'imprimerie est un Juif, appellé Ionas, originaire de Pologne"... (Aff. etr. c. cons. Constantinople, vol. 23).

1) „Je vois souvent M. Fonseca, qui travaille de bonne foi a nous déterrer ce qui reste de plus précieux en ce pays-ci" (Sevin, *Lettres sur Constantinople*, p. 5).

2) Scrisoarea de la Ianuar 1729. Aff. étr. c. cons. C-ple, vol. 23. V. anexa no. 6.

3) E bolnav de ochi şi nu poate scrie cu mâna lui. Se roagă ca aceste ştiri să nu ajungă la cunoştinţa lui Fontenu, secretarul ambasadei. (*Ibidem*, vol. 22. Anexa no. 5).

4) Cf. Kogălniceanu, *Letopiseţe*, III, p. 165. Iorga, *Ist. Rom.*, VII, p. 90.

opt sute de oameni, iar Ghica din Moldova două sute de căruțe și patru sute de oameni. Lucrarea trebuia terminată cu contribuția pașalelor din celelalte ținuturi [1]). Tot de la Fonseca aflăm că la 1730, în afară de Nicolae Mavrocordat, Poarta a însărcinat în mod special pe Ghica să informeze Divanul de tot ce se petrece în Polonia, iar rapoartele să le trimeată Marelui Dragoman, fratele său. Această misiune era cu atât mai delicată cu cât Turcii erau foarte atenți la ceeace se petrece în Polonia. Ei au ordonat Hanului să nu dea loc la nici un incident de frontieră între Poloni și Tătari, spre a nu atrage ostilitatea regelui August și a Rușilor în aceste părți [2]).

Peripețiile fratelui său, Iacob. Fonseca — pe care de la 1724 înainte îl găsim continuu la Constantinopol, în bune relații cu ambasadorul D'Andrezel și căruia îi dă sfaturi în chestiunea călugărilor catolici [3]), — avea la Smirna pe fratele său Iacob, stabilit sub protecția franceză în calitate de negustor. Acesta, făcând în primăvara anului 1725 o călătorie la Constantinopol ca să-și vadă fratele, la înapoiere, îmbarcat pe o șeică turcească, în dreptul insulei Tenedos, a fost capturat de un corsar maltez și, cu toate că avea pașaport în regulă, eliberat de precedentul ambasador, de Bonnac, a fost declarat captiv și dus la Malta. D'Andrezel, la rugămintea medicului, scrie pentru eliberare Marelui Maestru al Ordinului de Malta și comandantului de la Argouges, apoi pentru mai multă eficacitate se adresează primului ministru, contele de Morville și lui Maurepas, rugându-i să intervină în acest sens [4]). La Malta, Iacob Fonseca, aflat împreună cu o can-

1) Constantinopol, 14 Martie 1729, Fonseca către Maurepas. (Aff. étr. c. cons. Constantinople, vol. 24, anexa no. 7).

2) Constantinopol, 12 Decembrie 1729, Fonseca către Maurepas: „L'Aga envoyé à la cour de Russie ne tardera pas longtemps d'arriver à Constantinople. Selon les nouvelles venues de Moldavie, son arrivée ne changera pas l'aigreur et la haine que les Turcs ont contre les Russes". (Aff. étr. corresp. cons. Constantinople, vol. 25. V. și anexa no. 8).

3) Raportul lui D'Andrezel de la 4 Iunie 1725. Corresp. cons. C-ple, vol. 20.

4) Raportul lui D'Andrezel către Maurepas din 26 Iunie 1725, Corresp. cons. C-ple, vol. 20. V. anexa no. 1. Bonnac scrie și el Contelui de Morville: ...„Jacob Fonseca, juif de Bayonne, établi à Smyrne"... Le Sieur Jacob de Fonseca... établi dans l'échelle de Smyrne, y jouit, sous la protection du Roy, des mêmes privilèges que les Français". (*Ibidem*, vol. 21). La 20 Martie 1726,

titate de marfă ce valora 480 de piaştri, şi-ar fi putut recăpăta libertatea numai cu condiţia de a se răscumpăra. Lucrurile nu s'au limpezit decât după multe tergiversări şi explicaţii, şi abia după intervenţia directă a lui Maurepas, doctorul Fonseca va ajunge să-şi vadă fratele pus în libertate [1]).

Incidentul cu D'Andrezel. Vicontele D'Andrezel, figură ştearsă şi nehotărîtă, juca în calitate de ambasador un rol destul de mediocru, putând fi dominat de subalternii săi, sau alţi oameni din jur cu mai multă personalitate. Un aventurier, baronul de Vigouroux — care va mai veni la Constantinopol, având amestec şi în chestiunea răsculaţilor unguri de la Rodosto [2]) — intrând pentru un timp în secretele ambasadei, se va găsi din unele puncte de vedere peste capul ambasadorului, în divergenţă de păreri cu Fonseca. Fie din cauza planurilor sale de a se ilustra în conducerea chestiunilor militare turceşti, ori numai simpla dorinţă de suplantare a Evreului pe lângă D'Andrezel, baronul a ajuns să-i poarte duşmănie înverşunată. Ambasadorul, luând partea baronului, interzice lui Fonseca să mai vină la ambasadă, anunţându-l prin secretar ca nu-i va mai plăti nici pensia. Un lung raport, cu relatarea chestiunii şi date biografice asupra doctorului, trimite D'Andrezel ministrului de marină pentru justificarea măsurilor luate [3]).

Maurepas scrie lui D'Andrezel despre răspunsul de refuz al Marelui Maestru, întru cât captivul n'avea paşaport. Va face noi intervenţii (Arch. Nat. B 7 Marine, 125, fol. 102).

1) Fonseca către Maurepas, 10 Oct. 1726 (Aff. étr. c. cons. C-ple, vol. 22). Cf. scrisoarea lui Maurepas de la 11 Dec. 1726, la Arch. Nat. B7, Marine, 125, fol. 441.

2) V. a noastră *Contribuţie la istoria catolicismului în Moldova*, Buc. 1934. Despre origina acestui ,,baron", o scrisoare a lui Campredon către Contele de Morville, din Petersburg, 9 Iunie 1725, precizează următoarele: ,,Le Sieur Vigouroux que je crois de Liège et qui c'est fait traiter de baron, a obtenu son congé avec le caractere de colonel; il avait eu une très mauvaise affaire du vivant du Czar, qui l'avait tenu aux arrêts pendant deux ans. C'est un grand parleur, d'un génie caustique, de peu de bonne foi et qu'il est aisé de reconnaître à la seconde conversation pour un homme, dont les discours s'accordent rarement avec la vérité... Il a été précepteur chez M. Samuel Bernard, et il s'était faufilé à la suite du Czar pendant le voyage que ce prince fit à Paris". (*Sbornik Russkago istoriceskago obştestva*, vol. 58, p. 369).

3) Constantinopol, 26 Ianuarie 1727, D'Andrezel către Maurepas. Coresp. consulaire Constantinople, vol. 22, Anexa nr. 2.

Fonseca se plânge și el aceluiași ministru, arătându-și nevinovăția, iar în plus, tot ce a făcut în serviciul Franței de când a venit în capitala Imperiului otoman [1]).

Incă înainte ca Maurepas să se pronunțe, ambasadorul se ceartă cu baronul de Vigouroux și revine asupra atitudinei față de Fonseca, recunoscându-i în mod public lealitatea, atât față de el cât și față de instituția în serviciul căreia se afla [2]). Ministrul marinei ordonă lui D'Andrezel să nu se încreadă ușor în oameni de talia baronului de Vigouroux [3]). Nu mult după aceasta D'Andrezel moare [4]). Maurepas scrie doctorului la 2 Iulie și-i cere să caute să arate și noului ambasador acelaşi devotament și încredere pentru serviciul guvernului francez [5]).

Dar acest succesor va mai întârzia. Până atunci, un interimar, care să gireze ambasada, se impunea a fi găsit. O scrisoare a ministrului marinei către Fonseca, în legătură cu girarea ambasadei, ne dă ocazia să constatăm că păreri destul de subtile sunt cerute medicului evreu.

Însărcinând cu expedierea afacerilor ambasadei pe secretarul Fontenu, Maurepas se gândea să-l investească definitiv cu titlul de reprezentant al Franței la Bosfor [6]). Voind să

---

1) Scrisoarea lui Fonseca din 5 Februarie același an, *ibidem*, anexa no. 3.

2) Scrisoarea lui Fonseca de la 8 Martie care nu s'a păstrat. Este parafrazată în răspunsul lui Maurepas de la 2 Iulie: „J'ay veu avec plaisir par la dernière que feu M. Dandrezel avoit reconnu la droiture de vostre conduite tant à son égard que pour ce qui pouvoit intéresser les affaires du Roy dont il estoit charge".

3) „Je luy avoit marqué de ne s'en point rapporter trop facillement aux gens qui luy avoient rendu si peu de confiance". (Aceeaşi anexă).

4) La 26 Martie 1727. Cf. St. Priest, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*, p. 259.

5) Versailles, 2 Iulie 1727. Maurepas către Fonseca: „Je suis persuadé que s'il avoit veçu, il vous auroit confirmé les sentiments d'estime et d'amitié dont il vous a donné les dernières témoignages. Je compte que vous en mériterez de pareils de l'ambassadeur qui le succèdera, ce que vous ne manquerez jamais d'attachement aux intérêts du service de Sa Majesté et de la nation. Dans cette confiance vous devez estre bien persuadé que je me ferai toujours un plaisir singulier de vous donner des marques de la sincérité". (Archives Nat. B 7 Marine, 128, fol. 72).

6) Hammer spune că erau doi candidați pentru postul de girant și Maurepas nu știa pe cine să prefere. (*Histoire de l'Empire ottoman*, XIV, p. 159).

se asigure de caracterul persoanei şi figura pe care o face în lumea diplomatică de acolo, ministrul cere, la 17 Septembre, lui Fonseca, să-i comunice părerea lui. In caz când Fontenu nu poate ocupa acest post, să-i precizeze ce anume condiţii trebue să îndeplinească persoana respectivă pentru a se impune, atrăgându-şi stima şi consideraţia Turcilor; dacă un magistrat sau un ofiţer superior ar fi potrivit pentru demnitatea de ambasador [1]). Răspunsul lui Fonseca de la 10 Decembre era de natură să arate că Fontenu nu-i potrivit [2]) şi că un ambasador de rang mai mare ar fi mai bine văzut la Poartă şi ar da mai multă strălucire ambasadei franceze [3]). Acest fapt a determinat numirea marchizului de Villeneuve ca succesor al lui D'Andrezel [4]).

Fonseca şi mazilirea lui Mihail Racoviţă. Este cunoscut cazul de antisemitism din Moldova, de la sfârşitul domniei lui Racoviţă (1726), relatat de cronicele noastre, caz care a dus la mazilirea Domnului [5]). Cum Fonseca n'a fost străin de această întâmplare, o amintim pe scurt.

In cronica lui Neculce [6]) găsim laconica însemnare că Evreii din Oniţcani — ţinutul Orheiului — au prins un copil de Moldovean şi l-au torturat în «chipul muncilor Domnului Isus Hristos». Fiind sezisat, Vodă a ordonat arestarea câtorva «Jidovi», pe care

---

dar scrisoarea vorbeşte categoric numai de Fontenu. V. şi St. Priest, *l. c.* pp. 259—260.

1) „Je voudrais savoir comment M. de Fontenu est regardé par les Turcs, s'ils seraient contents qu'on le laissa dans la place qu'il occupe par interim". (Publicat de Hammer. o. c. XIV, p. 159, nota).

2) „Je vous supplie, Monseigneur, de faire en sort que Mr. de Fontenu ne puisse pénetrer la réponse que j'ay fait à vos ordres... J'ay satisfait à vos ordres avec exactitude et sincerité". (Aff. étr. c. cons. C-ple, vol. 22).

3) Hammer, o. c., *ibidem.* Această scrisoare a fost interpretată de Franco, *Histoire des Israélites de l'Empire ottoman,* Paris, 1897, in 8 , p. 117, care îi pune data de „1717", iar ideile sunt răstălmăcite anapoda, cu toată aparenţa de lucrare... ştiinţifică! Dealtfel şi emeritul cercetător de la Constantinopol, Abraham Galanté, când citează *Histoire de Charles XII, roi de Suède,* îi dă ca autor pe... Lamartine. (*Turcs et Juifs,* Stamboul, 1932, in 8 , p. 99.

4) Cf. St. Priest, o. c., p. 262. A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV.* Paris, 1887, p. 68.

5) Cf. şi articolul nostru din *Curentul,* 29.VIII.1937.

6) Ed. Procopovici,, II, p. 380.

i-a ținut mult timp în închisoare cu scopul de a-i face să plătească o mare sumă de bani, intervenind și la Constantinopol ca Poarta să facă solidari pe Evreii din Impărăție, obligându-i la despăgubiri. Cazul acesta avea un precedent în Imperiu, pe vremea Vizirului Gin-Ali-Pașa [1]), când un copil de Turc a fost ucis de Evrei «ca să-i ia sângele»: vizirul a spânzurat «trei jidovi» iar comunitatea lor s'a obligat prin jurământ să dea Impărăției o mie de pungi de galbeni a câte cinci sute una, în cazul când fapta s'ar mai repeta, ori unde, pe întinsul stăpânirii turcești [2]). Vedem că Mihail Racoviță sancționează faptul nu în mod arbitrar, ci pe calea unei proceduri de la care nu se putea sustrage. Cronica anonimă a Moldovei cunoaște lucrurile în amănunte și prezintă cazul într'o amplă relatare [3]). Divanul țării, în asentimentul însuși al Evreilor din Iași, a condamnat pe vinovați la moarte, însă Domnul, făcând uz de prerogativele sale și bazat pe precedentul de la Constantinopol, a ținut să-i oblige mai întâi la despăgubiri civile, consimțite și de cei vinovați, prin amenințarea ca unul din ei să-și înjunghie propriul copil. Cum plata sumei cerute de Domn nu s'a putut face imediat, Evreii din Moldova au intervenit între timp la Poartă, prin șeful comunității israelite din Constantinopol [4]).

Nu cunoaștem numele persoanei care era în fruntea zisei comunități în acea vreme. Neculce vorbește de un «bazarghidean» [5]), — mare negustor — iar cronica anonimă de «Rafail jidovul Bazagembașii vezirului» [6]), care ar fi intervenit pentru punerea în li-

---

1) In Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, in 8⁰, pp. 298—309, găsim: „Le 13 avril 1712, un enfant de cinq ans fut crucifié par les Juifs". Raportul de la 29 Iunie 1726 spune: „Il a voulu apparemment imiter Aly-Pacha" (*Hurmuzaki*, doc. suppl., I[1], p. 445, no. DCLXIX).

2) „Si atuncia giuruise jidovii Vezirului să aibă a da împărăției 1000 de pungi de bani, când s'or mai găsi cu faptă ca aceasta în toată stăpânirea Impărăției". (*Letopisețe*, III, p. 144).

3) Kogălniceanu, *Letopisețe*, vol. III, pp. 142—144.

4) *Ibidem*, p. 143.

5) Neculce, *o. c.* II, p. 380.

6) *Letopisețe*, *ibidem*, p. 144. „Puternicul Evreu zis Bazarghideanul", Iorga, *Istoria Românilor*, VII, p. 85), credem că nu poate fi luat ca substantiv, deoarece Neculce îl prezintă clar ca adjectiv. Cf. explicația din ediția Procopovici, p. 380, nota 449.

bertate a deţinuţilor din Moldova, dând mulţi bani marelui Vizir. Cum în această afacere s'au amestecat şi pungile lui Mavrocordat, trimise în alt scop prin agentul său [1]), credem că rolul hotărîtor nu l'a putut avea decât Fonseca [2]). Drept urmare, un agă a sosit imediat la Iaşi, aducând lui Mihai-Vodă firman pentru punerea în libertate a vinovaţilor, fără nici o despăgubire, Evreii alegându-se numai cu ceeace apucaseră a da lui Panait armaşul, doctorului Caragea [3]) şi marelui postelnic Iordache [4]).

Evreii trec acum la ofensivă, prin acelaşi protector de la Constantinopol, care intervine din nou la Vizir pentru pierderile suferite de vinovaţii din Oniţcani, cu ocazia cercetărilor. Un nou firman sileşte pe Domn să oblige pe Lupul Serdarul să-i despăgubească de tot ce cereau [5]). Dovadă că Fonseca, pentru a servi cauza coreligionarilor săi, a avut sprijinul ambasadei franceze stă în faptul că la palatul din Pera evenimentele se cunoşteau în cele mai mici detalii. Bonnac spune textual în memoriile sale că la numirea lui Grigore Ghica în Scaunul de la Iaşi reprezentanţa franceză n'a fost deloc străină [6]). Iar un raport de la 29 Iunie arată că miniştrii Porţii sunt ocupaţi cu ascultarea plângerilor şefului comunităţii israelite contra lui Mihai Racoviţă. Drept compensaţie pentru un copil «grec», spre a-i lua sângele cu care să facă «azime», Domnul — «ca un nou Atila» — le-a distrus sinagogele, le-a ars cărţile, a torturat pe criminali şi a pus pe toţi Evreii din ţara lui la contribuţie. Insă Evreii din Imperiu cari sunt puternici — spune mai departe raportul — nu cruţă nimic pentru a se răsbuna în proporţie cu ofensa primită şi Marele

1) Cf. Iorga, *Istoria Românilor*, VII, p. 85. Neculce, *o. c.* II, p. 381.

2) O afirmaţie categorică nu există, dar se desprinde cu prisosinţă din interpretarea mărturiilor cari prezintă desfăşurarea faptelor şi împrejurările.

3) Cf. *Letopisețe*, III, p. 143. *Hurmuzaki*, XIII, p. 152. Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, I, p. 118.

4) ,,Şi atunci i-au lăsat fără de bani, numai cât au dat lui Panaiti Armaşul, şi doftorului Caragea şi lui Iordache vel Postelnic, şi s'au întors la casele lor''. (*Letopisețe*, III, p. 144).

5) ,,Nu s'au lăsat cu atâta jidovii, ce ziceau că le-au luat multe lucruri de prin casele lor, pentru care lucruri trimis-au acel Bazagembaşa pe Sara-Mehmetu Aga, Vezir Agasi, cu fermanu şi le-au scos pagubele de la Serdarul şi de la alţii ce arătau ei'' (*Ibidem*), Neculce, o. c., II, p. 380.

6) Bonnac, *Mémoire historique...*, p. LXII.

Dragoman, ce are de multă vreme ochii aţinţiţi asupra Moldovei, nu stă degeaba în această conjunctură aşa de favorabilă lui [1]).

Concluzia a fost că Domnul şi-a pierdut tronul. Neculce însemnă că «Nicolae Vodă şi cu Constantin Postelnicul Ipsilanti şi cu frate-său Manolachi Chiurci-başa, ce avea cinste la vezirul şi cu pazarghideanul Jidovul s'au făcut tot una, au cheltuit multe pungi de bani şi au mazilit pre Mihai Vodă. Şi au pus domn pre nepotul lui Nicolae Vodă, Grigore Ghica terzimarul» [2]). Un raport de ambasadă spune, referitor la Mihai-Vodă, că «Evreii din Constantinopol caută a scoate pe Domn cu ajutorul dragomanului Porţii» [3]). Chiar dacă n'ar fi fost întâmplarea cu Evreii din Moldova şi Racoviţă ar fi fost detronat numai datorită intrigilor lui Mavrocordat [4]), Fonseca şi-ar fi avut partea de contribuţie ca unul care se găsea în serviciul acestuia din urmă. După urcarea în Scaun, Ghica nu se va lipsi nici el de serviciile doctorului.

Persecuţia împotriva lui Racoviţă nu s'a oprit la detronarea sa; ajuns la Constantinopol, va fi pus la închisoarea de Stat — la Edi-Kule — iar comunitatea evreiască va interveni să nu i se permită eliberarea decât dacă plăteşte o mie de pungi [5]) — atât cât trebuiau să plătească vinovaţii pentru crima lor — pe con-

---

1) *Hurmuzaki*, doc. suppl. I, p. 455, no. DCLXIX.

2) Neculce, *l. c.*, II, p. 382. Un document rezumat de Gh. Ghibănescu în revista *Ioan Neculce*, VIII (1928), p. 186 spune despre sfârşitul Domniei lui Racoviţă: „cazul cu sila jidovilor de a da pungi de bani pentru omorul ritual de la Oniţcani; în fine intrigile lui Nicolae Vodă Mavrocordat, toate au făcut să se grăbească mazilia".

3) *Hurmuzaki, ibidem.* Aceste întâmplări se găsesc, după cronici, descrise de Xenopol în *Istoria Românilor* (ed. III), vol. IX, pp. 41—42. Pune însă greşit data din cronica lui „Amiras". Cf. şi *Hurmuzaki*, Doc., vol. IX[1], p. 612, care dă ca pricină a căderii lui Racoviţă atât neînţelegerile cu Mavrocordat cât şi stoarcerea Evreilor din Moldova.

4) „Le Prince de Moldavie a été particulièrement déposé pour ses continuels débats avec son voisin, le prince de Valaquie". (Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în Ţările noastre.* A.A.R. 1909, p. 27). Cf. Neculce, *l. c.*, II, p. 381.

5) Raport din 21 Decembre 1726: „Le Grand Seigneur lui demande mille bourses" (*Hurmuzaki*, doc. supl. I[1], p. 462, DCLXXVIII. Un raport saxon vorbeşte că până la urmă Turcii s'au mulţumit numai cu şase sute de pungi (Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea, ibidem*). Cf. şi ştirea din *Journal historique de Verdun*, t. XXI, p. 197, anexa no. 4.

siderația că banii aceștia i-a putut economisi în cei doisprezece ani de Domnie [1]).

Agent al ambilor Domni. Moartea sa. De la luarea Domniei de către Ghica și până la moartea lui Nicolae Mavrocordat — — timp de patru ani — Fonseca a continuat să servească interesele ambilor Domni, fiind salariat de amândoi în proporție egală [2]). In această vreme era și în slujba ambasadei, nădăjduind să poată face o călătorie în Franța [3]). Cu moartea Domnului Munteniei — raportează Villeneuve — proiectul lui va deveni și mai puțin realizabil, deoarece din Principate nu va mai primi pensiunea obișnuită [4]).

Era acum bolnav de ochi și în primăvara anului 1731 se pregătea să meargă la Livorno [5]), în Italia, pentru a consulta un oculist. De nu va isbuti, se va duce în Franța pentru același motiv [6]). Il găsim în toamna aceluiași an ajuns în amintitul oraș [7]), unde Maurepas l'a recomandat consulului francez de acolo [8]). In Italia va sta până în vara anului următor, pentru a se vindeca de ochi. In scrisoarea ce o trimite la 14 Septembre lui Maurepas menționează că a călătorit la Florența, de unde la acea dată era înapoiat [9]). La 15 Mai 1732, Maurepas înștiințează pe Villeneuve că, după propria lui mărturisire, a doua operație la ochi reușindu-i, Fonseca se pregătea să se îmbarce din Livorno pentru a se reîntoarce la Constantinopol [10]). In adevăr, luna următoare, Villeneuve vorbește

---

1) *Hurmuzaki, l. c., ibidem.*

2) Bibl. Nat. mss. francais, vol. 7183, fol. 999.

3) *Ibidem.*

4) *Archives Nationales*, B. 7,140 Marine, fol. 277 v.

5) Livorno, în Italia de Vest, era cel mai cosmopolit oraș din acea vreme. Din numărul total de 70.000 locuitori, Evreii se urcau la 30.000. Era port franc. (Cf. asupra vieții din acel timp la Livorno, *Mémoires du Marquis d'Argens*, Paris, 1807, in 8°, pp. 255—56, nota).

6) Constantinopol, 29 April 1731, Villeneuve către Maurepas: „Le docteur Fonseca doit partir dans quelques jours pour Smirne où il espère de trouver un embarquement pour Livourne. S'il ne trouvoit point en Italie d'oculistes assez habiles pour se faire traiter de ses cataractes, je le vois presque déterminé à passer en France"... (Aff. étr. c. cons. C-ple, vol. 28).

7) Villeneuve către Maurepas, 6 Sept. 1731. (*Ibidem*, vol. 29).

8) Villeneuve către Maurepas, 1 Oct. 1731. (*Ibidem*, vol. 29).

9) Bibl. Nat. N. Ac. fr. 5384, fol. 200—201, anexa 12.

10) Arch. Nat. B7. Marine, vol. 143, fol. 176.

într'o scrisoare către Bignon despre întoarcerea medicului «qui revient de Livourne après y avoir recouvré la veue» [1]). Peste câtva timp ambasadorul mărturisește că această recăpătare a vederii este destul de slabă [2]).

In cursul anului următor, prin recomandația lui Villeneuve, este numit medic al Marelui Vizir, cea mai mare demnitate din vieața lui. Maurepas nu uită a atrage atenția ambasadorului să caute a se folosi cât mai mult de relațiile pe care doctorul le are cu miniștrii Porții, pentru interesele politicei franceze [3]). De această demnitate nu se va bucura însă mult timp căci boala îl va doborî. In raportul de la 5 Iunie 1733 Villeneuve își arată față de Maurepas teama că în curând doctorul Fonseca se va pierde, atins fiind de câteva luni de o boală care se crede nevindecabilă: stomahul său nu mai poate mistui nici un aliment și cu toate că a continuat tot timpul să lucreze, atât cât sănătatea a putut să-i permită, se observă că forțele sale slăbesc din zi în zi. A ajuns așa de slab încât nu mai poate părăsi camera și se crede că, deși ar putea să mai trăiască încă un timp, bine nu se va mai face [4]).

La 17 August 1733 ambasadorul îi anunță moartea «après une longue maladie». Adaugă că aceasta a fost cu adevărat o pierdere pentru ei, față de utilitatea serviciilor sale în atâtea ocazii [5]).

---

1) Bibl. Nat. ms. N. Ac. fr. 5384, fol. 213.

2) „Je vous ay informé dans mes précedentes lettres de l'arrivée en ce pays-cy du docteur Fonseca et du bonheur qu'il avoit eu de recouvrer la veue quoyque faiblement, la peste qui a presque entierement cessé dans les faux-bourgs de Galata et de Pera, mais qui continue encore assez vivement à Constantinople, où le sieur Fonseca a toujours demeuré pendant cette maladie, ne m'a pas permis de le voir aussi souvent que j'aurais fait dans un autre temps". (Bibl. Nat. ms. fr. 7185, fol. 206).

3) Fontaynebleau, 20 Oct. 1732. Maurepas către Villeneuve. „J'ay esté bien aise d'apprendre que le docteur Fonseca avoit esté choisy par le Grand Vizir pour estre son premier médicin, et je suis persuadé que vous scavez mettre à profit les liaisons qu'il a avec la plus part des ministres qui sont présentement en place"... (Arch. Nat. B7, Marine, vol. 134, fol. 134, fol. 482 v).

4) Bibl. Nat. ms. fr. 7186, fol. 169. Anexa no. 15.

5) „Je ne dois pas oublier de vous faire savoir la mort du docteur Fonseca, après une longue maladie. C'est une perte pour nous, par rapport à l'utilité dont il nous estoit dans bien des occasions". (Bibl. Nat. ms. fr. 7186, fol. 248 v).

Aflăm, tot dintr'o scrisoare a lui Villeneuve, că i-a rămas un fiu, fără să se precizeze ceva în legătură cu ocupaţia lui. Pentru aceasta, ambasadorul solicită lui Maurepas protecţia, cu aceiaşi binevoitoare atenţie ca şi pentru tatăl său [1]).

Concluzie. Doctorul Fonseca este un Evreu spaniol, creştinat cu sila şi obligat să se facă preot. Descoperit de Inchiziţie că profesează amândouă religiile, isbuteşte să se refugieze în Franţa, după ce mai înainte, împreună cu toţi ai lui, luase numele unei cunoscute familii portugheze (Fonseca). Neputând obţine naturalizarea, este recomandat ca medic al ambasadei franceze la Constantinopol, unde profesează începând de pe la 1700, cu un salar de 2000 livre pe an. In 1719 este luat de N. Mavrocordat la Bucureşti, în serviciul său, ca medic, dar cu atribuţii de ordin politic, şi stă până la 1722. Călătoreşte — se pare — în acelaşi an la Paris, în suita ambasadorului turc Mehemed Efendi, şi se înapoiază tot cu el. A fost cunoscut în capitala Franţei de multe personalităţi de seamă, între care D-na de Caylus, Maurepas şi Voltaire. La Constantinopol continuă a fi în slujba Domnului Munteniei ca agent politic. A avut un rol însemnat în mazilirea lui Mihai Racoviţă şi urcarea pe tronul Moldovei a lui Grigore Ghica, în slujba căruia a intrat imediat, făcându-i aceleaşi servicii ca şi lui Mavrocordat. A contat până la sfârşitul vieţii în serviciul ambasadei franceze, protejat de ministrul Maurepas. A ocupat, în 1732, pentru puţin timp, demnitatea de medic al Marelui Vizir. N'a fost niciodată medic al Sultanului şi moare la Constantinopol nu la Paris, în anul următor. Tot ce s'a scris despre el până acum este în mare parte fals, atât din cauza necunoaşterii isvoarelor, cât şi din anumite interese de-a i se exagera rolul.

* * *

Paginile de mai sus erau la tipar [1]) când, prin bunăvoinţa d-lui prof. doctor V. Gomoiu — am luat cunoştinţă de lucrarea d-lui

---

1) Constantinopol, 3 Sept. 1733 : „Je crois que son fils vous a écrit pour vous demander la continuation de votre protection, les amis de son père paroissent icy continuer au fils les memes bontées qu'ils avoient pour luy". (Bibl. Nat. *ibidem*, fol. 298).

1) Acest articol, după recomandaţia profesorului Iorga, trebuia să apară în *Revista Istorică*, n-le 7—9, 1940. Imprejurările — cunoscute — au amânat publicarea lui până acum.

Silva Carvalho: *Daniel da Fonseca, Juif portugais, célèbre médecin et politicien à Constantinople* (Separata da Imprensa Médica, Ano V, Nr. 17, 1939. Lisboa, 11 p. in 8^{0}), articol publicat în volum omagial închinat prof. Max Neuburger.

Autorul face biografia lui Fonseca pe baza știrilor cunoscute în mod obișnuit, fără nimic inedit și cu foarte puține mărturii contemporane, cărora de altfel nici nu le dă înțelesul cuvenit. In plus, din materialul cunoscut, nu ia decât faptele ce se potrivesc cu afirmațiile care dorește să le facă, trecând sub tăcere ceeace nu-i convine. Spune că Fonseca e Portughez pentrucă în acea țară se găsesc familii cu acest nume și precizează că cele mai multe sunt în provincia Beira, la Celorico și Transcoso. In unul din aceste orașe presupune a se fi născut Fonseca pe la 1677 (p. 2); însă, cum am arătat mai sus, numele acesta se găsește răspândit și în Spania și chiar în Italia. Cum a ajuns să descopere anul nașterii ne arată la p. 9 unde afirmă că deoarece a sosit la Constantinopol în 1702 (*sic*), la această dată el trebue să fi avut 25 de ani «puisqu'il avait déjà pris les ordres éclésiastiques et fait son cours de médecine». Scăzând această vârstă din 1702 dă tocmai 1677!

Mergând cu imaginația mai departe d-l Carvalho arată că eroul său și-a făcut studiile de medicină la Bordeaux, iar la Paris, medicul Jean Baptiste Silvo ori tatăl acestuia l-a introdus în salonul marchizei (*sic*) de Caylus, de unde a ieșit cu recomandație pentru ambasadorul francez din Constantinopol (p. 4). Interpretând patenta din *Hurmuzaki*, Supl. I^1, p. 444, care în 1719 spune că Fonseca se afla în serviciul ambasadei franceze de 17 ani, autorul afirmă sentențios că medicul a sosit la Constantinopol în 1702 și «pourvu de la chaleureuse recomandation officielle, qu'il apportait de Paris, il fut tout de suite nommé médecin titulaire de l'ambassade française et bientôt hekim bachi, c'est à dire médecin en chef du Sultan» (p. 5). Citează pentru aceasta, Abraham Galanté, (un alt coreligionar) *Hommes et choses, Juifs portugais en Orient*, Constantinople, 1927. Cât preț se poate pune pe știința d-lui Galanté s'a putut vedea mai sus... La curtea Sultanului, Fonseca se bucură de o favoare excepțională (p. 5). Intrepretând și reproducând afirmația lui Voltaire, referitoare la Carol al XII-lea, conchide: «Le médecin portugais protegea le roi exilé jusqu'en 1714» (p. 6).

Luându-se după Franco, *Histoire des Israélites de l'Empire ottoman*, Paris, 1897, care la p. 171 interpretează greşit o scrisoare din Hammer şi în loc de 1727 o datează «1717», d-l Carvalho reproduce această greşeală fără să ştie şi trimite la scrisorile mărturisitoare nu la Franco, care nici el nu le menţionează, ci «dans les Archives de Vienne» (p. 6). De fapt acestea se găsesc întrebuinţate în opera lui Hammer, vol. XIV, p. 159. Din această cauză, după alte evenimente, revine şi repetă aceleaşi afirmaţii, cu data corectată (1727), crezând că vorbeşte de alt caz (p. 7).

La Bucureşti în 1719, spune autorul, Fonseca n'a acceptat să fie medic al lui Mavrocordat decât «avec l'agrément du Sultan, pour qu'il puisse aider la Turquie contre l'Autriche» (p. 7). «L'année suivante [adică în 1720] il fut rappelé pour soigner le sultan» şi citează pentru aceasta o informaţie din 31 Iulie, acelaşi an, publicată în *Gazeta de Lisboa*, unde este vorba de «hum medico Judeo, que foy chamado para lhe assistir». Fireşte că nu-i nicăeri vorba de Fonseca dar autorul e convins că nu poate fi altcineva. Tot aşa de încurcate sunt şi frazele ce urmează: «Quand il revint plus tard à Constantinople, il n'y séjourna pas longtemps et il retourna en Valachie dans les derniers jours d'Octobre 1726. L'année suivante il était déjà à Constantinople» (*ibidem*). Contesa de Caylus, nora marchizei, îi trimite o scrisoare. Autorul ştie că soţul său a fost în Turcia şi la 1706 pentru cercetări (p. 8). Cum el s'a născut la 1692, urmează că la 14 ani era un arheolog încercat. In realitate abia în 1717 el se va duce în serviciul ambasadei de la Constantinopol. Pune în seama lui Sevin şi Fourmont afirmaţia că «le docteur Fonseca était l'unique personne capable d'obtenir dans la Turquie et les pays voisins qu'on leur montrat les précieux manuscrits de la cour et des couvents» (p. 8).

Autorul arată părerea altor biografi, fără să-i numească, cum că Fonseca a părăsit Turcia odată cu abdicarea «clientului» său Ahmed III, în 1730. Ca să aducă ceva nou, citează o scrisoare a lui Villeneuve către Bignon, din 17 Sept. 1731: «L'absence du Sieur Fonseca ne diminuera point les facilités que nous pourrons trouver auprès des enfants du Prince de Valaquie», iar în nota 2, la p. 8: «Manuscrit français de la Bibl. Nat. de Paris, N. Ac. fr. 5384, fls. 2. 3. 4. Dans cette lettre on dit aussi que le dr. Fonseca s'avait dirigé à Paris, où il avait fixe résidence». In realitate, scri-

soarea se găsește în acelaşi manuscris pe foile 203—204, şi nu se spune nimic de plecarea lui Fonseca la Paris. El era plecat atunci în Italia, la Livorno. Scrisoarea se află publicată în lucrarea noastră *Biblioteca domnească a Mavrocordaților*, partea II, nr. 20. Ca să demonstreze absența lui Fonseca din Constantinopol şi implicit prezența lui la Paris, mai citează un număr de informații din *Gazeta de Lisboa*, tot aşa de inutile. Pune în seama lui Hammer — şi acesta nu afirmă nicăeri — faptul că Fonseca ar fi servit ambasada franceză 30 de ani (p. 9) şi îl corectează, spunând că «il arriva en Orient en 1702 et s'en alla en 1729» (*ibidem*).

A comandat să i se facă cercetări «pour savoir quand et où Fonseca était mort en France» — deoarece e sigur că a plecat să se stabilească la Paris, — dar au rămas zadarnice (p. 9). Autorul presupune : «ou le médecin portugais en France a changé de nom, ce qui arrivait souvent dans ce temps aux Israélites, ou il est sorti de Paris et sa mort eut lieu dans la province». De ce nu şi-a putut imagina şi posibilitatea de a fi murit la Constantinopol !

In privința schimbării numelui are dreptate, numai că logica lucrurilor şi mențiunile documentare fac a se admite că şi l-a schimbat la început, Fonseca fiind cel adoptat, cu care a şi murit.

Unde atinge culmea confuziilor este atunci când vorbeşte de fratele lui Fonseca, Iacob. Despre acesta ştie că ar fi studiat şi el medicina la Leyda şi în 1719 şi-a susținut chiar teza : *Disputatio medico inauguralis de chilificatione* (p. 10), când în realitate a fost un biet negustoraş la Smirna. Iar mai departe : «Ce médecin s'établit à Constantinople, ou il fut pendant longtemps premier drogman de l'ambassade française et en plus des honoraires de cette charge il recevait la pension annuelle de trois mille francs pour les services extraordinaires rendus à la France» (p. 10). Citează pentru aceasta : *Revue des études juives, XXV*, pp. 202—216.

Pe baza unei notițe din *Gazeta de Lisboa* din 25 Oct. 1731, p. 340, scrie : «Il y avait encore à Constantinople un juif Fonseca, fameux banquier, qui en 1731 était à Florence, où il fut reçu par le Duc, qui lui a offert deux carrosses pendant son séjour dans cette ville» (p. 11).

Atât cele puse în seama lui Iacob cât şi a bancherului, privesc tot pe... Daniel Fonseca. Iacob n'a fost medic, n'a stat la Constantinopol şi n'a fost în serviciul ambasadei franceze. Cât priveşte

călătoria «bancherului» la Florenţa în 1731, o confirmă Fonseca plecat la Livorno, care spune în scrisoarea de la 14 Sept. 1731 către abatele Bignon că a fost la Florenţa înainte de a se înapoia la Livorno. Nu spune însă că a fost primit de Duce şi nici că i-ar fi oferit măcar o trăsură, dar încă... două.

M'am oprit mai mult asupra articolului d-lui Carvalho pentru a se vedea cum lucrează unii autori. Răspunsurile la toate afirmaţiile Domniei Sale sunt date de mai înainte în paginele de mai sus. Ceeace a scris autorul portughez nu are nici o valoare ştiinţifică dar, fiind într'o limbă de mare răspândire, are rolul nefast de a induce pe toţi cei ce-l vor citi, fără atitudine critică, în eroare. Contribue la aceleaşi exagerări necontrolate ca şi Franco, Schwarzfeld, etc., coreligionari interesaţi.

ANEXE.

Publicăm documentele care urmează, păstrându-le ortografia.

I.

Pera, 26 Iunie 1725.

D'Andrezel către Maurepas, în chestia fratelui doctorului Fonseca, luat captiv la Malta.

«Le frère du Docteur Fonseca étably à Smirne sous la protection du Roy étoit venu voir son frère à Constantinople, il fut pris en s'en retournant à Smirne dans les premiers jours de ce mois à la hauteur de Tenedos dans un saique turque par un corsaire maltois. Il avoit un ancien passeport de M. le Marquis de Bonnac et le Docteur Fonseca n'en ayant point eu des nouvelles, craint que nonobstant le dit passeport, on ne l'ait conduit à Malte.

J'en ay écrit à sa prière à M. le Grand Maître et à M. le commandant d'Argouges. Il désireroit fort Monsieur que vous eussiez la bonté d'y faire ajoutter un mot de recommandation de votre part qui feroit beaucoup plus d'effet, si vous vouliez bien marquer que presque toutte la famille juive des Fonseca est établie à Bordeaux, qu'ils sont originaires d'Espagne et que le médicin qui a resté quelque tems à Paris (fautte de lettres de naturalité qu'il

avoit démandées, et qu'à cause de sa religion le Roy n'avoit pas cru luy devoir accorder) en avoit obtenu une de protection de Sa Majesté, des plus amples. Vous n'ignorez pas, Monsieur, qu'il a aussi une pension de deux mille livres et qu'il n'est pas si inutile au service du Roy».

(Aff. étr. cor. cons. Constantinople, vol. 22).

2.

Constantinopol, 26 Ianuarie 1727.

D'Andrezel către Maurepas, raportându-i după intriga baronului de Vigouroux, că Fonseca nu merită încrederea ce i s'a arătat.

...«Je vous ay afirmé, Monsieur, du retour à Smirne de Jacob Fonseca, après avoir sur vos vives instances auprès du Grand Maître de Malte obtenu sa liberté, mais je ne peux pas me dispenser de vous déclarer en même temps que le docteur Fonseca n'est pas digne de la grâce que j'ay sollicité si ardemment pour son frère, et qu'il m'a payé de l'ingratitude la plus noire; c'est sur un fait aussi avéré que je me suis déterminé à surceoir jusqu'à nouvel ordre du Roy le payement de la pension de 2000 livres que Sa Majesté luy avoit accordée au mois de Mars 1724 et dont il ne luy est rien dû que depuis le mois de Septembre dernier. J'en ay écrit amplement à M. le C-te de Morville le 24 du mois passé et j'adressay en même tems à M. Potier un extrait de ma lettre pour vous en faire part s'il croyait que vous voulussiez en être instruit.

J'ay connu depuis de nouveaux traits de sa perfidie à mon égard, et aussi quel jugement peut-on porter d'un homme qui après avoir été baptisé et élevé en Espagne moine, ayant dit la messe, s'étoit fait Juif? Il est surtout ennemy ouvert de la religion de Malte, et je fus il y a quelque tems forcé de luy imposer silence sur les propos qu'il avoit la témérité de tenir devant moy contre le Grand Maître, lorsqu il s'agissoit de la liberté de son frère, à laquelle je m'estois aussi éfficacement employé, quand impudement il a osé dire qu il ne m'en avoit aucune obligation. J'ay vu même une lettre de luy par laquelle il menaçoit en cas que M. le Bailly de Boccage ne restituat pas 480 piastres ausquelles il fait monter les effets de Jacob lors de sa prise (sans qu'il y ait aucune pièce

pour en constater la valeur) qu'il en écriroit au ministre et diroit certaines circonstances qui ne feroient pas plaisir, qu'il n'étoit pas étranger et qu'il parloit bon françois, encore qu'il sçut le Turc (ce sont les termes dont il se servoit). Le tout relativement à beaucoup de mauvais discours qui ne pouvoient regarder que moy dont j'ay appris bien des particularités que vous pourra raporter le baron de Vigournoux qui est party pour s'en retrourner en France. C'est ce dernier qui pour découvrir le fonds de ses sentimens qu'il tenoit déjà très suspects, avoit cherché à gagner sa confiance en luy disant tout ce qu'il croyoit propre à le faire dégoiser a tort et a travers sur mon compte, ainsi j'ay cru devoir rompre un commerce aussi dangereux et auquel je m'étois livré trop legerement sur les apparences trompeuses d'une franchise affectée et les fauses confidences dont il se servoit avec beaucoup d'art et de souplesse pour se faire valoir auprez de moy; mais dieu mercy, je l'ay démasqué et j'avoue de bonne foy que j'ay été la dupe de son esprit double et couteleux, m'estimant malgré cela très heureux que ma facilité à penser aussi avantageusement à son égard ne m'ait pas porté à m'ouvrir avec luy d'une chose dont il auroit pu faire un mauvais usage dans des affaires de plus grande consequence que celles qui me regardoient personnellement».

(Corresp. cons. C-ple, vol. 22).

3.

Constantinopol, 5 Februarie 1727.

Fonseca către Maurepas, disculpându-se de acuzațiile ce-i aduce ambasadorul.

«La bonté que votre grandeur m'a montré dans l'accident arrivé en dernier lieu à mon frère, m'a enhardi, Monsiegneur, à implorer aujourd'huy votre puissante protection.

Deppuis plus de vingtecinq ans que je suis dans ce pais, sous la protection du Roy, j'ay été toujours attaché à son service avec une fidélité qui m'a procuré non seulement l'aprobation, mais aussi la confiance de tous ses ministres. Il est inutile que je vous repète, Monseigneur, de quelle manière j'ai servi dans les

affaires les plus importantes, non seulement de l'État, mais même de la Réligion en tout ce qui m'a été possible. Je me flatte que M. le comte des Alleurs pendant sa retraite à l'institution, se faisoit, quelque fois, un plaisir de vous parler de moy. Je suis aussi persuadé que M. le Marquis de Bonnac m'aura fait la même grâce ; mais tous mes soins pour mériter la meme confiance de M. le Vicomte d Andrezel ont été inutiles. Et si quelque fois je l'ay merité, elle n'a pas duré longtemps. Quand on est dans cette situation d'esprit on n'a pas trop de difficulté à se laisser persuader et suivre le penchant qui donne la prévention, et le temperament, et c'est la principale raison qu'une sinistre information a indisposé Mr. l'ambassadeur contre moy.

Il y arriva icy, il y a un mois, un certain Baron de Vigouroux, qui faisoit croire qu'il avoit quelques ordres de la cour, gagna bientôt la confiance de Mr. l'ambassadeur. Un homme rempli de grands projets mais tous extravagants. Entre autres il proposa que si le Grand Seigneur lui donnoit à commander dix mille gianissaires, il se faisoit fort d'aller en Perse combattre l'usurpateur Isref Kam et le chasser jusques au Candaham. J'ai averti Mr. l'ambassadeur que cet homme tenoit des discours peu convenables, qu'il avoit dit publiquement que la France tascha d'abandonner ses alliés, de permettre le commerce des Indes à la compagnie d'Ostende, et de donner même Strasbourg à l'Empereur pour éviter la guerre avec ce monarque contre lequel la France n'étoit pas en état de se défendre. A ce qui luy disoit et que dans un entretien que j'avois eu avec le Kheaja du G. Vizir, je m'avoit aperceu que ces discours étoient publics, ce que dans ce pays ne faisoit bon l'effet pour nous. Je ne scais pas quelle raison monsieur l'ambassadeur luy fit confiance de ce que je luy ay dit, mais je scais que luy piqué de ça, dit à Mr. l'ambassadeur que j'avois parlé de sa personne en des termes peu respectueux, que j'avois dit que ce ministre ne soutenoit son caractère, et que il n'entendoit la manière de traiter les affaires. Enfin, Monseigneur, il luy parla en telle manière que Monsieur l'ambassadeur écrivit contre moy à la cour. Cependant ce Seigneur ne me dit rien jusque a ce que ayant parti les lettres, et ayant aussi parti mon calomniateur (circonstance remarcable). Alors il me fit signifier par Monsieur le Noir interprête que ma presence luy étoit desagréa-

ble, et que pour la pension que j'avois du Roy je pouvois m'adresser à la Cour. J'ay été si surpris que je ne pouvois pas me persuader à une chose semblable. J'ay tasché par toutes les voyes possibles de le détromper, et de me permettre de me justifier, et de lui informer du caractère du dit Baron, duquel je suis informé sufisamment. Tout a été inutile, je n'ay peu obtenir autre chose si ça n'est qu'il m'a fait asseurer qu'on n'a rien à me reprocher pour ce qui concernoit le service du Roy mais que ses plaintes étoient personnelles. Malgré cette explication, Mr. l'ambassadeur a fait faire aux ministres de la Porte des insinuations qui marquent qu il est mal satisfait de moy, ce qui me déplait infiniment parce que ça luy fait plus de tort qui à moy et je voudrois qu'un ministre du Roy donnasse une favorable idée de son caractère, et de sa équité.

Je suis si connu dans cette cour que je ne crains qu'aucun mauvais office puisse m'otter la réputation que ma fidélité et ma conduite depuis si longtemps m'a procuré. Si on vouloit prendre des informations de tout ce qui est ici des François, votre grandeur verroit que je me deffend avec beaucoup de modestie. Je n'ay moins d'amis et de crédit chèz les Turcs mais il ne m'est point permis d'avoir recours qu'à vous, Monsiegneur, et si vous trouverés que la giustice et l'équité le permettent je vous supplie très humblement d'écrire à Mr. l'ambassadeur pour me remettre dans sa grâce qui est tout ce que je puis demander.

Je ne vous parleray point Monseigneur, d'aucune autre particularité, mais je vous prie d'être persuadé que mon zèle et mon attachement pour le service du Roy sera toujours inviolable».

(Coresp. cons. C-ple, vol. 22).

4.

Martie 1727.

Ecoul mazilirii lui Mihai Racoviță, în presa franceză.

«Le Vaïvode de Moldavie est enfermé en prison.

Voici un autre Prince dont la mauvaise fortune est plus assurée. Michael Rackovicya Vaïvode de Moldavie, qui a été déposé il y a quelque temps, a été conduit à Constantinople scus une

escorte de janissaires et de Spahis, et on l'a enfermé dans le chateau des Sept Tours, où l'on croit qu'il a été étranglé. Ces Vaïvodes ou Princes font le jouet des intrigues de la Porte».

(*Journal historique de Verdun*, t. XXI, Mars 1727, p. 197).

5.

Constantinopol, 10 Decembrie 1727.

Fonseca către Maurepas, cu știri din Principate,

«Si la Porte voudra déposer le Kan, tout sera pacifié, ce qu'elle refuse à présent parce qu'elle croit contre la dignité de l'Empire de céder à l'obstination des Tartares rébelles.

Cependant le pauvre prince de Moldavie est dans une grande consternation, les Tartares se plaignent aussi de luy. En cas que le Kan se change, je doute que le dit prince puisse se maintenir, et la Porte sera obligée de luy donner un successeur, et si le prince de Moldavie sera changé il est très probable que son frère le sera et aussy l'interprête de la Porte qui ne subsiste que par l'autorité du Prince qui est son frère, si cela arrive, j'employeray tous mes amis en faveur d'une personne qui prétend ce poste, homme de beaucoup de mérite et qui nous sera entiérement dévoué»....

(Aff. étr. cor. cons. C-ple, vol. 22).

6.

Constantinopol, 5 Ianuarie 1729.

Fonseca către Maurepas, despre Nicolae Mavrocordat.

...«Non obstant cella je tache de découvrir tout ce qu'il y aura à Constantinople en arabe, grec, persan ou armenien, qui puisse être utile ou embelir la bibliothèque du Roy. Je fairai faire connoissance à M. les Abbés [1]) tous les sçavans de Constantinople de toutte réligion, je leur fairay voir touttes les bibliothèques particulières.

J'ay écrit au Prince de Valachie avec lequel je suis en correspondance et j'ay fait écrire M. l'abbé Sevin à ce Prince pour l'engager à luy communiquer les manuscrits de sa bibliothèque

1) Sevin și Fourmont.

qui est fort nombreuse car c'est l'unique personne qu'on peut appeller sçavant dans cet empire parce qu'il possède plusieurs langues d'Europe, le Persan et le Grec litteral en perfection, c'est un homme d'un vaste condition et d'une entière connoissance de tous les auteurs eclesiastiques et profanes de l'antiquité.

Enfin, Monseigneur, je fairay tout mon possible pour ne pas rendre inutile le voyage de ces deux sçavans»...

(Aff. étr. corresp. cons. C-ple, vol. 24).

7.

Constantinopol, 14 Martie 1729.

Fonseca către Maurepas, comunicându-i știri din țările române.

...«La mésintelligence et l'aigreur s'augmente de jour en jour entre la Porte et la Russie. Le Grand Vizir a parlé avec beaucoup de vehemence sur cette affaire, et la chose pourroit aller plus loin si l'empereur de Allemagne ne s'en melle. Cette consideration est peut-être la cause qui a obligé le Grand Seigneur à donner les ordres pour achever cette année la forteresse de Vidin, et dans cette veue on a expédie les fermans ou commandements nécessaires.

Le Prince de Valachie a ordre de fournir quatre cens chariots, et huit cens hommes, le Prince de Moldavie deux cens, et quatre cens hommes. Le pacha de Nicopoli, le commandant de Silistrie, Urnschik [1]) et autres villes doivent contribuer aussi de leur côté. On dit que huit mille hommes y travailleroit cette année pour achever l'ouvrage de cette forteresse, qui est à present le rempart de la Turquie du côté de la Hongrie»...

(Aff. étr. coresp. consulaire, Constantinople, vol. 24).

8.

Constantinopol, 15 Martie 1730.

Fonseca către Maurepas, despre însărcinarea dată de Poartă Domnului Moldovei.

«Le Kan de Tartarie écrit exactement à la Porte tout ce qu'il peut sçavoir de Pologne, Il a, je crois, des correspondances dans ce pays-là.

---

1) Rusciuc.

Le Prince de Moldavie est aussi chargé de s'informer de ce qui se passe en Pologne et rendre compte à la Porte. Il le fait par le moyen de l'Interprête de la Porte, son frère. Les Turcs sont fort attentifs à la Pologne, ils ont donné ordre au Kan de Crimée de ne point permettre que les Tartares incommodent en aucune manière les confins de la Pologne pour ne point donner occasion au Roy Auguste de faire venir ses troupes de ce costé là, sous pretêxte de reprimer les Tartares»...

(*Ibidem*, vol. 26).

9.

Marți, 14 Noembrie 1730.

«Relation abrégée d'un voyage litteraire que M. l'abbé Sevin a fait dans le Levant par ordre du Roy, dans les années 1729 et 1730».

1. *Relațiile cu Fonseca.*

...«M. l'abbé Sevin de son costé, songera à faire une étroite liaison avec le docteur Fonseca, dont l'amitié luy estoit absolument nécessaire. Des connoissances très estendues en tout genre luy ont consilié les bonnes grâces des principaux seigneurs de la Porte, et il se trouvoit par là plus à portée que personne, de contribuer au succès que la cour attendoit de luy. Leurs premiers entretiens roulèrent sur différents articles, qui, en faisant connoître par dégrez son dévouement au service de la France, le persuadèrent qu'il ne couroit aucun risque de luy expliquer les motifs de ce voyage, et il ne luy en fit plus un mystère. M. Fonseca apprit alors à M. Sevin, que la bibliothèque des Empereurs grecs avoit subsisté jusqu'au régne d'Amurat IV, que ce prince, quoyque Mahométan peu scrupuleux, estoit néantmoins sujet à de violents accès de dévotion, et que dans un de ces accès, il avoit sacrifié les livres de la bibliothèque à la haine implacable dont il estoit animé contre les chretiens. Quelque positif que fut ce témoignage, M. l'abbé Sevin le pria de faire de nouvelles perquisitions dans une affaire à laquelle tous les sçavants prennent tant de part : il n'est permis ni à vous ni à moy, luy dit-il, de ne l'avoir pas suivie avec toute la vivacité imaginable ; peut-estre même, luy ajouta-t-il, que

tous les livres qui composoient cet imense recueil, n'auront pas esté consumez par les flammes. Là-dessus il promit de continuer ses recherches»...

(Omont, *Missions*, II, *appendice*, p., 1079, 1081).

10.

Constantinopol, 16 Noembrie 1730.

Villeneuve către Maurepas, despre încetarea pensiunii pe care Fonseca o primea de la Domnii țărilor române.

...«J'ay rendu au docteur Fonseca la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser pour luy, il a toujours la même envie d'aller en France, mais les frais qu'il prévoit que ce voyage luy coutera l'ont empêché jusques à présent de mettre son projet à execution, d'autant mieux que la mort du prince de Valachie et le derrangement où se trouve celuy de Moldavie, le privent de 2000 écus de pension qu'il recevoit toutes les années de ces deux princes»...

(Bibl. Nat. Ms. fr. 7183, fol. 999).

11.

Marly, 23 Mai 1731.

Maurepas către Villeneuve, în aceeași chestiune.

...«Il est fascheux pour le docteur Fonseca que la mort du prince de Valachie et le dérangement où se trouve celuy de Moldavie, le privent des pensions qu'il recevoit de ces deux princes. Dans l'incertitude où il paroit estre de faire le voyage de France, je continueray de vous adresser mes lettres pour luy»...

(Archives Nat. B7, 140 Marine, fol. 277 v).

12.

Livorno, 14 Septembrie 1731.

Fonseca către Bignon, cu privire la greutățile întâmpinate de Constantin Mavrocordat la reocuparea tronului, din care cauză nu se poate ocupa de manuscrisele promise a fi copiate pentru biblioteca regelui.

Monsieur,

«J'ay receu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 13-e aoust. Je vous rendre mille grâces, Monsieur, des expres-

sions de bonté que vous avez pour moy. Je tascheray à y répondre en m'employant avec toutte l'assiduité possible à procurer les Mss. pour la bibliothèque du Roy; car je ne sçais que c'est de plus grand plaisir qu'on vous puisse faire que de contribuer à augmenter le précieux dépost qui vous a été confié. M. l'abbé Sevin à cet effet c'est donné à Constantinople tous les mouvements imaginables, et je luy ay servi en tout ce qui m'a été possible.

Il ne reste, à ce que je crois, dans tout le Lévant d'autres manuscrits que ceux de la bibliothèque du Prince de Valachie, qui m'a promis de permettre de copier ceux qui nous seront nécessaires. Mais toute sa bibliothèque est dérangée par le désordre causé par la mort du prince Nicolas et par la déposition du prince Constantin, son fils. Depuis mon retour de Florence, j'ai reçu les lettres de celuy-cy et du Sieur Draco. Le prince a été fort occupé dans la prétention d'être rétabli dans la principauté de Valachie; il me marque avoir dépense jusques à présent plus de trois cent mille écus, et qu'il a de bonnes espérances. Je luy ay répondu et au Sieur Draco, le present vivement pour les manuscrits qu'ils m'ont promis, et j'ay rendu compte de tout à M. le comte de Maurepas. Il est vray, Monsieur, comme vous me marquez, que le catalogue de cette bibliothèque est absolument nécessaire pour sçavoir les manuscrits qui nous conviennent de transcrire; mais en attendant ce catalogue, on peut commencer à copier quelques-uns de plus remarquables. Après mon retour à Constantinople, je travaillerai à faire transcrire ces manuscrits; car vous pouvez être assuré que c'est une affaire qui me tient au coeur et que je poursuivray avec toute l'attention possible.....

Je suis avec le plus profond respect, etc»...

Defonseca.

(Bibl. Nat. N. Ac. fr. 5384, fol. 200—201).

13.

Versailles, 31 Oct. 1731.

Maurepas către Fonseca, cu privire la copierea de manuscrise din biblioteca lui Constantin Mavrocordat.

...«Je vous sçais beaucoup de gré d'avoir répondu au prince de Valachie et au Sieur Draco, et de leur avoir demandé le cata-

logue des livres et des manuscrits de la bibliothèque de ce prince, affin qu'on puisse sçavoir ceux qui conviendra de faire copier ; pour entretenir les bonnes dispositions et engager le Sieur Draco à ne point négliger les copies qu'il aura à faire faire des manuscrits dont on aura besoin, il sera envoyé incessamment au premier les six volumes d'histoire et des mémoires de l'Académie des belles lettres et d'autres livres au Sieur Draco, ainsy que vous avés estimé qu'il convenoit de la faire.

Je suis, Monsieur, très parfaitement à vous, etc.

(Arch. Nat. B7 140 marine, fol. 618).

14.

Versailles, 17 Ianuarie 1733.

Maurepas către Fonseca, cerându-i să caute a obține de la Draco Suțu lista de manuscrise promisă, din biblioteca Domnului Munteniei.

... «Lorsque le Sieur Draco sera arrivé à Constantinople, je compte que vous l'engagérés, ainsy que vous me le faites espérer, à remettre la liste des manuscrits qui sont dans la bibliothéque du prince de Valachie et que vous vous intéressez sur se qui a écrit M. le Marquis de Villeneuve».

(*Ibidem*, 146, fol. 5).

15.

Constantinopol, 5 Iunie 1733.

Villeneuve către Maurepas, despre boala lui Fonseca.

... «Je ne dois pas vous laisser ignorer au surplus que je crains que nous perdrons bientot ce docteur, il est atteint depuis quelques mois d'une maladie que l'on y juge incurable : son estomach ne peut digerer aucun aliment, et quoy qu'il ait toujours continué d'agir tant que sa santé a pu le luy permettre, on s'aperçoit que ses forces diminuent de jour en jour, il est parvenu à un point de foiblesse qui ne luy permettre plus de sortir, et l'on croit que quoy qu'il puisse vivre encore quelque tems, il ne sera plus en état de se relever».

(Bibl. Nat. Ms. fr. 7186, fol. 169).

16.

Versailles, 26 August 1733.

Maurepas către Fonseca, în chestiunea copierii de manuscrise din biblioteca lui Constantin Mavrocordat.

...«Je suis bien aise d'approuver que l'on avoit commencé à faire transcrire les manuscrits de la bibliothèque du Prince de Valachie dont j'ay envoyé la notte à M. le Marquis de Villeneufve. Je vous prie de faire suivre ce travail et de remettre à mesure à Mr. de Villeneufve, ainsy que vous vous le proposés les copies que l'on les fera pour me les envoyer.

Je suis, etc...»

(Arch. Nat. B7, 146 marine, fol. 371).

17.

Versailles, 23 Septembrie 1733.

Maurepas către Villeneuve, recomandându-i ca moartea lui Fonseca să nu încetineze copierea mauscriselor recomandate.

...«Je vois avec plaisir que l'on avoit commencé à copier les manuscrits du Prince de Valachie dont je vous ay envoyé la notte. Il est facheux que la mort du docteur Fonseca que j'ay apprise par une de vos lettres nous ait fait perdre un sujet assez en estat de suivre ce travail et assez affectionné qu'il l'estoit aux intérests de la nation. Je m'attends que vous y suppléerez en excitant le Sieur Draco à ne point négliger cet ouvrage, et que vous y fairez veiller par le Sieur Icard dont je ne puis qu'approuver l'attention pour la recherche des autres manuscrits les plus rares et les plus précieux...

(Ibidem). V. MIHORDEA

ALEXANDRU HASDEU

(Urmare și sfârșit)

III

ACTIVITATEA DE TĂLMĂCITOR A LUI ALEXANDRU HASDEU

Alexandru Hasdeu, prins de vraja scrisului la o vârstă destul de tânără și activând în diferite domenii, cu sau fără prea multă iscusință, a încercat să și tălmăcească, nu în graiul românesc, ci în limba, care era pentru el instrumentul de pregătire și cultură, rusă. Romantic prin epocă și structură, Hasdeu s'a lăsat ademenit de însemnătatea acelei căi, prin care romantismul european a pătruns în cât mai multe ținuturi literare, traducerile. Cum el era înainte de toate un om de știință, cu o orientare precisă mai ales în domeniul istoriei, ajutat fiind și de pregătirea lui juridică, a socotit că n'ar fi rău dacă ar pune la dispoziția contemporanilor săi ruși, în graiul lor de-acasă, o seamă de studii și lucrări de specialitate. Unei astfel de hotărîri i-au lipsit împrejurările prielnice și temeiurile adânc sufletești ale tălmăcitorului, care s'au ridicat totdeauna împotriva lui Hasdeu. Greșeli săvârșite ca dintr'o poruncă a fatalității au zădărnicit osteneli de înaltă prețuire, deschizând în sufletul acestui cărturar cumpăna unui paradox. Temperamentul care însuflețește tot ceea ce a scris Al. Hasdeu și râvna de a se învrednici ca om de știință, s'au lovit uneori de intervenția unor elemente misterioase, neînțelese. Omul cu sufletul vibrant, în vinele căruia curgea sângele unei familii cu afinități pentru tradiție și cultură, s'a străduit să-și lege numele de o operă cât mai variată, pentru o lume cu care n'avea comun decât limba. N'a fost cu putință și e de datoria noastră să urmărim cursul acestor încercări, oprindu-ne asupra fiecărui amănunt, care să ne

descifreze nu numai strădania tălmăcitorului, ci şi pricinile ce i-au stat împotrivă.

Hotărîrea de a traduce a luat-o Hasdeu la apariţia unei lucrări, care s'a bucurat de o întinsă popularitate şi s'a produs într'o atmosferă ce merită să fie cunoscută. Intre 1832—1835, profesorul de drept dela Universitatea din Varşovia, Al. W. Maciejowski, a publicat o lucrare despre *Istoria legiuirilor slave* [1]), care în scurtă vreme a atras atenţia specialiştilor străini. Cu toate că cele patru volume din Istoria dreptului slav n'au apărut la aceeaşi dată [2]), totuşi importanţa lor ştiinţifică a fost sesizată nu numai de Hasdeu ci şi de alţi cărturari [3]). In felul acesta opera lui Macie-

---

1) *Historya prawodawstw słowiańskich, przez Al. W. Maciejowskiego, doktora prawa i profesora w Aleksandryiskim Uniwersytecie Warszawskim. Tomów IV. Warsz., i Lipsk w księgarni Brzeziny i Heinrichsa. Tom. I i II gloskami J. Węckiego; T. III i IV, druk komisyi sprawiedliwości,* 1832—1835. (K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stólecia,* 1876, t. III, p. 31). Ed. II în 1856—1865, 6 vol., cuprinzând şi *Pamiętniki...*

La aceasta profesorul polonez a adăugat, ceva mai târziu, un alt studiu, intitulat: *Pamiętniki o dziejach piśmiennictwie i prawodawstwie słow.*, Warsz., St.-P. i Lipski, 1839, 2 vol., ca o completare a celei dintâi. *Pamiętniki...* au fost tălmăcite în rusă de P. Dubrowski, 1840.

2) Volumul I a apărut în 1832. In Iunie, acelaşi an, era gata vol. II, care a fost tipărit în Noemvrie. Peste trei ani au ieşit de sub teasc şi celelalte două vol. (Энциклопедія славянской филологіи изданіе отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи Наукъ подъ редакціею И. В. Ягича, St.-P., 1910, p. 234).

3) A. W. Maciejowski era unul din cei mai harnici şi mai distinşi cărturari polonezi din generaţia anilor 1830—1840. Studiase dreptul la Berlin (1816) şi Göttingen, unde audiase cursurile strălucite ale lui K. Savigny şi Fr. Eichhorn. Stăpânind o metodă riguroasă şi interpretând întâmplările istorice în lumina realizărilor culturale, profesorul şi consilierul juridic dela Tribunalul din Varşovia, Maciejowski, a dat ştiinţei poloneze contribuţii de mare valoare. Printre altele a publicat numeroase articole şi studii, risipite în periodicele vremii, a editat documente şi acte juridice şi a lămurit o seamă de probleme din viaţa juridică a Slavilor. Mai ales lucrările privitoare la raporturile juridice şi legiuirile slave, trezite de noua ideologie romantică, l'au făcut cunoscut şi apreciat peste hotare. Dintre acestea însă, cea mai importantă prin noutatea subiectului şi originalitatea concepţiei, rămâne *Historya...*, despre care autorul spune: „że pierwszą myśl do napisania dzieła tego powziąłem w. r. 1820" şi a cărei apariţie a produs în rândurile specialiştilor interes şi entuziasm. (*Historya...*, ed. II, 1856, I, p. I). Intr'o scrisoare, adresată lui Al. Hasdeu (молва, 1834, nr. 48, pp. 337—341), deci la data când apăruseră numai două volume, comunică aces-

jowski avea să fie tălmăcită în limba rusă [1]), germană [2]), sârbă [3]) și franceză [4]), fapt care, la data aceea, constituia de sigur un succes pentru știința poloneză. Urmărind înlănțuirea naturală a ideilor, suntem îndreptățiți să ne întrebăm cărui fapt se datorește succesul lucrării lui Maciejowski în atmosfera științei slave dela începutul veacului trecut, pentru ca astfel să se lămurească deplin și încercarea lui Hasdeu.

In adevăr, concepția întocmirii studiului profesorului polonez e în esență panslavistă, și romantică. Maciejowski urmărește organizația juridică la popoarele slave, din cele mai vechi timpuri, potrivit noului spirit al romantismului slav. Spre deosebire de celelalte națiuni, Polonezii, entuziaști din fire, s'au lăsat mai ușor și mai de timpuriu îmbătați de parfumul literaturii și filosofiei romantice, sosit de pe drumurile germane. Pe de altă parte împrejurările politice, care au brăzdat de trei ori trupul țării, au creiat la începutul secolului trecut o atmosferă de neastâmpăr și desnădejde. Sub ocârmuirea străină cultura s'a schimbat structural, adâncindu-se până la diferențieri care se mai întâlnesc și azi. Nepotrivirea dintre feluritele elemente sociale, la care s'a

---

tuia că Meyer, un cărturar olandez din Amsterdam, își exprimase dorința de a citi *Historya*, însă nu cunoștea poloneza. Tot cu acest prilej Maciejowski amintește că savanți germani îi cer să traducă lucrarea într'o limbă accesibilă lor, de pildă în latinește. In fine, unul din tălmăcitorii «Historyei» înlimba germană, F. J. Buss, profesor la Școala Superioară de Științe din Freiburg, își exprimă astfel bucuria străduinței : ,,Von der ersten Zeit meiner Rechtsstudien an Untersuchungen in der vergleichenden Rechtswissenschaft und an Sprachstudien gewöhnt, die ich auf sämmtliche europäischen Sprachen ausdehnt hielt ich es für ein währes Glück, in der deutschen Bearbeitung des Werkes des Herrn Maciejowski, eine von der Pflicht nach vergleichenden Sprachen- und Rechtsstudien und darin Vergessenheit für meine düstere Gegenwart zu finden''. (*Introducere*, p. XIII). Vezi răsunetul pe care l-a avut opera lui Maciejowski în cercurile publicistice, în ed. II, t. I, 1856, p. 498.

1) Tălmăcirea în limba rusă formează ,în parte, tema acestui capitol.

2) *Slavische Rechtsgeschichte in IV. Theilen, übers., von Fr. J. von Buss und V. N. Nawrocki und von Ersterem mit Anmerkungen aus der vergleichenden Rechtswissenschaft begleitet*, Stuttgart, 1835—1839.

3) *Istorija slovansky prawa perewed i sa swoim primjetbama, koje se na srbsko prawo odnose popunio dr. Nikola Kostic, u Budimu*, 1856.

4) In 1841 Maciejowski primise dela Jan R. Wróblewski și avocatul Aimable Colombe, din Paris, propunerea de a le încredința tălmăcirea «Historyei» în limba franceză. (Vezi ed. II, t. I, 1856, p. 498).

adăugat şi vrăşmăşia persecuţiilor politice, au făcut ca poporul polonez să se refugieze în trecut, spre vremurile de glorie şi izbândă ale strămoşilor; de unde cântăreţii de versuri au evocat în imagini vibrante mândria zilelor voevodale, aşa cum altădată, sub izbeliştea turcească, Sârbii au suspinat în melodia guzlei accentele eposului cosovian. Poeţii «stanislavieni» au cântat în versuri evocatoare luptele dela Varna şi Chocim şi s'au tânguit lui Dumnezeu (Jan Woronicz) de vitregia soartei.

In acelaşi timp catastrofa politică, după a treia împărţire a Poloniei, a impresionat atât de profund sufletul poporului, încât se cerea oarecum explicată, şi în interpretarea poeţilor a căpătat un sens înalt de jertfă, un înţeles misionaric. Idealizând trecutul neamului său în *Swiątynia Sybilli* şi cântând origina şi vieaţa primitivă a Slavilor în *Assarmot* şi *Lech*, Woronicz, ca şi Julian Niemcewicz în *Spiewy historyczne*, au schiţat esenţa slavonismului şi mesianismului polonez, a căror ideologie urma să fie formulată de Kasimir Brodziński, în discursul său dela 3 Mai 1831, *Mowa o narodowości polskiej*. In fine, ocârmuirea străină şi noua situaţie politică au pus dela început o serie de probleme, care se cereau soluţionate şi, astfel, în vreme ce în Rusia dela începutul veacului trecut îşi dăduseră întâlnire toate curentele literare şi filosofice din Occident, dela neoclasicismul lui Lessing şi Wolff la teoriile socialiste ale lui Saint Simon, iar în Boemia o generaţie de cărturari ţinea cu orice chip să creeze o tradiţie a poeziei, tălmăcind cele mai alese opere poetice din literatura europeană [1]), în Polonia specialiştii cercetau trecutul sub diferite

---

1) Vecinătatea culturii germane stârnise la începutul sec. al XIX-lea în Boemia, o întinsă activitate de tălmăciri alese, iar herderianismul şi mai ales capitolul din *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschenheit*, în care era vorba de idealizarea şi misiunea istorică a Slavilor a inspirat pe cărturarii cehi până la iluminare. De acum înainte o parte din ştiinţa cehă îmbrăţişează în cercetările ei problemele privitoare la limba, istoria, literatura şi mitologia Slavilor. Pe lângă studiul lui Josef Dobrovsky despre limba şi literatura cehă (*Geschichte der böhmischen Sprache u. Literatur*, Praga, 1794), de o importanţă ştiinţifică locală, slavistica se îmbogăţeşte cu lucrarea de sinteză a lui Pavel Josef Šafarík, *Geschichte der slavischen Sprache u. Literatur nach allen Mundarten*, Praga 1826, despre al cărei răsunet şi însemnătate pentru ştiinţa vremii nu vom insista aici. Abia după zece ani, deci în urma lui Maciejowski, dă Šafarík la lumină „antichităţile slave" (*Slovanské starožitnosti*, Praga, 1836—1837), care re-

aspecte: juridic, diplomatic, istoric, lingvistic, etc. Stăpânirea străină cu o legislaţie pestriţă, potrivit fiecărei ocârmuiri, germană, rusă şi austriacă, oferea material suficient pentru cercetările juridice. Astfel, înainte de sfârşitul veacului al XVIII-lea, Zamoyski, Trębicki, Hugo Kołłątaj, Lelewel [1]) ş. a., publicau lucrări şi colecţii de legiuiri civile, politice şi constituţionale, al căror conţinut deseori era tălmăcit într'o limbă străină, deşteptând în felul acesta interesul specialiştilor de peste hotare pentru vieaţa şi cultura poporului polonez.

Astfel Bandtkie, Al. Mickiewicz şi Lelewel [2]) aduc contribuţii în domeniul dreptului roman, A. Czarnocki se ocupă cu antichităţile slave [3]), iar W. Surowiecki, încearcă să scrie în spiritul lui Herder despre aspectul istoric şi cultural al vechilor Slavi (*O sposobie dopełnienia historyj Słowian*, «*Rocz, tow., przyj- nauk*». Warsz. VIII, 1812 şi *Sledzenie początku narodów slowianskich*, id., XVII, 1824), căruia Safarík îi dă o replică în lucrarea sa, *Über die Abkunft der Slaven nach Surowiecki*, Ofen, 1828. Fără să intrăm în prea multe amănunte, va trebui totuşi

prezintă un progres simţitor în concepţia panslavistă a ştiinţei din Boemia. Alte două lucrări ale lui Fr. Palacky (*Würdigung der alten böhm. Geschichtschreiber*, Praga, 1830 şi *Geschichte von Böhmen*, Praga, 1836), sunt în legătură numai cu istoria cehă. La concepţia înaintată a lui Šafarík s'a adăugat apoi lirica lui Jan Kollár ca o apoteozare a panslavismului. (Jan Máchal, *Slovanské literatury*, Praga, 1925, II, 102 sq.).

1) A. Zamoyski, *Zbiór praw sądowych*, 1778, tradus în germană: *Sammlung gerichtl. Gesetze für Königr. Polen*, III. *Th. erläutert von Gottfr. Nikisch*, Warschau, Lemberg, Dresda, 1783; A. Trębicki, *Prawa polityczne i cywilne korony polskiej*, Warsz., 1789; Hugo Kołłataj, *O ustanowieniu i upadku konstytucyi Polskiej*, Metz şi Lipsca, Warsz., şi Lwów, 1793, germ.: *Von Entstehen u. Untergange der polnischen Constitution*, tradusă de Linde, Leipzig, 1793. J. Lelewel, *Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów Jagiellonskich*, 1827, în fran., *Essai historique sur la législation civile et criminelle, traduit par Sig. Krasiński sous les yeux de l'auteur*, Paris, 1830. Idem, *Trzy Konstytucye polskie* 1791, 1807, 1815, Warsz., 1831, în fran. *Analyse de parallèle des trois Constitutions polonaises de* 1791, 1807, 1815, tr. par Fr. R(ykaczewski), Arras 1833.

2) J. W. Bandtkie, *O trzech kodeksach prawa rzymskiego, Index. lect. univ.* 1819—1820; Al. Mickiewicz, *O wpływie rzymsk. prawodawstwa na polskie*, ,,*Rozbiory*", 1825, 26; J. Lelewel, *Uwagi nad wpływem prawa rzymskiego na polskie i litewskie*, Warsz., 1825.

3) Cartea sa, *O slowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, 1818, cu toate lipsurile ei, e strâns legată de începuturile etnografiei şi arheologiei slave.

să amintim şi o altă lucrare, tălmăcită în mai multe graiuri, prin care Europa lua cunoştinţă de istoria şi cultura Poloniei vechi şi nouă : *Tableau de la Pologne ancienne et moderne, sous les rapports géographiques, statistiques, geologiques, politiques, moraux, historiques, législatifs, scientifiques et littéraires, par Malte-Brun*, Paris, 1807, ed. II, 1830 [1]). Activitatea aceasta cărturărească fu întreruptă de revolta dela 29.XI.18 0, ridicată împotriva ocârmuirii ruseşti, de pe urma căreia o seamă de tineri şi-au căutat azil în ţările apusene. Pe strunele poeziei romantice, Mickiewicz, Krasiński şi Słowacki, au cântat pe drumuri de bejenie, cu o genială virtuozitate, tristeţea destinului şi semnificaţia umilinţei naţiunii poloneze. In lumina acestor înfăţişări e lesne de înţeles cum soarta pregătise Poloniei din pragul veacului al XIX-lea treptele unui paradox : peste umilinţa politică a unei naţiuni, sbuciumată şi răvăşită în aspiraţiile ei, poeţii au creiat o nouă credinţă a jertfei şi ispăşirii, mesianismul, iar cărturarii, lămurind o serie de probleme palpitante pentru epoca romantică, au sporit autoritatea şi prestigiul ştiinţific. Cartea lui Maciejowski [2]) se situează printre acestea din urmă, iar încercarea lui Hasdeu capătă justificarea cuvenită.

AL. HASDEU «TĂLMĂCEŞTE» IN RUSĂ «HISTORYA PRAWODAWSTW SLOWIAŃSKICH»

Imprejurările în care Alex. Hasdeu a luat hotărîrea de a traduce lucrarea lui Maciejowski nu se cunosc. După o mărturisire

---

1) In italiană : *Relazione storica, geografica, politica, legislativa, scientifica, letteraria della Polonia antica e moderna*, Livorno, 1831 ; în germană : *Polen in geographischer, geschichtlicher und kulturhistorischer Hinsicht* von dr. Andrée, Lipsca, 1831. O publicaţie asemănătoare şi cu caracter periodic întâlnim ceva mai târziu, intitulată : *La Pologne dédiée à la France, scènes historiques, monuments, monnaies, médailles, costumes, armes, portraits, sites pittoresques, châteaux, édifices, églises, monastères, curiosités naturelles, peintures des moeurs, coutumes, etc., rédigée par une Société de littérateurs, sous la diréction de Léonard Chodzko*, Paris, 1835.

2) Că studiile care căutau să lămurească problemele privitoare la origina şi cultura Slavilor primitivi, erau de un interes european, se vede şi din faptul că lucrarea lui Şafarík, *Slovanské starožitnosti* (Praga, 1836—1837), a fost tălmăcită în poloneză de Bońkowski (1842), în germană de M. von Aehrenfeld şi H. Wuttke (1844), în rusă de Bodjanski (1846).

a traducătorului se pare că iniţiativa a pornit dela profesorul polonez [1]). Pe de altă parte, la data apariţiei primelor două volume, 1832, Hasdeu se afla în Basarabia, la Hotin, unde, cu toate neajunsurile mijloacelor de informaţie din acel timp, şi pe lângă preocupările sale locale, totuşi urmărea conştiincios o bună parte din mişcarea ştiinţifică europeană. Propunerea de a tălmăci o lucrare de importanţa acesteia era deci binevenită. Ea satisfăcea un simţimânt de mândrie, de care Al. Hasdeu a fost totdeauna stăpânit şi-i da prilejul să formuleze principii şi convingeri personale, alături de o bogată informaţie de specialist.

Alex. Hasdeu a pornit la lucru, convins fiind că opera lui Maciejowski e o lucrare foarte serioasă, menită să umple un mare gol, atât în istoria dreptului comun cât şi în istoria juridică a naţiunilor slave.

Incepută se pare de îndată după apariţia textului polonez, tălmăcirea în limba rusă a primului tom, după mărturisirea traducătorului [2]), are loc pe la sfârşitul lui Februarie 1833. De acum înainte felul cum s'au desfăşurat legăturile dintre Hasdeu şi profesorul dela Varşovia, «prieteneşti» de altfel, şi mai ales chipul în care se încheagă interesante discuţiuni privitoare la conţinutul «Istoriei», poate fi urmărit în schimbul de scrisori, intervenite între ei.

Dintr'o astfel de scrisoare, alcătuită la Varşovia în ziua de 6.VIII.1834 şi publicată în ruseşte [3]), se desprind foarte multe lucruri, parte din ele alături de rostul acestei tălmăciri. Intre timp Maciejowski făcuse o călătorie în Boemia cu scopul de a căuta acolo materialul care-i lipsea la Varşovia. Cele câteva săptămâni petrecute la Karlovy Vary şi la Praga i-au adus numai fo-

---

1) Vezi nota care însoţeşte publicarea unei părţi din traducerea lui Hasdeu în „Телескопъ", 1835, Aprilie—Mai, p. 331. Em. C. Grigoraş atribue lui Hasdeu această lucrare, când spune că „a publicat în ruseşte, cu cei mai de seamă slavişti ai timpului său, o Istorie a dreptului slav" (*Credinţa*, Buc. 18. II.1937).

2) Dintr'o scrisoare a lui Hasdeu către Maciejowski, menţionată de V. A. Francev, Къ Біографіи В. А. Маціевскаго, Varşovia, 1909, p. 3.

3) Молва, *op.*, *cit.*

loase şi bucurii [1]). In acelaşi timp Maciejowski comunică lu Hasdeu că se îngrijeşte de tipărirea exactă a tomului III şi pregăteşte pentru teasc ultimul volum, IV. Intors acasă, Maciejowski găseşte o scrisoare dela un cărturar străin, Meyer, din Amsterdam [2]), al cărei conţinut dă prilej profesorului dela Varşovia să se ocupe de o problemă, destul de serioasă pentru vârsta lui Hasdeu, 23 ani. Maciejowski, cunoscând pregătirea şi informaţia ştiinţifică a acestuia, găseşte cu cale să-l încunoştiinţeze, cu un sentiment de oarecare mândrie, de faptul că Meyer luase cunoştinţă pentru întâia dată, din «Istoria legiuirilor», de origina slavă a instituţiei juraţilor. Slavii de pe cele două laturi ale Carpaţilor au cunoscut de timpuriu organizarea acestei in-

1) „Nu vă puteţi închipui, stimate domn, scrie Maciejowski, de cât folos a fost pentru mine călătoria prin Boemia. Am găsit acolo mulţi oameni cu adevărat învăţaţi", cu ajutorul cărora a adunat date şi documente preţioase pentru lucrarea sa. Printre aceştia, un „om cu adânci cunoştinţi şi o cultură aleasă", care pregătea o „Istorie a Slavilor" (fără îndoială că e vorba de *Slovanské starožitnosti*), era Šafarík. Urmează Jungmann cu *Istoria literaturii cehe* (*Historie literatury české*, Praga, 1825) şi dicţionarul, la care lucrase 13 ani (*Slovník česko-německy*, Praga, 1835—1839). Informaţia se îmbogăţeşte cu numele profesorului Boček, dela Olomouc, un harnic cercetător de cronici şi documente. Despre Palacky, Maciejowski aminteşte că dăduse la iveală cronici şi letopiseţe (nu poate fi vorba decât de *Stari letopisové čeští od r.* 1378 *do* 1527, Praga, 1829 şi *Würdigung der alten böhm., Geschichtsschreiber*, Praga, 1830) şi lucra la o istorie a Cehilor. Primul volum din această operă a apărut în limba germană: *Geschichte von Böhmen*, Praga, 1836; vol. II, p. 1, 1839; p. 2, II, 1841; vol. 3, p. I, 1845, p. II, 1851. In cehă a apărut sub titlul: *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě*, Praga, 5 vol., 1848—1876.

De altfel, Maciejowski nu era primul polonez care, vizitând Boemia, avea cuvinte de laudă şi admiraţie pentru cărturarii din Praga. Hugo Kołłataj, fiind închis la Olomouc, a scris acolo o istorie fantastică despre începuturile popoarelor slave. In 1796 a vizitat Praga cărturarul Samuil Bandtkie, şi după el Jan N. Kossakowski, care a şi propus cât mai strânse legături cu oamenii de carte din Cehia. Până şi poetul Adam Mickiewicz, întors acasă în 1828, scrie despre cele văzute la Praga: „muncesc întocmai ca nişte călugări din evul mediu (e vorba de cărturarii cehi), suferind deseori ca şi aceştia lipsa şi mizeria". (Vezi Jan Máchal, *op. cit.*, pp. 60—61, 84).

2) Se pare că e vorba de jurisconsultul olandez Jean-Daniel Meyer (1780—1834) ale cărui lucrări juridice sunt şi azi invocate în faţa tribunalelor din Olanda. Opera lui principală e *Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires des principaux pays de l'Europe*, Leyde, 1818—1826, 6 vol. (*La Grande Encyclopédie*, Paris, t. XXIII, p. 895).

stituţii de judecată. Dela aceştia a trecut apoi, prin polabi, la naţiunile apusene, Germani şi Anglo-Saxoni.

Cât priveşte rostul tălmăcirii, Maciejowski scrie lui Hasdeu că «luminatul prinţ Warszawski, guvernatorul Poloniei ţariste, şi-a manifestat dorinţa de a vedea terminată cât mai curând traducerea rusă. Până vor fi gata t. III şi IV, putem între timp să purcedem la tipărirea t. I şi II», adaugă autorul [1]). In faţa acestor lucruri, când interesul pentru opera lui Maciejowski sporea tot mai mult, fireşte că traducătorul grăbea cu lucrul. La 21 Septemvrie, acelaşi an, Hasdeu înştiinţează pe profesorul polonez că se apropie de sfârşitul vol. II. De astădată juristul dela Hotin nu-şi poate reţine însufleţirea şi admiraţia faţă de opera originală, «unică în felul ei», asupra căreia «trebue atrasă atenţia Europei şi mai ales a naţiunilor de limbă slavă». Ceea ce găsea Hasdeu important în această lucrare era «desfăşurarea critico-istorică» a subiectului «într'o continuă şi armonioasă unitate, care închiagă vieaţa juridică şi politică a Slavilor»; de aceea, opera merită «să fie tălmăcită în toate graiurile slave» [2]). Cu toate laudele acestea, totuşi profesorul polonez se pare că nu se lăsa furat de parfumul unor astfel de tămâieri. Să se fi strecurat oare în cuvintele lui Hasdeu gândul unei mistificări de a tărăgăna lucrul, deşi n'avea interes pentru aceasta, sau ele porneau din robusteţea temperamentului său tineresc? E greu să ne hotărîm pentru una din aceste ipoteze şi, totuşi, desfăşurarea evenimentelor următoare ne îndeamnă să admitem că Hasdeu, din pricini greu de cunoscut, cu un lux de informaţii, nu totdeauna exacte, ascundea fapte care i s'au ridicat împotrivă.

Au urmat apoi două luni de tăcere din partea lui Maciejowski, în care timp intervine un fapt menit să complice situaţia şi să încordeze legăturile dintre autor şi tălmăcitorul dela Hotin. Se pare însă că în acest timp (Oct. şi Nov. 1834) şi afirm cu re-

1) Prof. V. A. Francev, citând aceeaşi scrisoare, adaugă că „toate cheltuelile cu tipăritul ediţiei ruseşti au fost luate asupra sa de I. F. Paskević", deşi în fragmentul publicat în *Molva* nu există acest amănunt (*op. cit.*, p. 5). Generalul feld-mareşal Ivan Feodorović Paskević era, la data aceea, comandantul suprem al armatelor din Polonia ţaristă. (Энцикл. сл., St.-P., 1897, t. XXII, p. 920).

2) V. A. Francev, *op. cit.*, p. 6.

zervă acest lucru, Hasdeu hotărându-se să tipărească vol. I şi II, fără să mai aştepte apariţia celorlalte două (III şi IV), îndeplinind cu aceasta şi dorinţa autorului, scrie acestuia că trecând la revizuirea primelor două volume, abia prin Decemvrie i le va putea trimite spre a le supune aprobării prinţului Warszawski. In acelaşi timp, îngrijindu-se de viitorul succes al traducerii sale, Hasdeu, care se dovedea ingenios şi iscusit, propune lui Maciejowski ca, pe lângă cele patru volume, să mai alcătuiască încă unul, al V-lea, care să cuprindă documentele şi manuscrisele folosite de autor. In felul acesta tălmăcirea rusă va avea o altă preţuire. Ceva mai mult, pentru ca vol. V să prezinte un interes deosebit pentru specialişti, traducătorul propunea ca adnotările istorice şi filologice să fie făcute în latineşte [1]).

O NOUĂ «TĂLMĂCIRE» A OPEREI LUI MACIEJOWSKI

Tăcerea lui Maciejowski era însă bănuitoare. In cursul acestei activităţi intervenise un element nou, care avea să tulbure lucrurile. Ce se întâmplase? Prof. Pogodin dela Universitatea din Moscova, publicase în organul Ministerului Instrucţiunii Publice o dare de seamă, tradusă din limba germană, asupra primului volum din *Historya* lui Maciejowski, cu adausul: „Г. Савиничъ перевелъ сочиненіе Г. Мацѣевскаго сколько онаго доселѣ вышло на польскомъ языкѣ. Переводъ его разсматривается теперь мною“ [2]).

Situaţia se complica în paguba lui Hasdeu. Era deci clar că studentul Ivan Savinić [3]), căruia i se datoreşte traducerea din limba germană a recenziei [4]), tălmăcise până în Octomvrie 1834 «opera lui Maciejowski, atât cât apăruse în poloneză», sub îndrumarea profesorului Pogodin. Faptul acesta avea să zădărnicească munca tălmăcitorului dela Hotin care, după cum vom vedea, nu

1) V. A. Francev, *op. cit.*, p. 8.

2) Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, St.-P. 1834, Octomvrie, pp. 24—27, notă.

3) Probabil că Savinić era de origină poloneză, fiindcă mai târziu a ajuns profesor de limba rusă la Varşovia şi a publicat două lucrări de specialitate: *Polskaia gramatika*, St.-P., 1833 şi *Słownik polsko-rossyjski*, Varşovia, 1866.

4) Se pare că darea de seamă, tălmăcită de Savinić, apăruse în *Goettingische gelehrte Anzeigen*, 1833, nr. 521.

sfârşise încă vol. II, deşi între timp comunicase la Varşovia că până în Decemvrie va termina revizuirea primelor două volume. Urmează o scrisoare a lui Maciejowski, alcătuită la 24/6 Noemvrie 1834, al cărei conţinut nu-l cunoaştem. E pomenit însă de tălmăcitor în răspunsul său, foarte lung de altfel, dela 15/27 Decemvrie, din care se vede că Hasdeu luase cunoştinţă de noua întorsătură ă lucrurilor. Scrisoarea aceasta, terminată la 18/30 Decemvrie cu un post-scriptum bogat, e o alcătuire de idei fără înlănţuire. Lăsând la o parte foarte multe amănunte, care desvăluiesc alte feţe ale personalităţii lui Alex. Hasdeu, vom aminti numai elementele în legătură cu soarta traducerii [1]).

Ştirea că un alt tălmăcitor i-a luat înainte nu l-a intimidat. Dimpotrivă, trezind în el un sentiment de bărbătească mândrie, traducătorul dela Hotin îşi mărturiseşte optimist credinţa în succesul «Historyei». Nu o tălmăcire, ci zece, din opera lui Maciejowski, vor găsi loc şi amatori în larga împărăţie rusească. «Doresc din suflet succes şi celuilalt traducător al Historyei», scrie Hasdeu. Cu toate acestea, un sentiment de curiozitate îl îndeamnă să ceară lui Maciejowski numele şi câteva date privitoare la cultura juridică a noului traducător. Al. Hasdeu socotea că tălmăcitorul operei lui Maciejowski trebuia să fie neapărat un jurist cu şcoală, un om instruit, după formularea profesorului său dela München, Schelling : «*vollständige Bedeutung eines Kunstwerks weiss nur die Künstler, und nur der Künstler kann ein Kunstwerk beurtheilen*». In realitate însă, Hasdeu nu susţinea altceva decât părerea, justă de altfel, a celuilalt tălmăcitor, care comunicase autorului că «*ja robię swoie a on moze robić swoie*» [2]).

SOARTA «HISTORYEI» IN TĂLMĂCIREA LUI HASDEU

In acelaşi timp, Maciejowski, simţind că Hasdeu tărăgănează cu lucrul, în scrisoarea dela 24/6 Noemvrie îşi exprimase îndoiala că acesta va mai putea duce la capăt tălmăcirea. Cu toate acestea legăturile dintre ei au continuat. Hasdeu, dorind să-l lămurească

---

1) Scrisoarea a fost publicată în „Изъ переписки В. А. Мацѣевскаго съ русскими учеными“, сооб. В. А, Францевъ, Moscova, 1901, p. 7.

2) De unde se vede că Maciejowski intrase în legătură cu Savinić.

asupra felului cum înțelege el spiritul unei traduceri, îi amintește de o altă încercare de acest fel, de sigur neterminată, încă din vremea studiilor sale dela München (Görres, *Über die Grundlage, Gliederung und Zeitenfolge der Weltgeschichte*), îi vorbește de primejdia improvizației traducătorului, de datoriile acestuia și deprinderile autorului și-i cere unele deslușiri care mărturisesc că hotărîrea de a se isprăvi lucrarea rămăsese neatinsă. Tălmăcitorul dela Hotin cere lui Maciejowski să-i trimită, cât mai curând, adausurile pentru vol. I și II, spre a fi introduse în locurile indicate de autor. Tot odată Hasdeu trebuia să mai primească dela Varșovia planul vol. III și IV cu menționarea conținutului, precum și o scurtă deslușire despre adausurile și îndreptările ce urmau să deosebească ediția rusă de cea poloneză, pentru a spori calitatea celei dintâiu. Cum Hasdeu socotea necesar să se dea publicității un program lămuritor, care să pregătească oarecum atmosfera viitoarei ediții rusești, cerea pentru aceasta material și consimțământul lui Maciejowski. Zece exemplare din program urmau să fie trimise la Varșovia și «un exemplar va putea fi prezentat și prințului guvernator», adaugă Hasdeu.

Numai că nici până la această dată traducătorul nu terminase lucrul. De aceea înștiințează din nou pe autor că «textul primului volum e gata», fără adausurile pe care le aștepta să-i fie trimise, iar vol. II era copiat până la cap. IV. Faptul acesta nu-l împiedecă totuși să comunice lui Maciejowski prețul de vânzare al traducerii și partea cuvenită fiecăruia (4 vol. din *Historya* și unul din *Monumente* (*Pamiętniki*) se vor vinde cu 30 ruble; vândute separat, primele patru vor costa 25 ruble, celălalt volum 10 ruble). Era o socoteală timpurie, și după cum se va vedea, zadarnică.

In ceea ce privește calitatea tălmăcirii, Hasdeu încearcă să asigure pe autor de fidelitatea și justețea cuvintelor alese. «Am tradus lucrarea dv. ca jurist», spune el. «Gândul drag, scopul și dragostea de înaltă prețuire a autorului față de naționalismul slav, am căutat să le redau într'o unitate cât mai strânsă, împăcând limba originală cu graiul tălmăcitorului». De acum înainte lucrurile se precipită și, împins de existența celuilalt traducător necunoscut, Hasdeu anunță pe profesorul polonez că a și trimis o înștiințare la *Žurnal i Literaturnaja Gazet'*, prin care aducea la cunoș-

țința celor interesați că autorul, făcând multe și importante adausuri, ediția rusă va fi o tipăritură aparte [1]).

Cum era și natural, lucrurile nu s'au oprit aci. Foarte probabil că Maciejowski a răspuns la această scrisoare, fiindcă altfel nu se explică intervenția unor date noui în șirul faptelor urmărite de noi. Publicând o parte din tălmăcirea primului volum, Hasdeu o însoțește de *o notă* lămuritoare [2]), în conținutul căreia reamintește că vol. I și II fiind gata vor fi în curând tipărite, iar celelalte două tomuri, III și IV, care tocmai atunci apăreau la Varșovia, vor fi tălmăcite și ele. De asemenea, Hasdeu nu uită să adauge un lucru, asupra căruia îi plăcea să insiste foarte mult: «traducerea rusă trebue privită, potrivit dorinței autorului, ca o tipăritură separată și independentă». Având în vedere că *Teleskop* era o publicație de cultură actuală, Hasdeu făgăduește să trimită redacției un anunț care să lămurească apariția ediției rusești. In același timp mai aducea la cunoștința cetitorilor încă un fapt care presupune învoirea lui Maciejowski: odată cu tălmăcirea rusă vor mai apărea vol. V și VI, conținând *Monumentele legiuirilor slave*, la care urmau să colaboreze cărturarii cehi Šafarík și V. Hanka. Tomul V avea să cuprindă legiuirile Slavilor până la Carpați și tomul VI legiuirile Slavilor transcarpaltini.

Nu știm când a trimis Hasdeu capitolul tradus la redacția «Teleskopului»; sigur e că a apărut în urma publicării în „Ж. М. Н. Прос." (1835, Martie, p. 623 [3]), a unui fragment dintr'o scrisoare, în formă de anunț, din conținutul căruia deducem nu numai că la începutul anului 1835 a mai avut loc un schimb de scrisori între Hotin și Varșovia, ci și faptul că anumite date au fost aduse

1) E inexplicabilă atitudinea lui Hasdeu. In timp ce înlăuntrul scrisorii de care ne ocupăm roagă autorul să-i răspundă, împuternicindu-l în același timp și cu consimțământul de a tipări programul și fără să mai aștepte răspuns, poate chiar în vremea când alcătuia scrisoarea, trimete anunțul la gazetă, prin care firește anticipează asupra unor învoiri inexistente.

2) Capitolul publicat se intitulează: „Введеніе въ исторію славянскихъ законодательствъ", *Telescop*, 1835, Aprilie—Mai, pp. 331—368, 463—487. O dare de seamă despre această „Introducere..." a apărut în „Ж. М. Н. Прос.", 1836, partea X, p. 117.

3) O traducere a acestui fragment a dat E. Dvoicenco în *Revista Istorică*, Buc., XX, pp. 9—11.

la cunoştinţa lui Hasdeu tocmai după ce trimesese capitolul tălmăcit la redacţia «Teleskopului». In adevăr, analizând textul fragmentului tipărit în organul Ministerului Instrucţiunii Publice, ne dăm seama că reprezintă cea mai înaintată formă de înţelegeri şi învoiri ce-ar fi putut exista între autor şi tălmăcitor. Astfel, Hasdeu dădea de veste că împreună cu autorul vor tipări vol. I şi II în ed. II-a, iar celelalte două volume, III şi IV, vor apărea întâi în limba rusă şi numai după aceea în poloneză. Anunţând că cele patru volume, dintre care primele două, prelucrate şi complectate faţă de textul original, vor fi publicate chiar în 1835, Alexandru Hasdeu se întrecea pe sine [1]). Şi fiindcă între timp Hasdeu aflase numele celuilalt tălmăcitor, îi propune pe această cale un compromis: «sunt gata cu dragoste şi prietenie să recompensez truda d-lui Savinić din partea ce mi se cuvine».

După cum se vede, între conţinutul acestor două înştiinţări (*Teleskop*, 1835 şi „Ж. М. Н. Прос." 1835) e o contradicţie evidentă, care nu se poate explica decât admiţând o singură ipoteză: la înţelegerea finală, dintre autor şi tălmăcitor, s'a ajuns abia după ce acesta din urmă expediase capitolul tradus, însoţit de nota lămuritoare, la redacţia «Teleskopului». Neintervenind niciun fel de desminţire, confuzia era produsă. Ştiri lăturalnice însă ne lămuresc pricina pentru care legăturile dintre Hotin şi Varşovia se opresc aci. Schimbul de scrisori, presupus de noi că ar fi avut loc între Maciejowski şi Hasdeu, la începutul anului 1835, în urma căruia traducătorul a dat publicităţii cele două anunţuri, se confirmă dintr'o scrisoare a profesorului polonez, cu deosebirea unei adăugiri, care îi aparţine lui Hasdeu. *Z powodu więc tego przekładu przez pp. Sawinicz i Pogodin, podał p. Hiżdeu do gazet i dzienników rossyjskich list pana Maciejowskiego z własnym*

1) Se vede că Hasdeu vroia cu tot dinadinsul să impresioneze cetitorii, fiindcă în realitate lucrul acesta nu era posibil. Cum se putea ca, pe lângă ediţia II-a a t. I şi II, să se tipărească t. III şi IV mai întâi în ruseşte şi încă în cursul anului 1835, când autorul abia terminase alcătuirea lor în limba polonă? Dacă tălmăcirea primelor două volume a durat mai bine de doi ani, prin ce minune avea să traducă Hasdeu alte două volume, numai în câteva luni? De altfel, socot că Maciejowski, care, la un moment dat, ajunsese să se îndoiască de cuvântul traducătorului dela Hotin, cu greu s'ar fi învoit la una ca aceasta. Textul păcătueşte, deci, prin lipsă de logică.

dopiskiem, lecz w nim się mylnie wyrazil, jakoby odtąd tłomaczenie rossyjskie uważać należało za oryginał, tudzież że dalsze tomy przekładu prędzej wyjdą na widok publiczny, aniżeli oryginał polski [1]. Referindu-se la fragmentul scrisorii lui Maciejowski, apărut în Ж. М. Н. Прос. 1835, mistificarea lui Hasdeu era denunțată. Se poate ca autorul să-i fi dat împuternicirea de-a publica cele ce stabiliseră în legătură cu ediția rusească a «Historyei», însă nu în măsura în care a făcut-o Hasdeu. Cu toate acestea, profesorul polonez n'a considerat fapta acestuia «un abuz la drepturile sale de autor», cum crede Emil Gane [2], fiindcă, ceva mai târziu, într'o scrisoare către V. Hanka, ocupându-se de soarta traducerilor operei sale, scrie despre Hasdeu: «*Nie wiem, co tłomacz rossyjski myśli, bo dawno do mnie nie pisał*» [3]. Dacă, în adevăr, Maciejowski ar fi înțeles să rupă definitiv tratativele cu Hasdeu, în urma acestui fapt, desigur că n'ar mai fi așteptat vre-un răspuns dela Hotin. Imprejurările însă tot acolo au dus. Hasdeu n'a mai dat niciun semn de vieață și cu vremea, Maciejowski, care își petrecea o mare parte din timp vizitând Boemia și Ungaria [4], pentru a strânge documente istorice, a tot așteptat până ce și-a dat seama că Hasdeu renunțase la tălmăcirea sa. In felul acesta, la confuzia creiată de el însuși, prin publicarea celor două înfățișări, atmosfera în loc să se limpezească, s'a încărcat cu o nouă acuzare. Târziu de tot, abia peste doi ani și ceva dela apariția «Introducerii», (Введеніе...), nu se știe prin ce împrejurări, profesorul polonez a ajuns la concluzia că Hasdeu nu cunoștea bine limba rusă și de aci calitatea inferioară a tălmăcirii sale. Intr'o scrisoare adresată lui Pogodin la 12.XI.1837, mărturisește lucruri surprinzătoare pentru mândria traducătorului dela Hotin: «*Co się dotyczy tłomaczenia dzieła mego na rossyski język, rzecz się tak ma. P. Hiżdeu obywatel Bessarabii, długo mnie utrzymywał w tem mniemaniu, że je wytłomaczy. Z próby tłomaczenia, które podał do dziennika Telegraf* (*sic*), *pokazało się, że języka rossyjskiego doskonale nie posiada. Tak mnie o tem upewniają*

---

1) Rozmaitości, 1835, Lwów, nr. 31, p. 247.

2) E. Gane, Primul slavist român, *Viața Basarabiei*, nr. 204, 22.VII.1933.

3) Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель, В. А. Францевъ, Varșovia, 1905, pp. 746—747.

4) Scrisoarea lui Andrzej Kucharski din 27.VI.1836 către Václav Hancka. (*Id.*, p. 598).

tutejsi Rossyanie. To jest może powodem, że p. Hyżdeu zvpełnie zaniechał swego przedsięwzięcia i już przeszło od roku nie pisuje do mnie [1]. La sfârșitul unor osteneli zadarnice, Maciejowski propune lui Pogodin să încredințeze oricui ar crede de cuviință ediția rusească, lucru pe care acesta n'a înțeles să-l mai facă și astfel tălmăcirea rusă a «Historyei», începută cu entuziasmul tineresc al lui Hasdeu, a rămas o zadarnică încercare. Vor fi intervenit poate și alte pricini, fiindcă pe tânărul cărturar dela Hotin nu-l vom mai întâlni de acum în publicistica rusă.

SOARTA „TĂLMĂCIRII" LUI IVAN SAVINIĆ

Am văzut că profesorul Pogodin anunțase, încă din toamna anului 1934, că studentul Ivan Savinić tradusese în limba rusă opera lui Maciejowski, atât cât apăruse în poloneză, deci primele două volume. E interesant că și ostenelile acestuia au avut aceeași soartă. Traducerea lui Savini: avea loc sub directa supraveghere a lui Pogodin și era vorba să fie tipărită de Ministerul Instrucțiunii Publice. De aceea, vol. I, însoțit de o recomandație a lui Pogodin, a fost înaintat ministrului I. S. Uvarov, care l-a prezentat unei comisiuni de specialiști, formată din Baluchanskij, I. Danilović și F. Malevskij. In referatul său, Baluchanskij a atras atenția ministrului asupra tălmăcirii lui Al. Hasdeu, care «pregătind-o sub supravegherea autorului, are de gând să introducă numeroase adausuri, propuse de însuși autorul «Historyei». In consecință Uvarov respinge traducerea cu adausul că «tipăritul privește pe traducător» [2]. Pe de altă parte Maciejowski află la 13 Oct. 1835, dela V. Hanka, pricinile care au determinat pe ministrul Uvarov să respingă tălmăcirea lui Savini . «Uvarov ținea ca toate noutățile slave să fie cunoscute și de ceilalți Slavi, însă văzând că aceste noutăți pot fi căpătate și pe altă cale și că sub supravegherea autorului poate să se dea la lumină o lucrare mai bună, distruse

1) V. A. Francev, къ Біографіи... p. 10. Deasemenea vezi și Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835 — 1861), *III*, *Д.* Ч. Нила Попова, Moscova, 1880, p. 514. In nota explicativă, care însoțește scrisoarea lui Maciejowski către Pogodin, editorul confundă pe Alex. Hasdeu cu tatăl său. (*Ibidem*, p. 513, notă).

2) O scurtă expunere a felului cum s'au desfășurat împrejurările care au colaborat la insuccesul ambelor tălmăciri a făcut E. Gane, *op. cit.*

tălmăcirea lui Savini.» [1]). In felul acesta nici inițiativa lui Pogodin nu s'a bucurat de izbânda meritată. Cum la aceste două încercări s'a mai adăugat o alta, tot atât de zadarnică, profesorul Maciejowski, ocupându-se de succesul «Historyei», mărturisește cu oarecare tristețe: «Najpierw w Rossyi przekład przedsiewzięto, zajęli się tem Aleksander Hyźdeu, Sawinicz [2]), Walujew [3]), ale żaden nie dokonał». (*Historya...*, ed. II, 1856, t. I, op. 498).

ALTE „TRADUCERI" ALE LUI HASDEU

Fragmentul scrisorii lui Al. Hasdeu, publicat în *Jurnalul Ministerului Instrucțiunii Publice* (1835, Martie, p. 623), cuprinde o adăugire menită să sporească taina resorturilor intime ale acestui cărturar. Aducând la cunoștința publicului ultimele hotărîri privitoare la soarta tălmăcirii «Historyei», Hasdeu găsește cu cale că n'ar fi rău să afle toată lumea cel puțin titlurile lucrărilor «tălmăcite de el timp de cinci ani». E de sigur prima cincinalie uriașă, aplicată în materie de știință. Cetitorii vor fi rămas uimiți de capacitatea de muncă a tânărului cărturar basarabean. Era însă o ultimă lovitură, care nu-i face cinste lui Al. Hasdeu. Iată acum lista acestor «tălmăciri»: Савиньи, Исторія Римскаго Права въ среднніе вѣка; Нибур, Римская исторія; Гёррес, Мифическая Исторія Азійскаго Міра; Вико, Основанія Новой Науки; Леліевр, Изслѣдованіе о происхожденіи законовъ XII Таблицъ; Стрессер, Опытъ о Римскихъ плебеяхъ древнѣйшаго времени; Гизо, Опыть объ исторіи Франціи; Филипс, Исторія Англо-саксонскаго права; Ганса, Наслѣдственное право въ всемірно-историческомъ развитіи; Савиньи, Право владенія; Моне, Исторія славянскаго язычества; Шафарик, Исторія славянскаго языка и письменности; Геркел, Славянская сравнительная Грамматика; Бопп, Сравнительная грамматика санскритскаго, зендскаго и другихъ языковъ [4]).

---

1) Письма къ Вячеславу Ганкѣ... pp. 741—742.

2) Ivan Savinić e menționat că a tălmăcit vol. I al *Historyei* (Moscova, 1842), de dr. Ludwik Finkel în *Bibliografia historyj polskiej*, 1891, I, p. 789.

3) Prof. Francev afirmă că tălmăcirea lui Savinić a fost reluată de „o rudă apropiată a lui D. N. Valuev", însă fără nicio izbândă. Къ Біографіи... p. 11).

4) K. Fr. Savigny (1779—1861), *Geschichte des römisches Rechts im Mittelalter*, 1815—1831, 6 vol.; Barthold G. Niebuhr (1776—1831), *Römische Geschi-*

Numărul mare şi variat de volume, anunţate de Hasdeu că le-ar fi tradus până la 1835, deci până la vârsta de 24 ani, ne îndrituește să credem că, oricât de mare i-ar fi fost puterea de muncă, îi lipsea totuşi timpul material spre a duce la capăt o astfel de ispravă. Din cercetările noastre de până acum nu reiese că el ar fi tălmăcit ceva. Ştim doar că pe la 1830 studia la Universitatea din Harkov, iar doi din ultimii cinci ani, fusese hărţuit cu traducerea «Historyei». Din corespondenţa cu Maciejowski, de asemenea, nu se vede câtuşi de puţin că el mai lucra la vreuna din aceste traduceri. Dată fiind dragostea lui pentru publicitate, (am văzut cum a procedat cu opera lui Maciejowski) se poate oare admite ca, tălmăcind atâtea volume, să nu fi fost ispitit de tipărirea unui anunţ în legătură cu această iniţiativă lăudabilă? Cum el, care n'a avut răbdare să ducă la bun sfârşit cele două tomuri ale «Historyei», a găsit totuşi rezerve de stăpânire, traducând douăzeci de volume? E greu să admitem un lucru care ne răscoleşte raţiunea, fără să nu ne punem o întrebare iscoditoare pentru noi şi ciudată pentru Al. Hasdeu: Ce anume l-a îndemnat la această plăsmuire? Dorea cu orice chip celebritatea? E un mister. Ar fi spre bucuria noastră ca cercetări ulterioare să dovedească autenticitatea afirmaţiilor lui Hasdeu şi să spulbere îndoielile noastre despre buna credinţă a acestuia. Până la proba contrarie, cred însă că mândria lui Alexandru Hasdeu, ispitită de gloria scrisului şi întrecându-se pe sine, a păcătuit faţă de un principiu a cărui splendoare nimeni n'o poate întuneca, adevărul.

TR. IONESCU-NIŞCOV

---

chte, 1827, Berlin, 3 vol.; Josef von Görres (1776—1848), *Mithen-Geschichte der asiatischen Welt*, 1810, 2 vol.; Giovanni Battista Vico (1668—1743), *Principi di una scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni*, Napoli, 1725; —?; —?; Fr. Guizot (1787—1874), *Essai sur l'histoire de la France*, 1823; Georg Philips (n. 1804), *Englische Reichs- und Rechtgeschichte*, Berlin, 1827, 2 vol.; E. Gans (1797—1837) *Das Erbrecht in Weltgeschichtlicher Entwicklung*, 1824—1835, 4 vol.; K. Fr. Savigny, *Das Recht des Besitzes*, 1803; —?—; P. I. Šafarík, *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Praga, 1826; Jan Gerkel, *Slov. Elementa universalis et sanis logicae principiis suffulta*, Budin, 1826; Fr. Bopp (1791—1867), *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Gothischen, und Deutschen*, 1833—1852, 2 vol.

UN ANTIMIS RAR LA MÂNĂSTIREA BRADETUL (ARGEŞ)

Dela Piteşti sau, mai departe, dela Curtea-de-Argeş, locul etitoriei lui Mircea-cel-Bătrân, acolo unde trenul te lasă în faţa gărilor fumurii, poţi pleca apoi, în zbor liniştit de maşină, pe un drum tot în urcuş, ce se întinde alb pe marginea Vâlsanului, ale cărui ape saltă neostenite printre bolovani şi străjuite de pomii plini de roadă vara. După o călătorie de o jumătate de oră, ajungi la capăt de drum împărătesc. De aci, calea trece mai departe, schimbată în cărărui de munte, răcoroase, printre copacii bătrâni şi plini de frunză verde, mereu întovărăşit de cântecul neobosit al Vâlsanului încărcat de butuci, drum pe care doar cu piciorul îl mai poate străbate călătorul îndrăzneţ, dornic de frumos şi curiozităţi, pe care le culege din mijlocul naturei sălbatece.

Acolo, la capăt de drum, la poalele munţilor Făgăraş, la 628 m. altitudine, stă aşezat *Brădetul*, sat vechi, despre care se vorbeşte totuşi deabia în actele dela 1800 încoace. Satul, cuibărit în mijlocul unei vegetaţii bogate, azi este şi o cunoscută staţiune balneo-climaterică, cu isvoare de ape minerale,—iod şi pucioasă, pentru băi, calciu şi carbonat, pentru băut, — ape descoperite încă de pe la 1886. Satul moşteneşte numele de „Brădetul" dela biserica[1]) ce supt povara anilor mulţi la număr stă şi astăzi ridicată pe malul drept al Vâlsanului, iar aceasta a căpătat numele său, fără îndoială, dela regiunea împădurită odinioară cu brazi şi pe care mâini hrăpareţe şi nesătule de câştig i-a înlocuit treptat cu fagul.

Despre această biserică, fostă pe vremuri schit, cu moşii bogate, călugări harnici şi mulţi ţigani robi s'a scris prea puţin,

---

Vezi fig. nr. 1.

deaceea se ştie şi atât de puţin despre ea şi trecutul ei. Greutatea căutării de documente, care să stabilească unele date necesare, stă şi aici piedică de neînfrânt în cunoaşterea deplină a acestui lăcaş de închinăciune creştinească tot aşa cum, dealtfel, se petrece cu multe din aceste vestigii ale unui trecut de glorie şi credinţă strămoşească. Astfel, de pildă, lipsa de documente a făcut ca nici până azi să nu se cunoască precis dacă ctitorul acestei mână-

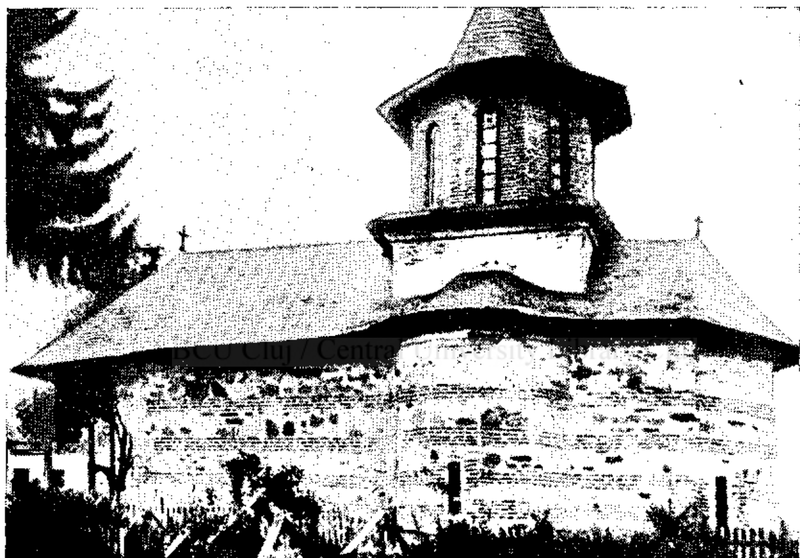

Fig. nr. 1. Biserica din Brădetul (Argeş) : Vedere laterală dinspre Sud.

stiri este Mircea-cel-Bătrân sau Mircea Ciobanul, feciorul Chiajnei-Doamna. Voiu cerca, altădată, să cercetez şi acest punct întunecat din vieţuirea pământească şi spirituală a acestui sfânt lăcaş creştinesc, asupra căruia vremea cată a-şi înfige tot mai aprig tăriile ei haine, în faţa unui indiferentism condamnabil din toate punctele de vedere, lăsând prin aceasta, ca şi în alte locuri dealtfel, să se macine urme ale unui trecut de trudă şi înalte preocupări din viaţa spirituală românească.

* * *

In afară de vechimea ei, Mânăstirea Brădetul, azi biserică de mir, ne oferă între obiectele de ritual ce posedă, un exemplar din artele minore care, pe lângă faptul că este rar și foarte vechiu, dar are și o importanță deosebită pentru vieața spirituală românească, pentru istoricul bisericii noastre, pentru însemnătatea bisericii în viața națici noastre.

Este vorba de un *antimis* sau *antimense*.

Numele acesta îi vine din grecește. Antimisul este un văl de in sau mătase, având reprezentat pe el chipul Mântuitorului așezat în mormânt. Pe acest văl sunt cusute sau înscrise relicviile (moaștele) martirilor bisericii creștine-ortodoxe. Aceasta pentru că în primele timpuri ale creștinismului, credincioșii se îndătinau a ținea serviciul religios pe mormintele martirilor lor. Pe aceste antimise este reprezentată deasemenea Cina-cea-de-taină sau așezarea în mormânt a Domnului Isus Cristos, lângă cei patru evangheliști sau un sfânt patron. Antimisele erau sfințite totdeauna de episcopi și numai de ei. Locul lor este în altar, așezate pe Sfânta Masă, (pristol), ele constituind o condiție absolută pentru oficierea serviciului divin, liturghia. In caz de expediții militare-războinice, ele pot fi întrebuințate în acelaș scop. In aceste împrejurări, serviciul divin este făcut punându-se antimisul fie deasupra unei pietre, fie a unei cruci.

Din antimisele cunoscute, se constată că ele sunt deosebite ca inscripție, ceiace ne dovedește că nu a fost o normă precisă și uniformă care a prezidat la întocmirea lor. Sunt astfel antimise, depe care lipsesc chiar numele episcopilor care le-au sfințit, îngreuind situația lor ca vechime.

Limba folosită la scrierea primelor antimise, românești și rusești, adică din veacul al XVII-lea, a fost cea slavonească, iar textul era prezentat în rânduri orizontale. Aceasta este o caracteristică prin care se definesc în timp și spațiu și care trebue ținută în seamă. Dintre acestea, avem pe cel românesc dela Brădet și pe cel din veacul al XVII-lea, sfințit de Mitropolitul Varlaam al Ungro-Vlahiei, pe timpul domniei lui Duca-Vodă, precum și pe cel rusesc, sfințit la 1646 de către Mitropolitul Kievului, Petru Movilă. Cele făcute de către Patriarhiile din Constantinopol și Ipec, precum și de către Arhiepiscopia Ohridei, au inscripțiile înscrise într un chenar însemnând cele patru laturi și care, astfel, constituie un

cadru în jurul reprezentărei din cuprinsul antimisului. Dintre acestea, este cunoscut acela emis între anii 1698—1699, pe timpul Arhiepiscopului Rafael de Ohrida și Mitropolitului Iacob al Pelagoniei.

In secolul al XVIII-lea, episcopii de Roman au dat și ei antimise Românilor din Secuime, iar episcopii din Muntenia au dat în Ardeal și Maramureș. In Țara-Românească, cele dintâi antimise cunoscute sunt cele dăruite de Mitropolitul cărturar Teodosie, apoi de Antim și, în sfârșit, de urmașul acestuia, Mitrofan. In prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cunoaștem un antimis dăruit de un Grec, Neofit de Creta, iar în a doua jumătate a aceluiași veac, altul dăruit de Grigorie I. Mai târziu sunt semnalate antimisele care își au originea la Râmnic, ale lui Climent, ale lui Grigorie și, în sfârșit, ale altui Grec, Filaret și ale lui Ignatie de Arta.

Moldova se prezintă mai modestă supt acest raport. La începutul veacului al XVIII-lea, găsim antimise în limba slavonă primite dela Pahomie de Roman. Ghedeon, urmașul său la scaunul episcopal în 1737, introduce în Moldova limba românească, pe care în Muntenia o introdusese mai înainte Șerban-Vodă Cantacuzino, deci antimisul acestuia va fi scris în românește, cu litere, evident, chirilice [1]).

Ardealul are antimise primite dela Iosif de Budai.

Până împreajma veacului al XVII-lea, se găseau antimise, zise *«mobile»*, adică acelea care nu aparțineau unei singure mânăstiri ci se puteau schimba dela o mânăstire la alta. Antimisele rusești din veacul al XVII-lea purtau inscripția : *«fix»* sau *«mobil»*, care determina astfel situația lor în interiorul vieții bisericești, în timp și spațiu.

Alte caracteristici ale antimiselor rusești, care sunt cunoscute până azi a fi și cele mai numeroase, și care reprezintă crucea supt diferite forme, este scrisul lor cu penița și cerneală neagră. Din cunoștințele ce avem până astăzi, cel dintâi antimis rusesc *tipărit* datează din anul 1627.

---

1) N. Iorga : *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 9—10. Anul LIII, Sept.-Octomvrie 1935. București.

In ceiace priveşte crucea, ea a fost, după cum am spus mai sus, reprezentată de antimise, la început, în forme diferite ale monogramei lui Cristos. Mai târziu se constată desvoltarea compoziției crucii, — adică crucea cu uneltele dela patimile Domnului Isus Hristos şi depe Golgota. Această compoziție a crucii, ia forme deosebite în arta bizantină [1]).

Antimisul dela *Brădetul* (Argeş) [2]) se prezintă netipărit, scris cu penița şi cerneală neagră şi în condițiuni foarte modeste, evident. Aceasta îi determină vechimea, după cum am arătat mai înainte, şi el aparține grupului acelora întocmite înainte de 1627,

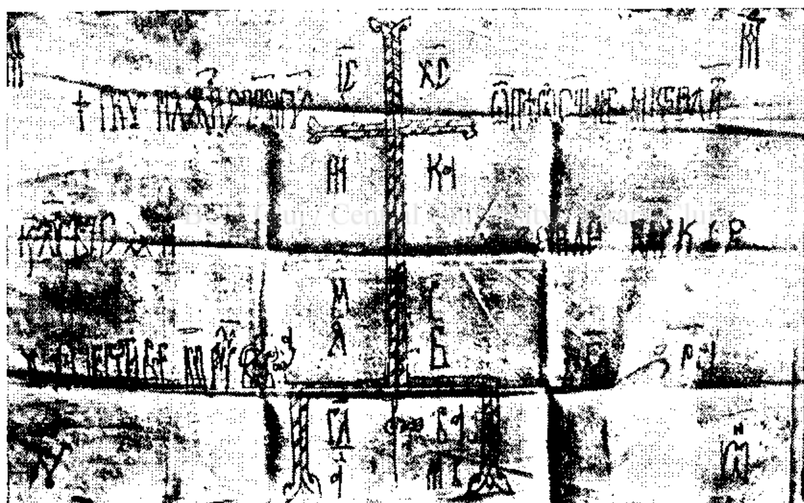

Fig. nr. 2. Antimisul dela Biserica Brădetul (Argeş).

când cele ruseşti apar pentru prima oară tipărite. Cel dela Brădet, constatăm chiar din inscripție că este întocmit la 1604.

Insemnătatea acestui antimis şi a conținutului său, o putem desprinde tocmai din prezentarea în linii mari a caracteristicelor, ce am arătat mai înainte, în general, a antimiselor. «Inaintea acestui antimis cu greu se va putea găsi altul, acesta chiar fiind păstrat ca prin minune» [3]). Azi este îngrijit cu deosebită atenție

1) Ivan Goşev: *Antiminsăt.* Sofia, 1925, pp. 74—83.

2) Vezi fig. nr. 2.

3) N. Iorga: *Biserica Ortodoxă Română*, An. LIII, Nr. 9—10 (p. 485).

de actualul preot al bisericii, părintele Victor Popescu, un inimos slujitor al Bisericii.

De formă dreptunghiulară, acest antimis dela Brădet este scris pe pânză de in. Se constată multă iscusinţă caligrafică din partea autorului, aşa după cum se poate vedea din trăsăturile liniilor şi ale inscripţiilor de pe acest antimis.

In cele patru colţuri ale antimisului, în locul simbolelor evangheliştilor, Matei, Marcu, Luca şi Ioan, avem numai iniţialele celor doi dintâi în colţurile de sus, iar ale celorlalţi doi, în colţurile de jos.

La mijloc, cu braţele pe toată înălţimea antimisului, este crucea, având pe ambele părţi, dreapta şi stânga — literile sacramentale cunoscute, care sunt în legătură cu mântuirea lui Adam **Іс. Хс. Ни. Ка.** (= Is. Hs. Ni. Ka). Crucea de pe acest antimis are 6 braţe şi este aşezată pe un postament, care este sprijinit la capete pe două picioare.

In dreapta şi stânga crucii, antimisul prezintă câteşi trei rândurile scrise orizontal, în slavoneşte, deci tipic caracteristicele antimiselor sec. al XVII-lea şi înainte de anul 1627.

Inscripţia are, pe rânduri, următorul cuprins:

1) *Râcu poloјisia săi polotonul ot preosvestenago Mitropolit...* (=Sfinţitus'au acest giulgiu (antimis) de către Prea-Sfinţitul Mitropolit...);

2) ...*Kir Luca Văsoi Zemli Vlaşcoe...* (=*Kir Luca a toată Ţeara-Rumânească*)...

3) ...*dnâ vlagocestivago Io Radul Voevod Vleat 7112*[1]). (=în zilele bine-cinstitului Io Radul-Voevod în anul 7112=1604).

După cum se vede în fotografia alăturată, desenul tuturor literilor de pe antimis este elegant, iar liniile slovelor sunt foarte fin trase.

Autorul său, acest Mitropolit — Kir Luca «a toată Ţeara Rumânească» — era în acea vreme un cunoscut artist caligraf. Aceasta se vede, dealtfel, şi din înfloriturile multiple de pe acest antimis, dovedind talentul unui miniaturist cu experienţă a

---

[1]) A domnit dela 1 Sept. 1603—31 August 1604. Aceasta stabileşte şi situaţia Mitropolitului Luca, pe timpul cât a fost Mitropolit.

slovelor. Regretatul profesor N. Iorga [1]) a arătat undeva, ce lucruri minunate ca execuție au ieșit din mânile iscusite ale acestui cleric de mare vrednicie, de origină Grec din Cipru și care, spune N. Iorga, a fost mai întâi episcop de Buzău, între 1586—1605 (*sic*), apoi Mitropolit al Ungro-Vlahiei, între 1605 (*sic*)—1629.

Kir Luca a avut nenumărate încurcături cu Patriarhia constantinopolitană.

Această Patriarhie, de care depindeam spiritualicește, l-a și destituit cândva, dar de formă, și înlocuit ca *«neascultător și nesupus»* [2]). Cu toate acestea, din cauza anumitor interese ale Domnului, Luca din Cipru și-a păstrat Scaunul de Mitropolit, unde trecuse dela Buzău. In acest post și-a încheiat, la noi, zilele sale pământești. Trupul său a fost înmormântat, după unii, la schitul Isvoranu, azi o foarte săracă, umilă și tristă fundație a unui oștean din zilele prea-măritul Domn Constantin-Vodă-Brâncoveanu[3]).

Privind mai detaliat antimisul dela Brădet (Argeș), cel mai vechiu ce posedăm la noi azi și singurul în felul său, constatăm că cele patru criptograme aflate deasupra temeliei crucii se citesc vertical, adică : M. L. R. B., ceiace reprezintă inițialele a patru cuvinte : *Mesto lobnoe, rai bâști.* (=Locul Căpățânii, rai a fost), adică primele cuvinte din Sedelna de Miercuri și Vineri la glas V, din Octoih[4]).

Supt postamentul crucii, și anume între cele două picioare de temelie, găsim desenat un craniu cu cele două oase încrucișate, având pe ambele părți scrise cuvintele : *«Glava Adama»* (=Capul lui Adam). Compoziția aceasta dela temelia crucii, are explicația următoare : linia orizontală dela temelia crucii reprezintă Golgota, iar craniul, *capul lui Adam cu osemintele*, aceasta fiindcă s'a admis de unii Sfinți Părinți că Adam a fost îngropat pe acel loc, zis al

1) N. Iorga : *Istoria bisericii românești*, I, ed. II, pp. 250—251 ; N. Iorga : *Documente grecești*. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, XIV, pp. 112—113, nr. CCXII — CCXIII și *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, An. XXVI, 1933, pp. 3—4.

2) N. Iorga : *Istoria bisericii românești*, vol. I, p. 157 și vol. II, pp. 341, 342.

3) N. Iorga : *Biserica Ortodoxă Română*, Anul LIII. Sept.-Oct. 1935, Buc.

4) Ivan Goșev : *Op. cit.* p. 80.

Căpățânii, unde mai apoi Domnul Isus Hristos, după cum cunoaștem din istoria religiei creștine-ortodoxe, a fost răstignit.

In compoziția crucii, reprezentarea craniului lui Adam este un vechiu obiceiu. Sfânta Scriptură numește locul unde a fost răstignit Mântuitorul *Craniu topos*, iar în evreiește *Golgota*, adică *Locul Căpățânii*. Conținutul dogmatic al ieșirii crucii din capul lui Adam este că jertfa depe Golgota, act prin care omenirea s'a scuturat de păcatul strămoșesc, vine tot dela Adam.

* * *

Document de mare prețuire pentru biserica noastră, prin faptul că se descoperă astfel tăria bisericii noastre creștine-ortodoxe de-a lungul vremurilor, antimisul dela Brădet (Argeș), este, mai cu osebire, un exemplar unic, ce se mai găsește și se păstrează în țara noastră. Conținutul și însemnătatea lui nu va scăpa oricărei analize.

Dat fiind că din acest antimis nu se descoperă prin nici o inscripție locul unde a fost sfințit dar nici cărei mânăstiri a fost dăruit, este firesc să tragem deci concluzia, că netăgăduit el face parte din antimisele arătate de noi mai sus ca fiind «*mobile*». Este greu, neîndoios, să desluşim din această pricină și prin ce împrejurări a ajuns acolo, la Brădetul (Argeș). Din inscripția depe antimis se vede limpede că acest Luca din Cipru, era Mitropolit al Ungro-Vlahiei încă dela 1604, adică atunci când a sfințit antimisul, aflat azi la Brădet.

Antimisul dela Brădet, pe lângă frumusețea scrierii și a formei lui, dar mai cu seamă a vechimei, vine deci să ne aducă prin datele lui și o lămurire importantă la istoria Bisericii române, în ceiace privește timpul de păstorie al lui Luca din Cipru ca episcop și Mitropolit în Țara-Românească.

CONSTANTIN GEORGESCU MUNTEANUL

HENRI FOCILLON †

La începutul lui Martie a. c., s'a stins din viață în America, unde-l chemase, înainte de războiu, faima de care se bucura, Henri Focillon, profesor la Sorbonna și unul din cei mai străluciți repre-

zentanți pe care i-a avut Istoria artei. Studiile sale profunde în acest domeniu, cercetările atât de originale cu privire la arta romană, darul cu care a interpretat creația populară, pentru care avea o adâncă vocație, îi asiguraseră de mult un loc din cele dintâi printre fruntașii acestei discipline.

Pentru noi, Focillon a fost și un mare și neprețuit prieten. România, pe care a cunoscut-o mai bine curând după întâiul războiu mondial, era pentru dânsul o a doua patrie. El i-a cercetat cu pasiune manifestările artistice, în vechile monumente ca și în produsele populare. Ochiul său de fin și adânc cunoscător se oprea, mișcat, asupra desemnului de discretă frumusețǎ ce împodobește obiectele artei casnice a poporului nostru, sufletul său sensibil se îmbăta de o potrivă de poesia cu care natura înconjură pretutindeni monumentele artei noastre vechi, ca și de bogăția picturilor ce fac adevărata lor podoabă. Nimeni nu le-a interpretat cu mai multă înțelegere și cu mai multă iubire: învățatul francez avea la îndemână, spre a le caracteriza, mijloacele extraordinare ale unei expresii colorate, de nesfârșite nuanțe.

Ani de zile a fost, la Universitatea din Cluj, oaspetele nostru scump. Cine l-a auzit, în acele minunate prelegeri, nu va uita niciodată expunerea uimitoare a acestui mare învățat și incomparabil artist al cuvântului.

L'am văzut, pentru ultima oară, înainte de catastrofa războiului, la Venezia, la obișnuita expoziție bienală, plin, ca în totdeauna, de admirație pentru lucrările cu care participase România. De atâtea ori creația noastră artistică a pătruns prin vocea-i autorisată în atenția cercurilor din Apus.

Articolul închinat amintirii sale pioase de d. Pierre Courthion, în *Journal de Genève*, ne dă câteva amănunte asupra sfârșitului marelui învățat francez. Războiul l-a surprins la Yale, în California. La sfârșitul lui Ianuarie 1941, Focillon a fost chemat la Washington, într'o fundație care ținea de Harvard, pentru cercetări științifice. Dar, după un an, a trebuit să renunțe la lucrare, din causa boalei. El a părăsit Washington și s'a instalat în hotelul din New-Haven, unde s'a stins de boală de inimă, la care nu puțin va fi contribuit tragica pustiire de azi a umanității și soarta patriei sale. Ce putea fi, în adevăr, mai desolant pentru acest om de bine care a avut stăruitor cultul libertății?

Franța a avut într'însul pe unul dintre cei mai nobili și mai străluciți soli ai geniului său. Pentru a întări legăturile ce o unesc cu noi, Focillon ne-a dăruit «Institutul francez de înalte studii», care nu i-a desmințit așteptările.

Nu putem spune câtă imensă pierdere înseamnă pentru noi moartea lui Henri Focillon. In ședința dela 26 Martie, Academia Română, care a avut cinstea de a-l număra printre membrii săi de onoare, i-a adus, prin cuvântul mișcat al Președintelui, omagiul de admirație și recunoștință. Doctorul Ionescu-Mihăești a dăruit înaltei instituții manuscriptul lucrării marelui dispărut: *La vie des formes*, publicat în anii trecuți. El va fi păstrat ca o prețioasă relicvă în Arhiva Academiei noastre.

25 Martie 1943.

N. BĂNESCU.

† KOSTIS PALAMÀS (1859—1943).

Grecia a pierdut în Kostis Palamàs una din cele mai mari și mai curate glorii.

Poet, a cărui faimă trecuse de mult hotarele țării sale, Palamàs a lăsat în urma lui o întinsă operă, a cărei valoare e azi recunoscută de toți. Ridicându-se la culmi care-i dau o valoare universală, creația sa este, am putea zice, *panhellenică*: n'a fost moment de seamă, în desvoltarea de două ori milenară a elenismului, care să n'o inspire. Antica Hellas, cu miturile, cu tradițiile, cu lumea ei fermecătoare de zei și eroi; Bizanțul, cu strălucirea măreților *basileis* autocratori, cu lupta lui seculară împotriva barbarilor și epopeea vestiților săi *akritai*; Grecia modernă, îndelung amorțită în robia musulmană și trezindu-se, în răstimpuri, la libertate, — toate învie sub vraja versului acestui mare poet, la care, cum s'a spus adesea, *ideia patriei* e a-tot-stăpânitoare.

A început, la 1886, cu volumul: *Cântecele patriei mele*, în care, de la primele încercări, se vădește atitudinea poetului. Un an mai în urmă a dat cunoscutul *Imn la Athena*, panegiric entusiast, vrednic prin inspirație și expresie de Imnurile lui Homer. Poetul prea-mărește pe Pallas-Athene, zeița tutelară, și cântă gloria nepieritoare a cetății în care ea a ținut să-și așeze «tronul

etern». Toată slava trecutului şi toate speranţele viitorului se deapănă în acest poem plin de avânt, compus în vorbirea curentă. *Ochii sufletului meu* (1890) pornesc din acelaş mare gând : poetul se ridică, îndrăzneţ, de la scăderile presentului la ce e mai frumos şi mai de preţ în trecut, izvor de nobile îndemnuri pentru viitor. Micul volum de *Iambi şi anapeşti*, apărut în 1897, este, după expresia nimerită a lui Jean Moréas, o capo-d'operă, în care se întâlnesc, nedespărţite, pateticul şi obişnuitul. *Mormântul* (1898), cuprinde cântecul de nemângâiată jale la moartea copilului iubit, un strigăt de durere sfâşietor ca accentele obsedante ale unui μοιρολόγι.

Amintim apoi, din anii următori, *Viaţa nemişcată*, de o rară bogăţie, cu duioase reminiscenţe ale cântăreţului ; *Dodecalogul Ţiganului*, lung poem din care se desface visiunea tragică a agoniei Bizanţului ; *Fluerul Impăratului*, evocaţie de mare efect a epicei figuri a Bulgaroctonului, în nimbul biruinţelor sale mari. Apoi *Regretele lagunei*, cu dulci resonanţe ale copilăriei petrecute la Missolonghi, *Cetatea şi singurătatea*, *Altare*, ş. a.

Intelectual de rasă, Kostis Palamàs s'a avîntat şi în sfera speculaţiei filosofice ; el şi-a îmbrăcat adesea ideile în simboluri. De aceia, a părut multora «neînţeles».

Toată această operă de înaltă şi sănătoasă poesie a fost scrisă în limba grăită de popor, ceia ce are un mare preţ, în ţara unde stăpâneşte şi azi *diglossia*. Căci Palamàs a urmat, în privinţa limbei, pe marii săi înaintaşi Solomos şi Valaorites. El a dat, prin opera lui superioară, despreţuitei limbi a mulţimei o consacrare mai mult.

Poetul a scris şi proză : *Studii literare, Critice, Teatru.* E cunoscută în cercuri largi novela sa : *Moartea palicarului*, cu nota ei adâncă de psihologie populară.

Ca atâţia alţii, Kostis Palamàs n'a avut în viaţă preţuirea la care-i dădea dreptul marele său talent. A trăit modest, ca simplu funcţionar, şi a îndurat necazuri. Dar, pe când atâţia, cari au strălucit în onoruri, se vor cufunda în uitare, odată cu epoca lor, el nu va pieri niciodată din amintirea Greciei, care pururea se va recunoaşte în măreţul său cânt.

1 Aprilie 1943. N. BĂNESCU.

†ILIE MINEA.

La 20 Februarie a. c. a plecat pe drumul fără de întoarcere acela care a fost profesorul şi istoricul Ilie Minea, la vârsta de 62 de ani, când de la puterea lui de creaţie se aştepta rezolvarea încă a multor probleme de interpretare a trecutului moldovenesc, preocuparea sa aproape exclusivă.

Născut în Turcheşul Braşovului, Ilie Minea după studii serioase îşi ia doctoratul la Budapesta cu o teză care privea relaţiile dintre Români şi Unguri, complectându-şi apoi formaţia sa de istoric la Viena şi Dresda cu studii de cronologie, diplomatică şi paleografie. La venirea în ţară este numit profesor de istorie la liceul Titu Maiorescu din Giurgiu. A luat parte la războiul de unitate naţională ca ofiţer. In 1919 este numit bibliotecar ajutor la Arhivele Statului din Bucureşti şi tot în acel an profesor suplinitor de istoria Românilor la Universitatea din Iaşi, unde peste trei ani devine titular.

De la această dată, deşi Ardelean de origine, Ilie Minea s'a identificat într'atât cu universitatea ieşeană şi cu trecutul vieţii moldoveneşti, încât poate fi socotit ca cel mai autentic Moldovean.

Ca profesor, a format generaţii de studenţi, cărora le-a insuflat pasiunea pentru cercetări şi contribuţii personale şi sunt numeroase lucrări de seminar făcute sub conducerea sa, care-au văzut lumina tiparului în *Cercetări istorice*. De puţini profesori au vorbit elevii cu fanatism ca cei pe care i-a format Ilie Minea. Cine l-a ascultat la curs, l-a avut la examene sau măcar la examenul de capacitate, nu se poate să nu fi rămas cu ceva în suflet, turnat din fluidul spiritual al celui care a înţeles *profesoratul* ca o misiune ce exclude alte preocupări lăturalnice şi *istoria* ca pe o ştiinţă pe care nu o poate aborda decât cine are vocaţie pentru ea.

Sufleteşte, Ilie Minea a fost un idealist care a trăit pentru catedră şi pasiunea ştiinţifică aşa de intens, încât acestor preocupări a sacrificat tot ce omeneşte era posibil.

Ca om de ştiinţă Minea se impune prin critica, informaţia şi interpretarea nouă pe care o aduce fiecărui fapt istoric prezentat de el. In expunere, preocupat aşa de mult de fondul chestiunii, merge până acolo că neglijează uneori forma. Pregătit

pentru a aborda trecutul românesc din orice epocă, dar cu predilecţie cea medievală, Minea era singurul dintre istoricii noştri care cunoştea bine în acelaş timp limba maghiară şi polonă. Rezultatul acestor cunoştinţe e dat în lucrări de valoare, articole, recenzii şi comunicări.

Lucrările lui de seamă sunt *Principatele române şi politica orientală a Impăratului Sigismund* (Bucureşti, 1919), şi *Despre Dimitrie Cantemir* (Iaşi, 1927). Apoi *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1926), *Letopiseţele româneşti scrise slavoneşte* (1925), *Din trecutul stăpânirii româneşti asupra Ardealului* (1914), etc.

La 1925 a înfiinţat revista *Cercetări istorice*, unde-şi are publicate cele mai multe studii, revistă căreia i-a asigurat apariţia regulată cu salariul său de profesor. In timpul din urmă, *Buletinul seminarului de istoria Românilor «A. D. Xenopol»* dădea trimestrial o serie de comunicări făcute de el şi de alţii sub conducerea sa.

Ilie Minea a fost un fidel admirator al lui Nicolae Iorga şi colaborator — nu prea fecund — la *Revista istorică*. Articolul lui *Despre două cărţi citate de Miron Costin* (XII, 1926, pp. 332—37), unde verifică şi dă dreptate lui N. Iorga — care, cu intuiţia lui, identificase pe «Cavaţic» cu Kováchóczy Wolfgang, contra altor păreri — este un exemplu de autoritatea de care se bucura în domeniul ştiinţei istorice.

Revista Istorică îi păstrează o pioasă amintire.

V. MIHORDEA.

DĂRI DE SAMĂ

N. A. Constantinescu, *Un livre oublié sur la révolte de Pasvan-Oglou.* Extras din „Revue historique du Sud-Est européen», XVI, Bucureşti, 1939.

Multe observaţii juste în această recensie asupra lucrării d-nei Marie Iliewa Theophilowa : *Die Rebellion des Pascha Paswan-Oglou und ihre Bedetuung für die bulgarische Befreiungsbewegung im XIX. Jahrhundert*, presentată ca teză de doctorat în 1915. Cartea rămăsese cu totul necunoscută şi a fost semnalată recensentului de Nicolae Iorga. Autoarea pune în legătură acţiunea revoluţionară a lui Pasvan cu lupta pentru libertate din veacul trecut a poporului bulgar. Legătura e o ilusie a autoarei şi d-l Constantinescu o dovedeşte uşor. Lucrarea nu e lipsită de altfel de calităţi, cum o recunoaşte şi recensentul ; dar informaţia d-nei Theophilowa nu e completă şi ea ar fi fost, de sigur, alta astăzi, încheie d-l Constantinescu.

* * *

E. Vârtosu, *O povestire inedită în versuri despre sfârşitul Postelnicului Constantin Cantacuzino* (+1663). Bucureşti, 1940.

Povestirea e păstrată de un manuscript din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, aflat la Biblioteca centrală din Blaj, şi e o copie după cea tipărită de Logofătul Radu Greceanul, în epoca lui Brâncoveanu, şi care nu se cunoaşte. Logofătul, la rândul său, n'a făcut decât să traducă poema grecească, tipărită la Veneţia, compusă de un iubitor al Postelnicului, şi aceasta nedescoperită până azi. Versurile sunt slabe, dar informaţia preţioasă prin amănuntele ce ne dau asupra tragicului episod.

* * *

Viața bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei. Craiova, 1941.

P. S. Nifon Criveanu ne-a dat în acest Anuar al Mitropoliei Olteniei o lucrare de mare folos, care arată oricui ce lucruri frumoase s'au putut îndeplini, în atât de scurtă vreme, prin grija neadormită a înaltului ierarh.

Lucrarea are, pentru publicul cel mare, și un interes istoric. Partea oficială presintă toate datele privitoare la organisarea Bisericei, la învățământul religios, tipografie, instituții de binefacere și economice. Ele ne arată și câte lucruri nouă s'au creat acolo. Urmează apoi un scurt și bun istoric al Mitropoliei de Severin, cu ierarhii cunoscuți, și al Episcopiei Noului Severin, înființată sub Radu-cel-Mare, odată cu aceia a Buzăului. El e datorit părintelui I. Popescu-Cilieni, în curent cu noile cercetări. Se dă lista episcopilor de Râmnic, cu activitatea bogată a tipografiei, sub păstorirea cărturarilor de seamă cari au stat în acel Scaun, până în vremea din urmă. Expunerea se încheie cu actul de reînființare a Mitropoliei Olteniei (7 Noembrie 1939) și cu alegerea P. S. Nifon, oltean de naștere, în fruntea noii Mitropolii. Urmează apoi parohiile, cu bisericile, mănăstirile și schiturile lor. Nu lipsesc nici aici, pentru cele mai vechi, date asupra trecutului. Frumoase fotografii ale ctitoriilor de seamă însoțesc această descriere, precum și harta fiecărui județ, cu satele și centrele parohiale.

P. S. Episcop și colaboratorii săi merită toată lauda pentru lucrarea ce ne-au dat.

* * *

E. Vârtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu* Așezământul cultural «Ion C. Brătianu», București, 1941.

D. Vârtosu, care a publicat atâtea contribuții la cunoașterea figurii eroice a lui Tudor, ne dă de astădată o serie de acte, în mare parte inedite, privitoare la dânsul. Pentru înțelegerea personalității eroului, actele sunt de mare însemnătate. Frumoasele reproduceri ale culei dela Cerneți, a portretului de pe sigiliu, atât de caracteristic și aproape inedit, fac-similele scrisului distins al revoluționarului măresc valoarea acestei publicații.

* * *

E. Vârtosu, *Romanatul, moneda lui Cuza-Vodă (1859—1864). Documente inedite.* Aşezământul cultural «Ion C. Brătianu», LV, Bucureşti, 1941.

Autorul strânge în acest volum toate documentele — acte oficiale, desbateri parlamentare — privitoare la hotărîrea luată de Consiliul de Miniştri în Noembrie 1859 pentru baterea monedei naţionale, a «romanatului». Interesante planşele cu proectele lui Longpérier pentru monedele din această epocă.

N. BĂNESCU

* * *

Victor Tufescu, *Târguşoarele din Moldova şi importanţa lor economică.* Bucureşti, 1942. Extras din «Bul. Soc. Regale Române de Geografie». An. LX. 1941.

D-l conferenţiar universitar Victor Tufescu publică în acest studiu o serie întreagă de constatări şi observaţiuni cu privire la chipul cum s'au desvoltat în Moldova aşa numitele «târguşoare», centre de populaţie cu un anumit caracter, situate între sate şi oraşe. Acestea sunt de dată relativ recentă, din secolul al XIX-lea, şi au fost create din necesităţi locale de schimb economic, din iniţiative particulare sau de Stat.

Se arată în amănunt aşezarea lor geografică în Moldova şi Basarabia, determinată de anumite consideraţiuni, — legătura cu căile de comunicaţie, apropierea de graniţă, aşezarea la o anumită distanţă de centrele urbane existente, evitându-se regiunile muntoase, — întemeierea pornind din interesul unor anumiţi proprietari de moşii, cum este cazul târguşorului Mihăileni, înfiinţat din iniţiativa şi pentru interesul Domnitorului Mihai Vodă Sturdza.

D-l Victor Tufescu cercetează apoi şi factorii care au înrâurit înfiinţarea acestor târguşoare, amintindu-se mica densitate a locuitorilor din Moldova, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, infiltrarea de populaţii străine şi mai ales evreeşti, care au fost la început tolerate, pentru ca mai în urmă să nu mai poată fi zăgăzuite, oprirea Evreilor de a se aşeza la sate, etc. In această ordine de idei se dau amănunte interesante cu privire la chipul cum se întemeia un astfel de târguşor, şi apoi cum se desvolta în cursul vremii. Din punct de vedere etnic, aceste târguşoare erau în cea mai mare

parte nuclee de populaţie evreiască, răsleţite prin masa rurală ţărănească.

Pline de interes sunt relaţiunile ce se dau cu privire la «coloniile agricole evreeşti», create în Bucovina după 1781, şi mai ales în Basarabia, şi la felul cum s'au desvoltat până în vremea din urmă.

In sfârşit, se arată care era rolul economic al târguşoarelor moldoveneşti, ca pieţe de acumulare a materiilor prime din regiunile învecinate, ca centre de prelucrare a produselor regionale şi ca pieţe de desfacere a produselor fabricate.

După părerea d-lui Victor Tufescu, aceste târguşoare moldoveneşti, aşezate în mijlocul satelor româneşti, reprezintă o adevărată suprastructură etnică, fără nici o afinitate cu masa autohtonă. Ele trăesc pe seama satelor înconjurătoare, rămânând însă străine faţă de aceste sate, din toate punctele de vedere. Afară de legături şi interese economice, nimic nu le leagă între ele.

Prin claritatea expunerii, prin bogăţia materialului documentar, prin logica argumentării, lucrarea d-lui Victor Tufescu se înfăţişează în cele mai bune condiţiuni, cu toate calităţile unei serioase şi temeinice opere ştiinţifice.

* * *

Mircea V. Pienescu, *Patru documente în legătură cu legea băncilor populare din anul 1903*. Bucureşti, 1942.

D-l Mircea Pienescu, conferenţiar universitar, distins cunoscător al problemelor de cooperaţie, dă la iveală patru documente inedite, găsite în arhiva lui Spiru Haret, din care reiese partea de contribuţie adusă de Spiru Haret şi C. Stere în elaborarea legii băncilor populare din 1903, înfăţişate Parlamentului de către Emil Costinescu, pe atunci Ministru de Finanţe în cabinetul D. A. Sturdza.

La o depărtare în timp de 40 de ani, publicarea acestor documente, privind istoria cooperaţiei de credit în România, prezintă cel mai viu interes pentru istoriograful economist, de aceea se cuvin numai cuvinte de laudă d-lui Mircea Pienescu pentru prezentarea ce face, în chip atât de clar şi de metodic.

* * *

N. Al. Rădulescu, *Probleme româneşti dunărene. Aspecte geo-economice*. Bucureşti, 1942.

Intr'o succintă dar cuprinzătoare expunere, d-l N. Al. Rădulescu arată toată însemnătatea ce prezintă Dunărea pentru ţara noastră, mai ales din faptul că noi deţinem gurile ei de care sunt legate atât de mari interese. Dintre toate ţările străbătute de acest mare fluviu european, «România este cel mai interesat stat european în chestiunile dunărene».

In câteva pagini se rezumă tot istoricul navigaţiunii pe Dunăre şi se amintec toate etapele prin care s'a trecut dela 1856 până astăzi, în repetatele încercări de a se statornici un regim juridic internaţional, care să permită tuturor ţărilor interesate şi tuturor pavilioanelor de a folosi această preţioasă arteră de comunicaţie.

D-l N. Al. Rădulescu analizează mai de aproape ultimele schimbări intervenite pe Dunăre dela 1938 încoace, învederând necesitatea politică şi economică de a se îndepărta Rusia cu orice chip dela stăpânirea gurilor Dunării, nu numai din punct de vedere românesc, dar chiar în interesul ordinei europene.

Se iau apoi în cercetare noile probleme aflate în discuţiune, în legătură cu navigaţiunea dunăreană, expunându-se diferitele proecte ce s'au elaborat pentru alcătuirea unui întreg sistem de canale, ce ar lega Marea Nordului şi Marea Baltică, prin Dunăre, Rin şi celelalte fluvii din Germania, cu Marea Neagră şi Marea Egee. Se arată care sunt interesele noastre economice şi politice în legătură cu aceste proecte, învederându-se cât ar folosi economia noastră naţională din statornicirea unor legături de navigaţie fluvială către Nord, fără a se putea afirma acelaş lucru în ceeace priveşte legăturile proectate către Sud.

In concluziune, d-l Rădulescu învederează în chip documentat ce mare contribuţiune tehnică a adus România pentru îmbunătăţirea navigaţiei pe Dunăre, exprimându-şi speranţa că şi în viitor interesele noastre la acest fluviu vor fi apărate, întru cât de Dunăre este legată însăşi existenţa neamului şi Statului românesc

Expunere limpede şi documentată, reprezentând o contribuţie serioasă la cunoaşterea acestei probleme.

V. SLAVESCU

* * *

Sub un titlu care împrumută acestei lucrări un fior de actualitate, d-l prof. N. A. Constantinescu a dat la iveală o contribuţie interesantă pentru cunoaşterea Românilor din dreapta Dunării : *Chestiunea timoceană*, Bucureşti, 1941, cu 7 figuri şi 7 hărţi, 88 pag.

Asupra Românilor timoceni au stăruit ceva mai mult câţiva cercetători străini (Kanitz, Romanski, Weigand, etc.), fără ca totuşi să ne fie prezentaţi într'o sinteză luminoasă. Şi asta cu atât mai trist, cu cât cărturarii români nu s'au oprit asupra lor decât incidental sau din curiozitate ştiinţifică. Absenţa noastră dela desbaterea acestei probleme a fost completată, în parte, de contribuţiile vecinilor, mai ales Sârbii şi Bulgarii, cari, statistic şi etnic, au smuls Românii timoceni din câmpul blocului românesc. De aceia, d-l Constantinescu îşi propune să privească problema de pe mai multe poziţii. Un excurs istoric, în care să se delimiteze spaţiul geografic, înlăuntrul căruia s'au întins fruntariile etnice ale Timocenilor şi să se arate dependenţa etnică a acestora faţă de celelalte grupuri româneşti din Nordul şi Sudul Dunării, aşa cum face autorul, era aşa dar necesar.

Cum însă cercetătorii străini au ascuns voit anumite realităţi istorice, d-l Constantinescu le compară succint, punându-le în lumina adevărului (pp. 20—39). Elementele geografice şi etnografice, dar mai ales topica timoceană şi înrudirea graiului, pledează convingător pentru continuitatea istorică a grupului timocean şi pentru permanenţa legăturilor cu Românii din Nordul Dunării. Din cele mai vechi timpuri ţinutul acesta n'a încetat de a fi sub raportul etnic, rând pe rând, tracic, roman şi românesc.

Peste problema aceasta de spaţiu şi timp, esenţială pentru dovedirea românităţii timocene, autorul formulează o serie de întrebări fireşti, din care se desprinde o indiscutabilă realitate : «Statul sârbesc n'a înglobat niciodată, în cursul desvoltării sale fireşti, din evul mediu, regiunea timoceană». Incorporarea de mai târziu la principatul sârbesc, de către Miloş Obrenovici, nu-i decât o usurpare a unor drepturi româneşti. In continuare, d-l Constantinescu urmăreşte istoria acestui ţinut printre evenimentele din dreapta Dunării, începând din sec. VII, — adică dela sosirea Slavilor, — şi până în sec. XIX ; timp înlăuntru căruia e vorba de o epocă a anarhiei barbare, de o alta bizantină şi român-bulgară,

de despotatul şi ţaratul de Vidin (1280—1397), de alipirea trecătoare a regiunii vidino-timocene la Ţara-Românească şi, în fine, de trecerea acestui ţinut românesc, la 1833, sub stăpânirea sârbească (pp. 51—76).

Studiul d-lui prof. Constantinescu, scris sub unghiul marilor probleme ale existenţei noastre, umple un gol în istoria Românilor de margine şi pune răspicat în concluzie problema de viitor a Timocenilor, — care nu sunt altceva decât o prelungire etnică a Daco-Românilor dincolo de malul drept al Dunării.

TR. IONESCU-NIŞCOV

* * *

Em. Diaconescu, *Românii din Răsărit. Transnistria.* Iaşi, 1942.

Lucrarea aceasta, întemeiată pe o întinsă bibliografie, din care nu lipsesc publicaţiile cele mai nouă, e o clară expunere a expansiunei româneşti în Răsărit. Autorul începe dela Geto-Daci, ajunşi, cum se ştie, până dincolo de Bug; se urmăreşte apoi întinderea stăpânirii romane în aceste părţi. O serie de capitole, bine documentate, dovedesc aşezările tot mai numeroase ale Moldovenilor în Transnistria, în cursul secolului al XVI-lea, prezenţa lor printre Cazacii Zaporojeni, cărora le-au dat căpetenii. Expansiunea se urmează şi în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea. Foarte interesante capitolele care expun legăturile acestor depărtate ţinuturi cu Moldova. Ştirile culese din călătorii străini confirmă constatările istoricului.

* * *

V. Papacostea, *Un observator prusian în ţările române acum un veac.* Bucureşti, 1942.

Johann Ferdinand Neigebaur, consul general al Prusiei în ţările noastre, pe la jumătatea veacului trecut, a fost un sincer prieten al Românilor, pe cari i-a înfăţişat cu toată simpatia în lucrările atât de preţioase ce le-a închinat. D-l Papacostea merită toată mulţumirea pentru elegantul volum în care ne presintă personalitatea acestui om de bine şi opera lui, vrednice a fi cunoscute în cercuri cât mai largi. In atmosfera duşmănoasă de care suntem

înconjurați, e bine să se audă câte un glas vechiu, din vremea în care oamenii știau ceva istoric și nu umblau prin întunerec după fantomele închipuirii, ca atâția astăzi.

* * *

V. Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*. Așezământul «I. C. Brătianu», LIX. București, 1942.

Intinsa lucrare a d-lui Slăvescu, întemeiată pe acte, cercetate mai înainte numai în parte, și pe o corespondență inedită, aruncă o deplină lumină asupra legăturilor dintre Cuza-Vodă și Consulul Franței la Iași.

Cele două rapoarte ale lui Place, din Noemvrie 1859, cu privire la reorganizarea Principatelor și la emanciparea țăranilor sunt examinate amănunțit de autor, care dovedește că cel d'întâi, *Idées générales pour servir à la réorganisation des Principautés-Unies de Moldavie et de Valachie*, compus la cererea chiar a Domnului, a *inspirat* Mesagiul acestuia din 6 Decemvrie 1859. Al doilea memoriu, *Question des paysans ou plutôt de la Principauté par l'émancipation des paysans*, publicat încă din 1927 de N. Iorga, arată cum înțelegea colaboratorul lui Cuza să se resolve, practic, grava chestiune a împroprietăririi țăranilor.

D-l Slăvescu publică și corespondența lui Place cu Vodă Cuza, din cuprinsul căreia scoate interesante date în privința bunelor raporturi ale Consulului cu Domnul, până în August 1861, când, într'un raport către Thouvenel, arată o schimbare de atitudine, pentru a ajunge, în vara anului 1862, să formuleze aspre aprecieri la adresa lui Cuza, ceia ce duce la rechemarea sa, în 1863. Schimbarea o explică autorul prin deosebirile de temperament, prin firea ambițioasă a lui Victor Place, care întrecea de multe ori limitele datorite în raporturile cu Domnul. Poate și starea internă a țării, care începuse a agita spiritele.

Studiul d-lui Slăvescu dovedește simț critic, și ne face a cunoaște mai bine figura distinsă a merituosului Francez, atât de legat de noi.

N. BĂNESCU

* * *

Rivista Storica Italiana din 30 Aprilie 1942, de sub conducerea lui Gioacchino Volpe, închină câteva pagini memoriei marelui dispărut N. Iorga. Termenii echivoci şi, fie-ne îngăduit s'o spunem, perfizi, în care e conceput acest necrolog isbesc dela început cititorul. De ce este acuzat N. Iorga (şi încă într'un necrolog !) ? De o activitate prea mare, «s'ar zice monstruoasă» şi de idei inspirate dintr'un naţionalism neîncrezător faţă de vecinii unguri şi bulgari. «Te uimeşte, scrie criticul anonim al operei lui Nicolae Iorga, să-l auzi vorbind, de exemplu, de Matei Corvin şi de instinctul său realist de Român sau de dinastia bulgară a Assanizilor ca de o dinastie românească». Ne întrebăm dece este în aşa măsură obiect de mirare afirmaţia răposatului N. Iorga asupra originei româneşti a Assanizilor când Papa Inocenţiu al III-lea recunoştea acest adevăr cu şapte secole mai înainte ?

Teoria permanenţelor istorice, enunţată de N. Iorga la Congresul Internaţional de ştiinţe istorice din Zürich, deasemenea nu este pe placul panegiristului ; «ideile sunt confuze şi nicidecum nouă» afirmă acelaş. Şi articolul continuă să fie ţinut în acelaş spirit de rea credinţă până la sfârşit, când autorul se simte obligat să recunoască «sincera simpatie» pe care Iorga a arătat-o Italiei. Dacă nu pentru altceva, decât pentru această «simpatie» care a atins cele mai înalte culmi în viaţa şi opera lui N. Iorga (şi ar fi putut fi botezată deci mai mult decât simpatie, pentrucă atitudinea lui Iorga, cu deosebire în timpul sancţiunilor, a înfruntat luptă şi risc), marele dispărut ar fi meritat dela confraţii italieni, cuvinte mai elogioase, iar istoricul, fără îndoială, aprecieri mai judicioase.

* * *

Pier Fausto Palumbo, *Politica e cultura nel Rinascimento italiano* (în «Rivista Storica Italiana», 1943, an. LIX, fasc. I., pag. 3-29).

Preocupările în jurul problemelor Renaşterii par să cunoască un nou reviriment în literatură, istorie şi plastică şi, după cum e şi de aşteptat, mai mult decât ori unde în Italia. Renaşterea e privită acolo ca un fenomen naţional şi ca a doua formă de imperialism — spiritual de astă dată — pe care peninsula o exercită asupra Europei întregi. Aceasta este şi teza pe care o susţine,

sprijinit pe o amplă documentare, d-l Pier Fausto Palumbo în studiul său, *Politica e cultura nel Rinascimento italiano*. Autorul arată în primul rând ceeace umanismul aduce nou față de lumea antică și medievală : o concepție politică sprijinită, nu pe arme, ci pe o supremație spirituală și pe activitate pur teoretică și intelectuală. Derivatele acestei concepții, care au rămas câștiguri definitive şi pentru epocile ce vor urma, vor fi diplomaţia şi literatura politică. Să ne gândim la Guicciardini sau la Machiavelli. Intreaga Renaştere rămâne dominată de sinteza perfectă dintre politică şi cultură, care a putut creia personalităţi de înălţimea unui Lorenzo Magnificul, a Papei Nicolae al V-lea sau Pius al II-lea. Nici o epocă, nici anterioară nici următoare Renaşterii, n'a putut pune Statul în slujba culturii în măsura în care a realizat-o Renaşterea. Și aceasta se datoreşte în bună măsură particularismului italian. «Orice modestă capitală, dispusă cum era să alimenteze orgoliul necesar supușilor şi prestigiului Statului, dădea impuls studiilor care puteau să atragă mulţime de studenţi și să dea cetății renume, se forța să cheme pe propriul pământ cu orice mijloace erudiţi, literaţi, artiști, dela care să tragă strălucire». Era o întrecere fără răgaz care se rezolva în avantajul culturii. Numai această exuberanță a particularismelor Renaşterii a putut îndruma civilizația spre o formă atât de înaltă de colaborare între politică și cultură, domeniu în care Renaşterea rămâne de neimitat. Dar «în timp ce un organism politic, din lipsă de fuziune și omogeneitate, nu se putea forma şi diversele organisme senioriale își arătau incapacitatea lor, cedând înaintea armatelor franceze şi spaniole, Italia — ca într'o zi îndepărtată Grecia — vedea concretizându-se tocmai atunci cea mai mare cucerire a sa».

* * *

Edmondo Cione, *Gli studi storici nella Napoli romantica*, «Rivista Storica Italiana», 1942—XX, anno LIX, fasc. I, pag. 30—51).

Un bun studiu bibliografic asupra istoriografiei romantice napolitane. Autorul se ocupă în deosebi de Carlo Troya, reprezentantul curentului neoguelf în istorie, de Antonio Ranieri, reprezentantul neogibelismului, analizează apoi influența lui Gio-

berti asupra şcolii istorice napolitane, pentru a trece la Saverio Baldacchini şi pentru a încheia cu şcoala puristă a lui Papadopoli.

M. VLASIU-LUPAŞ

Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, Istorie, Limbă.* Bucureşti, 1942, Ed. Fund. Reg., 272 p.

După ce a apărut mai întâi în limbile franceză şi germană, lucrarea d-lui Capidan despre Macedoromâni, vede lumina tiparului şi într'o ediţie românească, ceva mai desvoltată decât precedentele. De la cartea de sinteză, scrisă de I. Arginteanu la 1904 (*Istoria Românilor Macedoneni*), cele aproape două decenii de cercetări cu privire la trecutul Aromânilor sub toate raporturile, au marcat un progres apreciabil ca să culmineze cu opera d-lui Capidan care se impune ca o încoronare a eforturilor de până acum.

Punând la contribuţie mărturiile cronicarilor bizantini, a călătorilor de toate naţionalităţile, care-au vorbit în însemnările lor despre Românii din această parte, discutând argumentele istoricilor şi ale filologilor, autorul ajunge în concluzii să găsească linia justă din mulţimea de puncte de vedere care nu totdeauna sunt de acord.

Analizând părerile istoricilor [1]) autorul cercetează cele două teze cu privire la originea Macedoromânilor : prima, emisă de Thunmann la 1774, că Românii din Sudul Dunării vin din romanizarea elementului din Tesalia, Macedonia şi Tracia, continuată de Schafarik şi Tomaschek ; a doua, emisă de Petru Maior şi Hasdeu, cari atribue Macedonenilor o origine Nord-dunăreană. Aceste două teze au suferit modificări mai cu seamă de la apariţia teoriei lui Rösler, din partea istoricilor cari au intervenit ca să confirme sau să combată punctul său de vedere.

D-l Capidan ajunge la concluzia că istoricul care a văzut mai just problema originei Macedoromânilor a fost Nicolae Iorga, în mai multe lucrări ale sale, unde se apropie mai mult de vederile lui Thunmann, Schafarik, Tomaschek, Xenopol şi Onciul, decât de Petru Maior şi Hasdeu : «După părăsirea Daciei, elementul

1) Cf. şi articolul d-sale : *N. Iorga şi Românii din Sudul Peninsulei Balcanice*, în această revistă pe 1941, pp. 41—50.

roman din Nord, trecând peste Dunăre şi venind în contact cu cel din Sud, a dat naştere la o limbă romanică unitară, care trebue să fie aceeaşi pentru Dacoromâni ca şi pentru Aromâni».

Pentru împăcarea teoriei filologilor, cari cred că Macedoromânii nu sunt localnici, ci s'au coborît în locurile pe care le ocupă azi prin sec. VII—X, de prin părţile dunărene din apropierea Dacoromânilor, autorul analizează romanitatea orientală şi influenţa greacă în aceste părţi, ca să conchidă că în epoca de după părăsirea parţială a Daciei sub Aurelian «limba latină a răsunat din Carpaţi până în Pind şi de la ţărmurile Adriaticei până la Marea Egee» (p. 143). De aici reese un fapt indiscutabil, anume că strămoşii celor două tulpini româneşti, — Dacoromâni şi Aromâni, — în epoca de formaţie a poporului român, în Nordul Peninsulei şi Dacia, au trăit în unitate teritorială (p. 146).

Un capitol despre limba Macedoromânilor (pp. 160—177). Starea culturală este cercetată de la origine, întâi în Sudul Dunării şi mai cu seamă în centrul de la Moscopole. Apoi aportul Macedonenilor la viaţa culturală din Principatele române şi din ţările înconjurătoare, până în zilele noastre. Un rezultat pesimist se desprinde din analiza stărilor actuale.

Un indice bogat face utilizabilă cartea, din toate punctele de vedere. Poate că sistemul clasic al referinţelor — cu notele în josul paginilor — ar fi fost mai nemerit, decât cu număr de ordine al lucrărilor din bibliografia de la sfârşit, — lansat de Henry Beer în colecţia «*Évolution de l'Humanité*», — care îngreuie lectura pentru cititorul ce ţine să se documenteze ştiinţific.

Imbrăcând cel mai desăvârşit fond ştiinţific într'un stil atrăgător, cartea d-lui Capidan este sortită să se impună ca o lucrare de nivel apusean asupra unui subiect pe care l'a epuizat din toate punctele de vedere.

* * *

N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*. Vol. II. Edit. Fund. Regale pentru literatură şi artă. In folio, pe 2 coloane, pp. 91—178. 1942.

Cel de al doilea volum din marea lucrare începută asupra istoriei literaturii vechi româneşti priveşte secolul al XVII-lea,

de la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu până la Cantemir. Intâmplarea a făcut ca apariția capitolelor despre activitatea culturală a celor doi Domni și a Mitropolitului Petru Movilă să coincidă cu împlinirea a trei veacuri de la Sinodul de la Iași, fapt căruia *Biserica Ortodoxă Română* i-a închinat un număr special (Septembre-Octombre 1942). Se analizează literatura profană și religioasă din această epocă.

O concepție de metodă a d-lui Cartojan — care-l apropie de aceea a lui N. Iorga — este cercetarea pe plan orizontal a faptelor de istorie literară, în cadru comparativ pe toată întinderea lor în spațiu, care trec dincolo de granițele țării, căci numai din metoda comparativă se pot trage concluzii juste pentru caracterizarea fenomenelor de viață ale trecutului.

Paralel cu faptele din Muntenia și Moldova, autorul prezintă evenimentele din Transilvania, în epoca atacurilor influenței calvine, patronată de însuși principele Gh. Racotzi, aliatul lui Matei Basarab.

Prețioasă este caracterizarea culturii române până în veacul al XVII-lea, ca și capitolul despre ascensiunea boierimii în viața culturală a neamului. Emigrarea boierimii atât spre Constantinnopol cât și spre Polonia a deschis pentru cultura noastră o fereastră spre Occident. Interesant este iarăși paragraful despre cultura latină în Polonia, precum și informațiile despre istoria Moldovei și latinitatea Românilor în istoriografia polonă. Urmează apoi capitolele despre cei doi mari cronicari moldoveni, Gr. Ureche și Miron Costin.

Așteptăm apariția celorlalte două volume, cu care se încheie întreaga lucrare, spre a putea avea o privire de ansamblu.

*
* *

Diaconul Dr. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului al XIV-lea*. București, 1942. XXIV—149 p.

Lucrarea părintelui Moisescu, prezentată ca teză de doctorat la Facultatea de teologie din București, este o interesantă contribuție la istoria catolicismului în țările noastre. Tratând numai faza de la început, până la 1400, iar din punct de vedere geografic numai în Moldova, autorul adâncește subiectul până la epuizare.

Intemeiat pe o largă bibliografie, deşi preot ortodox, îşi propune şi isbuteşte să se menţină pe linia imparţială a adevărului, condiţie capitală pentru o lucrare istorică.

Impletit în desvoltarea lui cu faptele politice, catolicismul este prezentat aici concomitent şi autorul deosebeşte două faze de evoluţie : una până la jumătatea veacului al XIV-lea, iar alta până la 1400. In prima fază se ocupă de situaţia Cumanilor în Moldova, creştinarea lor şi Episcopia Cumanilor înainte şi după năvălirea Tătarilor. Apoi înrâurirea politică şi propaganda catolică ungară în Moldova.

In partea a II-a vorbeşte de începutul legăturilor politice şi bisericeşti între Moldova şi Polonia, propaganda din Polonia catolică pe vremea primilor Domni ai Moldovei, primele aşezări ale Franciscanilor şi Dominicanilor în această provincie şi situaţia catolicismului în general, de la moartea lui Laţcu Voevod (1374) şi până la sfârşitul veacului al XIV-lea.

Amănunţită bibliografie. N'ar fi fost rău să se fi dat şi o tablă a numelor.

Tipărită în admirabile condiţii exterioare, care unesc forma cu fondul, lucrarea părintelui Moisescu este o carte care rămâne.

* * *

Arhiva Românească, tomul VIII (1942).

Stăruinţa cu care d-l Mihail Kogălniceanu ţine să învingă toate greutăţile pentru asigurarea apariţiei regulate a revistei pe care o conduce — mai cu seamă în aceste împrejurări — este un fapt care merită o subliniere deosebită.

Numărul de faţă, de aproape cinci sute de pagini, este dat cu colaborarea d-lor : Mihail I. Kogălniceanu (Prefaţa d-lui Oţetea la ediţia operelor lui M. Kogălniceanu), consilier Aurel V. Sava (O moşie Kogălniceenească : Coluneştii din ţinutul Lăpuşnei), Andrei Rădulescu (Din viaţa şi activitatea lui Mihail Kogălniceanu în anii 1865—1867), Dan Simonescu (Reabilitarea literaturii româneşti vechi), Damian P. Bogdan (Basarabeanul Polichron Sîrcu şi contribuţia lui la cultura românească veche), Elena Rădulescu Pogoneanu (Vasile Alecsandri şi Wilhelm de Kotzebue), Constantin Moisil (Un portret medalistic al Doamnei Elena), C.

Gane (Știri noui despre Toader și Gavril Gănescul), C. Bobulescu (O pagină pentru mânăstirea Runcului din Jud. Neamț), Victor Slăvescu (Neculai Suțu și Domnitorul Grigore Ghica, Portretul lui Nic. Suțu, Traduceri ale operei lui N. Suțu), General R. Rosetti (Ecoul printre Românii din Paris a intrării oștirii lui Bem în Moldova), A. Sarcedoțeanu (Inceputurile funcționărești ale lui V. Alecsandri), Const. I Andreescu (Lista unor documente întrebuințate de A. D. Xenopol în «Domnia lui Cuza-Vodă»), etc.

Condițiile grafice excelente și grija pe care o pune secretarul de redacție, d-l Andreescu, în selectarea și aranjarea materialului, fac din *Arhiva românească* o publicație științifică de mâna întâia.

V. MIHORDEA.

* * *

N. Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiile lor până la Regulamentul organic.* Iași, 1942, 118 p.

Orașele Moldovei au la origină reședințele stăpânitorilor, popasurile negustorești făcute pe marile drumuri comerciale internaționale și centrele de desfacere a unor anumite materii prime, precum și relațiile comerciale cu Ardealul, care sunt anterioare întemeierii principatului. Autorul, spre deosebire de părerile care afirmă că orașele moldovene s'au întemeiat cu cetățeni de împrumut, arată că au origină curat românească.

Conducătorii orașelor — șoltuzul și pârgarii — sunt amintiți în documente începând de pe la 1435. Se cercetează atribuțiile lor. De pe la 1600 Domnul va trimite în târguri un reprezentant al puterii centrale, *ureadnicul.* Marii vornici vor trimite și ei reprezentanții lor, *vornicii de târg.* In sec. al XVIII-lea mai cu seamă, epoca de fiscalitate excesivă, apar, pentru strângerea dărilor, diferite categorii de funcționari : judecătorii, globnicii, pripășarii, osluharii, prerubții, etc., deși în număr mai restrâns existau și anterior. Cea mai mare parte din impozite intra în visteria domnească. Primul recensământ fiscal la noi datează de la 1674, făcut din ordinul lui Dumitrașcu-Vodă Cantacuzino.

Capitala țării, Iașii, avea singură un funcționar deosebit, *Aga,* cu atribuțiuni de prefect de poliție. Avea sub ascultare și pe unii funcționari polițienești din celelalte orașe. Până la un punct, atribuțiile Agăi se identificau și erau subordonate Marelui Hatman,

comandant militar al capitalei şi al ţării întregi. Pentru fixarea atribuţiunilor acestui dregător s'ar mai fi putut utiliza cu folos : Iorga, *Documente şi cercetări cu privire la starea financiară în timpul Fanarioţilor*, Buc. 1902, pp. 29—31 ; Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, t. III, p. 338, *Arhivele Basarabiei*, 1938, p. 154, etc.

Veacul al XVIII-lea, secol al influenţelor apusene, a fost timpul în care Domnii au încercat — pe lângă alte reforme — şi organizarea municipalităţii moldoveneşti. Vechea administraţie va fi acum înlocuită cu *Epitropia de târg*.

Şefii ţinuturilor, deşi rezidau în târguri, erau *Pârcălabii*. Ţinuturile de la graniţă, cum erau Putna şi Cernăuţii, aveau în frunte un *Staroste*. Stărostia de Putna a fost de o mare importanţă pentru legăturile de vecinătate cu Ţara-Românească şi pentru menţinerea privilegiilor ţinutului Vrancei. In vremuri turburi, ca pe timpul lui Constantin Cantemir, a fost ilustrată de persoane cu mare prestigiu, ca Miron Costin, care a pacificat ţinutul graţie măsurilor de autoritate luate din proprie iniţiativă.

In veacul al XVIII-lea, când frământările din Polonia reclamau o atenţie deosebită la graniţa de Nord, Stărostia de Cernăuţi a fost ocupată un număr mare de ani de către Francezul românizat Enache Milo, bunicul artistului Matei Milo, fin diplomat, care va avea odată şi rol de mediator între Poloni şi Tătari, ca delegat al Porţii şi Domnului Moldovei.

Cu timpul, locul pârcălabilor şi starostilor va fi luat de ispravnici, cari, în esenţă având aceleaşi atribuţii, nu sunt decât vechii funcţionari cu o denumire nouă.

Cartea d-lui Grigoraş are meritul de a fi fost făcută după izvoare. Unele atribuţiuni, ca aceea a Serdarului de Orhei şi a Căpitanului de codru de la Fălciu, n'au fost cercetate de loc, deşi titularii sunt rezidenţi în târguri şi material ar fi suficient. Deasemenea, dacă s'ar fi recurs la mai multe exemple pe care le-ar putea da materialul documentar, poate că s'ar fi putut delimita cu mai multă precizie atribuţiunile diferitelor categorii de funcţionari.

R.

* * *

I. Nistor, *O descriere a Principatelor Române din 1822*. An. Ac. Rom., Mem. secț. ist., s. III, t. XXV, mem. 7. București, 1943.

D. Nistor schițează mai întâi opera învățatului croat Matei P. Katancsich dela începutul veacului trecut, scoțând în relief ideile sale cu privire la continuitatea elementului românesc în Dacia și presintă apoi lucrarea inedită a căpitanului Radisits, Croat și dânsul : *Die topographische und statistische Beschaffenheit von der Moldau und Walachey*, o descriere din anul 1822. Lucrarea păstrată în Arhivele de Războiu dela Viena, e acum publicată de învățatul român. Ea cuprinde date interesante privitoare la starea de atunci a țărilor noastre.

* * *

Olga Greceanu, *Femmes peintres d'autrefois*, Scrisul Românesc, Craiova, 1943.

Artista, care ne-a dat atâtea frumoase opere decorative de interes istoric, e și un talent literar capabil a învia trecutul, a închiega, din puținele date ajunse până la noi, viața aproape necunoscută a celor ce au fost, în vremea lor, creatori de valori.

Lucrarea de față e resultatul a douăzeci de ani de observație și cercetări, o mărturisește autoarea însăși în Prefață. In mijlocul unei societăți adesea grăbite, care-și adună la întâmplare informația, pentru a ne da superficiale biografii sau expuneri, lucrarea d-nei Greceanu se impune prin această laborioasă cercetare și îndelungată meditație a subiectului. D-sa n'a pregetat a întreprinde lungi călătorii, până în America, în căutarea operelor de artă, risipite în atâtea musee și colecții, ceia ce a dus-o uneori la adevărate descoperiri. Această cunoaștere directă a operii ce ne presintă face valoarea cărții. Numai așa ne-a putut da interesanta galerie a femeilor-pictori, din cea mai depărtată antichitate până în veacul al XVIII-lea, lucru cu atât mai prețios și greu, cu cât n'a avut, ca în alte domenii, un precursor.

Izvoarele literare sunt, în această delicată materie, uneori prea puține ; ele s'au impus mai cu seamă pentru epoca veche, care ne-a transmis în această privință amintirea singură a femeilor ce au ilustrat pictura. D-na Greceanu a cules această amintire în autorii greci și latini și, când s'a întâmplat ca un monument să scape

din naufragiul veacurilor, n'a şovăit a merge să-l examineze personal. A putut înfiripa astfel biografia unei Timareta, celebră în veacul al V-lea în. de Hs., a unei Helena, autoarea vestitei fresce representând bătălia lui Alexandru-cel-Mare cu Darius, reprodusă într'un mosaic din Pompeij (Casa del Fauno), pe care d-sa l-a avut sub ochi. Biografia S-tei Odila, cu legendele ce trăesc şi astăzi în jurul lăcaşului său din Alsacia, aceia a Herradei de Landsberg (Bavaria), iniţiatoarea minunatelor miniaturi ce împodobesc manuscriptul *Hortus Deliciarum*, se datoresc aceloraşi impresii personale, culese din visitarea locurilor şi examinarea operei. Una câte una trec astfel pe dinaintea noastră aceste rare şi nobile figuri feminine ale diferitelor şcoli, de la Marguerite van Eyck, tot atât de celebră ca şi fraţii ei, până la Élisabeth Sophie Chéron, care a ilustrat domnia Regelui-Soare.

Splendid ilustrat, volumul d-nei Olga Greceanu e o preţioasă contribuţie la istoria picturei şi se recomandă prin noutatea lui.

N. BĂNESCU

* * *

N. Popovschi, *Din negura trecutului. Crâmpeie de amintiri.* Partea I-a, *Copilăria.* Partea II-a, *Şcoala.* Chişinău-Bucureşti, 1940—1943.

Amintirile d-lui Prof. N. Popovschi, autorul cunoscutelor lucrări cu privire la viaţa Basarabiei [1]), ne prezintă un larg tablou al vieţii spirituale la sfârşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru.

Viaţa patriarhală şi sobră, cu adânci tradiţii religioase şi cu legături puternice cu pământul natal. Familia părinţilor lui, — din generaţie în generaţie preoţi, păstrători ai tradiţiei şi ai românismului curat, — se stabiliseră la Râşcani, suburbia Chişinăului.

Copilăria petrecută într'un mediu moldovenesc, printre sătenii parohiei, înfrumuseţată de toate obiceiurile locului, lasă urme neşterse în sufletul copilului (înmormântarea lui moş Vasile Cernat, I, p. 25); viaţa suburbanelor, de fapt viaţa satului în

---

1) *Mişcarea dela Balta*, Chişinău, 1926, *Istoria Bisericii din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chişinău, 1931.

preajma unui oraş cu caracter străin, unde copiii, părăsind mediul lor natal, încep învăţătura luptând în primul rând cu greutăţile unei limbi necunoscute.

Vol. II este consacrat în întregime şcolii, în care autorul cu o impresionabilă obiectivitate caută să redeie acea atmosferă spirituală în care creştea şi se desvolta tineretul basarabean, mai întâiu în şcoala secundară, apoi în cea superioară. Este de remarcat că autorul ne prezintă şcoala spirituală, unde majoritatea elevilor erau dela ţară, fii de ţărani sau de clerici, deci veniţi din mediul moldovenesc. Autorul caută să scoată în evidenţă tocmai acest moment critic din viaţa copilului, când impresiile lumii de acasă se ciocnesc cu impresiile noi, din lumea şcoalei. In primul rând era o lume a ortodoxismului dominator, exigent şi neiertător, şi numai pe planul al doilea era o lume a ştiinţei cu care copilul lua contact. Nici o legătură între elevi şi profesori, printre cei din urmă fiind şi Basarabeni şi Ruşi. «Atitudinea profesorilor basarabeni, cari niciodată nu ne vorbeau de Basarabia, de locuitorii ei români, nu o pot înţelege de loc...» — spune autorul. « Profesorii ruşi nu stăteau mai aproape de elevi, nu se interesau mai serios de nevoile lor». (II, p. 36).

Mai târziu, în Seminarul teologic, când elevii au devenit mai conştienţi de rostul lor, şi când printre profesori au avut Basarabeni ca A. Stadniţchi sau E. Mihalevici, care şi-au consacrat timpul lor pentru studiul trecutului Basarabiei, legăturile între unii şi alţii nu devin mai strânse. «Stadniţchi a fost primul care din cercetări de istorie a făcut principala lui preocupare... Din trecutul Basarabiei el s'a ocupat aproape exclusiv cu viaţa bisericească, cercetând diferite laturi ale ei... Toate lucrările lui erau pătrunse de cel mai viu interes pentru provincia lui natală, cum şi pentru Moldova vecină, în care nu odată făcuse călătorii în interes de cercetări istorice». (II, p. 33).

Activitatea istorică a lui Stadniţchi a avut o mare însemnătate, pentrucă a fost un puternic îndemn pentru ceilalţi Basarabeni de a-i urma pilda.

«Dar — ciudat lucru ! — muncind foarte serios şi necontenit în domeniul istoriei locale, ocupat deseori cu chestiuni care în chip direct priveau chiar Seminarul nostru, Stadniţchi niciodată nu ne-a vorbit în clasă de lucrările lui, de problemele istorice

pe care le prezenta trecutul Basarabiei, parcă ea ar fi fost pentru noi o ţară cu totul străină». (II, p. 34).

Şi totuşi şcoala n'a putut să rupă legătura copiilor cu mediul din care ei au venit :

«Noi venisem în şcoală, păstrând strânsă legătură cu locurile noastre natale, cu mediul în care ne-am petrecut prima perioadă a vieţii, cu obiceiurile vechi, cu limba părinţilor, cu credinţele lor, cu dragostea caldă pentru cântecele poporului din care ieşisem. Era o stare sufletească plină de sentimente, de cerinţe, de idei, fie nedesluşite, vagi, dar adânc împlântate în firea noastră. Nu-i dădeam nici un nume acestui conţinut sufletesc, mai târziu însă am înţeles că era cel mai curat, cel mai sănătos naţionalism. El s'a născut în suflet odată cu primele sensaţii ale vieţii, cu primele impresii venite dela natură, dela oameni. Cu vremea aceste întipăriri s'au înmulţit, au devenit mai bogate, mai variate şi, împlântându-se în suflet tot mai adânc, s'au contopit cu firea noastră. Naţionalismul acesta n'a rezultat din idei preconcepute, n'a ieşit din consideraţiuni de utilitarism, nu urmărea scopuri străine lui. Curat în izvoarele lui, el era neprihănit şi în năzuinţele lui. In el nu era nici o picătură din otrava patriotismului lăudăros şi ignorant de mai târziu, cu gândul la tot felul de căpătueli». (II, pp. 53—54).

O serie întreagă de chipuri, strâns legate de viaţa intelectuală a Basarabiei, — unii Barasabeni, ca I. Halippa, C. Popovici, Mihalevici, Stadniţchi, alţii Ruşi : Bogoliepov, fraţii Parhamovici, — se perindă în faţa cetitorului.

In a doua jumătate a volumului II, autorul prezintă atmosfera spirituală a Academiei Spirituale a lui Petru Movilă dela Chiev, unde mulţi Basarabeni au făcut studii. Aceiaşi atmosferă de ortodoxism înnăbuşitor, aceiaşi lipsă de legătură între profesori şi studenţi, acelaşi orizont limitat, ştiinţă canalizată într'o singură direcţie.

Sunt de remarcat unele prezintări ale persoanelor care au jucat un rol în viaţa politică şi socială de atunci : Platon Rojdestvenschi, mai târziu Mitropolit al Basarabiei, Vladimir Sabler, oberprocuror al Sf. Sinod, Bogoliepov, ministrul Instrucţiunii Publice, profesorii : Florinschi, Celpanov, Berdeaev.

V. COSTĂCHEL

CRONICA

N. P. Smochină, *Din amarul Românilor transnistrieni. Masacrele dela Nistru.* Extras din «Moldova nouă», 1941. Impresionant document al crimelor sinistrului regim sovietic.

*

E. Vârtosu, *Scrisori inedite dela Vasile Alecsandri* (1872—1890). București, 1939. Se tipăresc întâia oară trei scrisori adresate de poet lui Kogălniceanu, și douăsprezece lui Dim. A. Sturdza, între anii 1872 și 1890, caracteristice pentru legăturile dintre dânșii.

*

E. Vârtosu, *Pictorul G. Tăttărăscu și Italia.* Extras din «Studii Italiene», V. București, 1938. E o prețioasă contribuție la înțelegerea pregătirii artistice a marelui pictor, desăvârșită în Italia. Planșele cu schițele scoase din carnete aflate în famila artistului arată valoarea deosebită a desemnului.

*

N. Grigoraș, *Neculai Iorga ca student al Universității din Iași.* Extras din Buletinul Institutului de Istoria Românilor «A. D. Xenopol», 2, Iași (1941?). Sunt, în acest articol, câteva date nouă privitoare la viața de student a marelui dispărut. Lucrările scrise de istorie, scoase din dosarul Facultății de Litere din Iași, arată informația neobișnuită și pătrunderea de spirit a adolescentului care avea să ajungă în fruntea generației sale.

*

C. Karadja, *Cronica lui Jörg von Nürnberg.* (Extras din «Omagiul Ioan Lupaș». București, 1941). Autorul presintă o descriere a

tuturor edițiilor cunoscute ale acestei cronici privitoare la Turci, indicându-i cuprinsul şi schițând viața aventuroasă a scriitorului. De câteva ori se află în Cronică pasagii privitoare la evenimentele din Moldova lui Ștefan-cel-Mare, şi d. Karadja le subliniază.

*

E. Vârtosu, *Chirilicale. Note de paleografie românească.* Bucureşti, 1940. Prețioasă contribuție la paleografia românească, datorită cercetărilor personale. Se lămuresc cu date documentare câteva noțiuni din terminologia vechiului nostru scris: «tiflă», «prosodii», «harag», «coajnic», «sfitoc» ş. a. Se aduc şi unele date însemnate cu privire la condicile de documente.

*

D. Strungaru, *Folklorul moldovenimei orientale.* Extras din «Moldova Nouă», VI (1941), cu un rezumat în l. germană şi italiană. O privire generală asupra cântecului fraților noştri de peste Nistru, în care se arată legătura nealterată cu acela al Moldovenilor din țară.

*

I. Haşeganu, *Mărginenii în viața economică a Transilvaniei şi a vechiului Regat.* Braşov, 1941. D. Haşeganu ne dă o serioasă monografie, bine informată, a «Mărginenilor», schițând situația lor politică şi economică, în cursul vremilor, conflictele cu Saşii şi emigrările care au dus pe aceşti harnici Români, plini de inițiativă, dincolo de hotarele țării, până la Volga şi Caucaz şi până în America. Subliniind starea actuală critică a satelor de Mărgineni, autorul face judicioase propuneri pentru ridicarea lor economică şi culturală.

*

Gh. Lazăr, *Istoria.* I. *Principii metodice*; II. *Lecții practice.* («Biblioteca liceului românesc». Seria I: Liceul teoretic. No. 3, Indrumări metodice). Colecția condusă de d. I. C. Petrescu, ne dă în acest volum o serie de îndrumări metodice de cel mai mare folos pentru învățământul nostru secundar. D. Gh. Lazăr aduce contribuția sa privitoare la Istorie. Principiile metodice pe care le

expune sunt rezultatul cunoştinţelor întinse ale acestui erudit şi al unei experienţe, care, pentru cine l-a cunoscut la catedră, e tot ce poate fi mai de calitate. Aflăm la autor, cu privire la concepţia actuală a istoriei şi la valoarea ei, ideile la care s'a ajuns astăzi pe urma îndelungatei discuţii, ce a frământat mai bine de un veac ştiinţa europeană. Ceiace prescrie în privinţa mijloacelor pe care trebue să le aibă la îndemână profesorul în clasă şi la ţinuta lui, nu poate avea decât întreaga aprobare a celor ce îndeplinesc greaua misiune de educator.

*

R. Cândea, *Un luptător bucovinean: Alecu Hurmuzachi*. Sibiu, 1941. Evocarea marelui bucovinean, la 70 de ani de la moartea sa. D. Cândea caracterizează pe scurt întreaga operă patriotică a familiei Hurmuzachi.

*

Şt. Şoimescu, *Sbucium şi Avânt. Poezii*. Bucureşti (fără dată). Volumul acesta elegant cuprinde, după expresia autorului, «vibraţiile» sale sufleteşti. Sunt, în adevăr, exteriorizări ale simţirii unui suflet delicat, capabil de puternice accente pentru eroismul ceasurilor mari de azi, ca şi de înaripate avânturi în lumea ideilor abstracte.

*

Iorgu Iordan, *Nicolae Drăganu, 1884—1939*. Bucureşti, Institutul de linguistică română, 1942. O sobră şi preţioasă caracterisare a personalităţii regretatului filolog dela Cluj, a cărui operă ştiinţifică e pusă în adevărata ei lumină.

*

G. Bezviconi, *Costache Negruzzi, scriitor basarabean*. Extras din «Cetatea Moldovei», III, vol. IV, n-le 2—3. Iaşi, 1942. Referindu-se la cele din urmă lucrări asupra scriitorului moldovean, d. Bezviconi aduce precisări cu privire la unele date biografice adesea discutate şi la activitatea lui literară. Interesant mai cu

seamă tot ce aduce d. Bezviconi asupra «frumoasei» Calipso şi a faimoasei poesii «Şalul negru», cu ecourile ei din cântecul moldovenesc. Se arată că scriitorul cunoştea destul de bine limba rusească.

*

Caracterele civilizației japoneze. Două studii de general Gh. Băgulescu şi Ioan Timuş, Bucureşti (1942). Aceste două studii, premiate la un concurs internațional, publicat de «Societatea pentru desvoltarea legăturilor culturale internaționale» din Tokio, dau o idee despre ce face puterea poporului din Extremul Orient, care atrage azi atenția lumei.

*

D. Hurmuzescu, *Cincizeci de ani dela moartea profesorului Em. Bacaloglu.* (An. Ac. Rom., Mem. secț. științifice, s. III, t. XVII, mem. 11). Frumoasă caracterizare, împletită cu amintiri personale, a primului profesor de fizică dela Facultatea de Științe din Bucureşti. A fost cetită la Academia Română, cu prilejul comemorării.

*

I. Nistor, *Ungurii în Dacia carpatină.* (An. Ac. Rom., Mem. secț. ist., s. III, t. XXIV, mem. 15. Bucureşti, 1942). Autorul urmăreşte după izvoare întâmplările din Dacia în primele veacuri dela aşezarea Ungurilor în Pannonia şi soarta elementului românesc autohton, documentând persistența lui.

*

In *Biserici nouă după cutremur* (An. Ac. Rom., Mem. secț. ist., XXIV, mem. 18, Bucureşti, 1942), d-l arhitect P. Antonescu arată tehnica nouă de întrebuințat la restaurarea şi clădirea bisericilor, spre a le garanta împotriva cutremurelor.

*

Analele Institutului de cercetări piscicole al României, Vol. I, Anul I, 1942. Bucureşti, Imprimeria Națională, 1942. Acest prim

volum, de 234 pagini, împodobit cu frumoase planşe şi fotografii, cuprinde o serie de studii semnate de specialişti, cu privire la problemele pe care Institutul nou creat e chemat să le deslege. Prefaţa d-lui Dinulescu arată limpede scopul pe care-l urmăreşte.

*

Ing. Petre Rădulescu, *Resolvarea complexului problemelor rurale în România.* 1942. Acest enorm volum, de 542 pagini, porneşte dintr'o bună intenţie şi dintr'o lungă experienţă a autorului. El desvoltă planul unei organisări, discutabile în multe privinţe, pentru înfăptuirea căruia însă nu ajunge viaţa unei singure generaţii.

*

A. Gorovei, *Popoarele balcanice în folklorul românesc.* (An. Ac. Rom., mem. secţ. liter., s. III, t. XI, mem. 4). Bucureşti, 1942. Harnicul folklorist presintă un material care arată cum se oglindesc vecinii noştri Sârbi, Bulgari, Greci şi Turci în produsele poporului nostru.

*

Mugurul. Liceul Mihai-Viteazul. Anul XIV. Nr. 1. 1942—1943. Foarte bună ideia de a se da liceului o revistă. Limba va trebui însă tratată cu mai multă grijă. Franţuzisme supărătoare izbesc neplăcut dela primul articol. Apoi, n'ar fi trebuit pusă sub ochii elevilor, în revista lor, ridiculisarea lui G. Bogdan-Duică, fost profesor şi Director chiar la «Mihai-Viteazul».

*

G. Bezviconi, *Scriitorul Leon Donici.* Extras din «Cetatea Moldovei», anul III, Iaşi, 1942. Autorul ne schiţează, în aceste interesante pagini, viaţa şi opera talentatului scriitor basarabean, legăturile sale cu cercurile literare ruseşti, înainte de prăbuşirea vechiului regim.

*

A. Lăpedatu, *Omul dela 2 Maiu — învinsul dela 11 Februarie.* (An. Ac. Rom., Mem. secţ. ist., s. III, t. XXV, mem. 5). Bucureşti

1942. In această comunicare, d. Lăpedatu presintă în adevărata ei lumină figura istorică a lui Kogălniceanu.

*

Convorbiri Literare, LXXV, n-le pe Iulie-Aug. 1942, cuprind, între altele, două articole de pioasă amintire a lui Giulio Bertoni, semnate : St. Cuciureanu şi Didona Dinescu-Loreti şi o frumoasă şi dreaptă caracterisare a uitatului poet Neculai Beldiceanu dela Iaşi, de d. Dimitrie Şt. Emilian.

*

A. Sacerdoţeanu, *Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul*, Extras din «Hrisovul», I (1941). Documentele pe care le produce în acest studiu d. Sacerdoţeanu deslează definitiv enigma privitoare la fiica naturală a marelui Voevod. Se dovedeşte că numele ei a fost introdus ulterior în actul în care figurează, încercându-se un fals care n'a reuşit.

*

N. A. Constantinescu, *Zalmoxe şi curentul de înnoire mistică a vechilor religii*. Extras din «Dacia», 1941. E o interesantă expunere a doctrinei lui Zalmoxe, ca expresie a marilor curente spirituale ce străbăteau Orientul, cu largi ecouri în lumea strămoşilor noştri Traci.

*

Em. Săvoiu, *Contribuţiuni la studiul succesiunei testamentare în vechiul drept românesc*. Ramuri, Craiova, 1942. Lucrarea d-lui Săvoiu, premiată de Facultatea de Drept din Bucureşti, ca teză de doctorat, urmăreşte formele sub care s'a înfăţişat, în cursul veacurilor, succesiunea testamentară în vechiul nostru drept. Constatările autorului se reazimă pe o bogată informaţie documentară şi pe vechile noastre legiuiri.

*

N. P. Smochină, *Die Rumänen zwischen Dnjestr und Bug*. Bucureşti, 1942. E o scurtă expunere istorică asupra ţinutului dintre Nistru şi Bug şi a populaţiei româneşti, a cărei existenţă se documentează în aceste părţi încă din veacul al XII-lea. Autorul arată cât de mare a fost acolo, în secolul al XVIII-lea, colonisarea Ro-

mânilor şi schiţează atitudinea Sovietelor faţă de Republica moldovenească. Portretele hatmanilor Ukrainei Ioan Potcoavă (1577) şi Dănilă Apostol (1727—1734) şi fotografii documentare ale regimului de ieri ilustrează această publicaţie.

*

Biserica ortodoxă română, LX (1942), închină n-le 9—10, din Sept.—Oct., vestitului Sinod ţinut acum 300 de ani la Iaşi (1642). Mai întâi frumoasa comunicare a Pr. N. Popescu, cetită la Academia Română, precisă caracterisare a vieţii Mitropolitului Petru Movilă şi a împrejurărilor în care s'a adunat şi a lucrat Sinodul. Apoi eruditul articol al d-lui N. Gheorghiu, cu privire la «Intâmpinarea» lui Meletie Syrigos, în legătură cu polemistul contemporan Richard Simon. Păr. arhimandrit I. Scriban tălmăceşte, cu obişnuitu-i talent, înţelesul «Mărturisirii ortodoxe» şi arată folosul ei pentru credincioşi. Recensiile şi notiţele bibliografice sunt în aceiaşi notă. Semnalăm pe a d-lui T. Popescu asupra volumului comemorativ închinat de învăţaţii greci Patriarhului mucenic Chiril Lukaris.

*

I. Iordan, *Note de lexicologie română, II.* Extras din «Buletinul Institutului de filologie română», Iaşi, VII—VIII (1940—1941). Lucrarea cunoscutului filolog dela Iaşi e o interesantă contribuţie la Dicţionarul limbii române. Pluralul dela *damigeană* e, în adevăr, cum afirmă autorul, *damigene* (nu damigeane). Explicaţia preposiţiei *de* (p. 10), în expresii ca : «N'am ce mă face de tata», cu nuanţă causală, e justă. La *drăgălău* (p. 22) e de adăugit varianta *drăngălău*. La *ghemţ* (p. 55), trebue semnalată şi forma *ghems*, pe care am auzit-o curent în Dâmboviţa. Nu ştim dacă trebue înregistrate cuvintele create de inculţi (fructar, gheţar) numai pentru că au trecut în paginile câte unui... scriitor.

*

I. Hudiţă, *Franţa şi Cuza-Vodă, lovitura de Stat proectată în 1863. După documente inedite.* Bucureşti, 1941. Studiul acesta, întemeiat pe documente din Arhivele Ministerului de Externe din Paris şi pe cele cuprinse în Arhiva Cuza, păstrată la Academia

Română, lămureşte conflictul dintre Cuza-Vodă şi Adunarea națională şi lovitura de Stat pe care Domnul o pregătise cu un an mai înainte şi pe care împrejurările l-au silit s'o amâne.

N. B.

*

Costin C. Kirițescu, *Caracterele specifice ale actualei economii de război*. Bucureşti, 1943. Excelentă expunere, în cadrul unei comunicării făcute la Academia de Științe din România, asupra strânsei legături organice ce există între economia unei țări şi război. Pe temeiul unei bogate documentări istorice şi economice se înfățişează diferitele faze de colaborare între forțele militare şi puterile economice ale unei țări, pentru a se învedera apoi în ce măsură astăzi această colaborare devine atât de integrală, în cât nu se mai află în luptă două sau mai multe armate, ci două sau mai multe economii naționale, cu toate mijloacele materiale de care dispun.

*

Costin C. Kirițescu, *L'organisation du Crédit en Roumanie*. Bucureşti, 1943. Intr'o scurtă, dar completă expunere, d-l Kirițescu arată cum s'au desvoltat diferitele aşezăminte de credit ale țării, şi care sunt legăturile lor cu piața economică, expunându-se tot deodată şi cadrul legal în care această organizație funcționează. Unele observațiuni critice ce se formulează, cu acest prilej, deşi timid schițate, sunt îndreptățite.

*

Victor Tufescu, *Rolul economic al României în cadrul Europei noui*. Bucureşti, 1942. Cu claritate şi metodă se înfățişează în această lucrare mai întâi, care sunt funcțiunile economice ale României în cadrul continentului european, ca producătoare de materii prime, ca țară importatoare de fabricate, ca țară de tranzit între Occident şi Orient, pentru a se insista apoi pe larg asupra unității economice a țării noastre.

Concluzia firească la care se ajunge este că, față de funcțiunile economice ale țării noastre, de cea mai mare însemnătate pentru întreaga economie europeană, «este absolut necesar ca

unitatea economică şi politică a Statului Român să se suprapună peste unitatea neamului întreg şi a întregului pământ românesc».

*

G. Strat, *Problema elitelor sociale*. Bucureşti, 1942. Această problemă de învederată actualitate şi de permanentă preocupare este tratată de d. Strat, profesor la Universitatea din Bucureşti, cu tot curajul şi avântul, dar şi cu multă pătrundere, într'o comunicare documentată făcută în cadrul Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice.

*

Dr. Barbu Solacolu, *Das neue Rumänien im Werden*. Bucureşti, 1942. D-l B. Solacolu are meritul de a fi înfăţişat, în această lucrare, menită a informa cercurile cele mai largi din Europa Centrală, diferitele aspecte ale economiei noastre naţionale, fără a se depărta de preocupările unui serios cercetător. Cu documentaţia limpede ca expunere, cu concluziile sale logice şi evidente oricărui om de bună credinţă, lucrarea d-lui B. Solacolu are ţinuta cea mai potrivită şi merită toată atenţia.

V. S.

*

Ani, anuar de cultură armenească. Director : H. Dj. Siruni. Bucureşti, 1941, XXIV+543 pagini.

Numărul acesta, aşa de impunător, este închinat memoriei lui N. Iorga, despre care semnează rânduri d-nii : Gen. R. Rosetti, Al. Lapedatu, Ioan Simionescu, N. Bănescu şi Barbu Teodorescu. Se reproduc fragmente din articolele lui Nicolae Iorga despre Armeni.

Sub titlul «Armenia recunoscătoare», şefii bisericii armeneşti din lumea întreagă exprimă în cuvinte simţite regretul pentru dispariţia marelui istoric şi ceea ce datoreşte Armenia contribuţiilor sale.

Restul articolelor, împărţite pe serii, se referă la : I. Armenii în cultura lor. II. Armenii în viaţa altor popoare. III. Armenii şi Românii. IV. Cultura armeană în ritmul vieţii.

O bogată cronică şi dări de seamă, unde mai peste tot întâlnim numele harnicului director, d-l H. Dj. Siruni.

«Ani» — numele unui oraş, fostă capitală a Armeniei, în epoca ei de înflorire, dat acestei reviste — este publicaţia ce sintetizează preocuparea culturală a Armenilor de la noi şi efortul continuu pe care această naţie îl face spre a se identifica în gânduri cu poporul care aşa de larg i-a oferit de veacuri ospitalitatea.

V. M.

*

Trei dascăli greci din Braşov se intitulează o comunicare a d-lui prof. N. Bănescu, în *Cele trei Crişuri* (XXIII, 9—10, 1942) după nişte răvaşe greceşti, rămase dela vechea casă de negoţ a Braşovului, *Panaiot Enghiurli*.

O casă mare de comerţ, cu sucursale la Bucureşti şi Viena, în jurul cărora au înflorit nu numai câştiguri negustoreşti, ci şi modeste fapte de cultură, chiar dacă erau săvârşite în altă limbă. Scrisorile, în care sunt pomeniţi cei trei dascăli, *Antonios «didascalos»*, din 1805, *Zaharia ieromonahul*, din 1820 şi *Lorentis*, din 1845, o mărturisesc. Lărgindu-se aria şcoalelor greceşti din Principatele române, se sporeşte şi interesul pentru o prefaţă a învăţământului românesc dela începutul secolului trecut.

*

O expunere succintă şi clară asupra procesului de trecere *dela forma fixă* a poeziei, — în care s'au încorporat în chip firesc cântecele cadenţate de adoraţie primitivă, cât şi întreaga poezie organizată în strofe şi versuri, — *la versul liber* din opera simboliştilor de mai târziu, prezintă, în acelaşi număr al Celor trei Crişuri (pp. 173—176), d. Basil Munteanu. Am vrea ca din cuprinsul acestui articol, scris de altfel cu multă îndemânare, să subliniem o problemă, pe care autorul o atinge în treacăt, cu oarecare gingăşie, ca pe-o floare sensibilă. E vorba de chestiunea inseparabilităţii dintre versificaţie şi poezie. Există, cu alte cuvinte, putinţa disocierii acestor două valori? Basil Munteanu crede că legătura dintre versificaţie şi poezie e indisolubilă şi că, «ori de câte ori avem poezie, avem vers». Deşi reciproca nu-i valabilă, regula aceasta se aplică în primul rând versului. In ceiace priveşte proza poetică, cu toate că autorul o supune aceleiaşi orânduiri, noi credem că nu-i necesar ca proza aceasta să fie străbătută de elementele versificaţiei, pentru a ne da fiorul adânc şi continuu al poeziei. Nu vedem prelungin-

du-se, aşa dar, portativul, pe care aleargă întreg arsenalul de rime, asonanţe, cezuri, cadenţe, hemistihuri ş. a., din alcătuirea metrică a versului şi în substanţa prozei poetice. Intre proză şi vers sunt totuşi deosebiri esenţiale, deşi efectul estetic poate fi acelaş. Cuvântul smuls din limba vorbită şi actualizat înlăuntrul versului, devine factorul unei unităţi ritmice şi capătă prin aceasta o neobişnuită intensificare a sensului. Proza e logică, versul e ritmic. In proză, limba e vehiculul fondului, în vers conţinutul e instrumentul limbii, cum spunea Whately. Lăsăm la o parte poziţia formalistă, — categorică în această privinţă, — despre care ne vom ocupa într'un studiu special şi amintim numai lucrarea, — pe care desigur d. Munteanu o cunoaşte, — a lui F. W. Bateson: *English Poetry and the English Language*, Oxford, 1934.

*

Revista *Timocul* aduce cu numărul de faţă (anul IX, caetul 2, 1942) harnice contribuţii în legătură cu viaţa şi obiceiurile Românilor din valea Timocului şi dreapta Dunării. Astfel, d. Florea Florescu comentează capitolele din opera lui Felix Kanitz, asupra Sârbiei şi Bulgariei, în care se vorbeşte despre Românii din aceste regiuni. Confruntările dintre diferite pasagii ale acestei opere şi faţă de constatările altor scriitori, dau autorului prilejul să restabilească adevăruri şi să rotunjească unele contradicţii. Interesante sunt obiceiurile Românilor din dreapta Dunării la nuntă, la înmormântare, ca şi credinţele lor în strigoi, credinţe pe care le-am întâlnit şi în alte cercetări şi care desăvârşesc aria întinsă a motivelor folklorice din Sud-Estul Europei. O bibliografie completă a tuturor lucrărilor care privesc istoria Românilor timoceni, ca şi a celorlalte ţinuturi româneşti similare de margine, — alcătuită, fireşte, sistematic, — ar fi de un nepreţuit folos pentru cercetările de sinteză a culturii poporului român.

In slujba *latinităţii graiului şi cântecului timocean* notează G. Giuglea (pp. 54—56) două forme de limbă: *frângurele*, «cântece de-ale mărunte», cu corespondente şi în celelalte limbi romanice: prov. *refranho*, fr. *refrain*, sp. *refran* şi *striat* > lat. *striatus*. Ambele forme se întâlnesc însă şi în graiul muntean.

Varianta scurtă din *Cântecul Dunării*, cu tot farmecul ei plastic, aminteşte tehnica şi motivul din *Ilinca Sandului*, ciclu foarte răspândit în părţile ardelene.

D. Sever Bocu reproduce (pp. 64—66) după Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj (1924, pp. 384—386) *Mărturiile ungurului Joszef Szabo despre Românii din Timoc*, care, în urma unei călătorii făcută acolo prin 1872—73, a descoperit «sate întregi în care numai preotul şi cârciumarul erau Sârbi» şi că «în ce priveşte darurile personale, ei (Valahii) nu numai că nu sunt inferiori Sârbilor, ci direct mai bine dotaţi». Chiar la data aceia, observaţia aceasta pornită dela un Ungur, ne satisface.

Pe baza cercetărilor de până acum, dr. Lange-Komel întreprinde un studiu de sinteză (pp. 67—74) asupra aşezărilor istorice ale Românilor din Peninsula balcanică şi se opreşte asupra unor cuvinte aromâne (aromâna «fiind cel mai mare dialect balcanic») de origină latină. In general, chestiuni cunoscute.

Aşteptăm cu interes ca d. Sandu-Timoc să dea la iveală cântecele bătrâneşti, culese dela Românii timoceni, fiindcă fragmentele publicate (pp. 76—79) trădează urme şi legături cu tematica din stânga Dunării; aşa după cum trădarea Stancăi, din balada *Pătru Aiducu* (pp. 88—89), de-o factură artificială, îşi află izvoarele în atmosfera folklorică din Balcani.

*

D. Bezviconi, genealogist, cunoscător al familiilor româneşti din trecutul Basarabiei, publică broşura *Roirea familiilor româneşti peste Nistru* (28 p.), extras din «*Cetatea Moldovei*» (II, vol. III, nr. 14), în care sunt prezentate numeroase familii de Români, intrate şi absorbite de mediul rusesc, din sec. al XV-lea până în sec. al XIX-lea. Afirmaţiile autorului se sprijină pe documente şi lucrări, în cea mai mare parte ruseşti.

Pentru o informaţie precisă şi sigură, de ce nu se dau titlurile lucrărilor în limba rusă, fie şi cu caractere latine?

*

Intr'o altă broşură, intitulată *Românismul fruntaşilor Moldovei dintre Prut şi Nistru sub stăpânirea străină*) (Extras din *Revista Fundaţiilor Regale*, nr. 8—9, 1941, pp. 486—513), d. Bezviconi stăruie asupra realizărilor sociale şi culturale, de către boierii români din provincia de peste Prut. Cu toată prezenţa în Basarabia a reprezentanţilor stăpânirii ruseşti a fost acolo o clasă de boieri, care, din generaţie în generaţie, şi-a păstrat neştirbită dragostea de limbă şi moşie.

Tr. I.-N.

NOTIŢE

Despre Frederic-cel-Mare, la vestea morţii sale, aceste rânduri [1]) dintr'o scrisoare din Mitau, 5 Septembre 1786, a Consilierului Christoph Ludwig Tetsch către amicul său Karl von Sacken:

«...es werden tausend Jahre hingehen, ehe ein solcher Fürst wieder erscheint. Wenn wir tausend Jahre zurücke gehen, so finden wir ihn auch nicht. Unter den alten kenne ich keinen, als Cäsar, und doch war der nicht Friedrich. Dieser exzellierte ja in allem».

Şi mai departe: «Der König ist auf seinem Sofa, mit entblösstem Haupte, in einem zerrissenen, lieben alten Kamisölchen und mit herunterhängenden Strümpfen, als Philosoph, so für sich allein, sanft und selig eingeschlafen... Der Tod eines solchen Mannes kommt mir wie eine Sonnenfinsternis vor, und so, glaube ich, muss auch in Berlin das Blut im Menschen eine Zeitlang stille gestanden haben».

Despre acelaşi, în altă scrisoare, din 11 Decembre 1788, tot către Sacken: «So ein Original trägt die Erde unter den Baldachins oder auf dem Thron nur alle 3—4000 Jahre ein mal. König Salomon ist ein Schulmeister gegen ihn, David desgleichen. Nur Cäsar und Mark Aurel dürfen es wagen, seine Kollegen zu sein».

*

Pe un *Lexicon* al lui Grigore S. Zalicoglu, Paris, 1809, în biblioteca d-lui Vartiade, la Călugăreni:

«1835 Octomvrie 9. Mi s'au dat aist dicsionar de d. d. slugerul Manolache ca să învăţu pe dînsu".

Monsieur CONSTANTIN CLEOBUL.

*

---

1) Extrase de N. Iorga din *Baltische Briefe aus zwei Jahrhunderten* de Alexandru Eggers, Berlin, fără dată, pp. 39, 44.

Nicolae Mavrocordat şi tradiţia juridică a ţării.

Primim :

Mult stimate domnule Profesor [1],

Subsemnatul Aurel Sfetea, domiciliat în Sibiu, str. Cibinului, 5, fiul decedatului preot Vasile Sfetea din Braşov, prin aceste rînduri îmi iau îndrăsneala de a vă face cunoscut că posed o carte veche de mare interes istoric.

Prefaţa acestei cărţi este următoarea :

Carte romînească

de învăţătură de la toate Pravilele Impărăteşti tîlcuită din limba elinească pe limba rumlinească din porunca lui

Vasile Voivod, Domnul Ţării Moldovei
la Iaşi
Mănăstirea Trei Sfetitelor
la a. 1646

şi scrisă acum din porunca lui Nicolae Alexandru Voivod
Domn al Ţării Munteneşti

pentru treaba şi învăţătura fiului său beizadia Constantin

Scrisă de popa Stanciu de la Biserica Tuturor Sfinţilor din Bucureşti la a. 1724 luna lui Noemvrie 21.

Cartea este scrisă întreagă cu mîna, cu litere cirile, este bine conservată şi legată în piele.

A. SFETEA.

*

Urme din romanele populare în onomastica românească. Candachia.

Influenţa pe care a avut-o «Alexandria», romanul popular al lui Alexandru cel Mare, asupra onomasticei noastre este cuno-

---

1) Adresată, în Octombrie 1938, lui N. Iorga, care a adăugat titlul de mai sus al notiţei.

scută : Darie, Ruxanda, Candachia, alcătuesc șirul de nume dobîndit pe această cale de poporul nostru [1]).

In rîndurile care urmează nu voi adăuga vreunul nou, ci voi semnala doar încă două apariții documentare ale celui din urmă — și totdeodată celui mai caracteristic — dintre numele pomenite mai sus.

Intîia dată l-am întâlnit într'un hrisov al lui Vasile Lupu din anul 1639, Aprilie 9, prin care întărește mai multor răzeși stăpînirea peste satele Sinești și Dumbrăvița pe Siret, județul Tecuci, precum și alte ocini [2]). Intre răzeșii pomeniți acolo, se află și o *Candachiia*.

Același nume se găsește și în vremea mai nouă, la 1825, Aprilie 15, în «țidula bătrînului Pricopie și a *Candachiei* din Buciumaș, pentru suma stînjenilor cuveniți lui Ioniță, Gligoraș, Trohin și altora, din hotarul Păravei», act aflat în posesia d-lui Graur-Focșani.

N. A. GHEORGHIU.

1) N. Iorga, *Cronicele muntene din sec. al XVII-lea*, în *An. Ac. Rom.*, s. II, XXI, p. 398, și *Faze sufletești și cărți representative la Români*, în *An. Ac. Rom.*, s. II, XXXVII, p. 562 ; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, I, p. 229 ; V. Bogrea, în *Dacoromania*, I, p. 457.

2) *Arhivele Statului*, Mitropolia Iași, pach. 8, doc. 4, la peceți.

Sc. 1:200.000

Schița No. 1.

Calea dela Curtea de Argeș la Brădet.

REVISTA ISTORICA

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

FONDATOR: N. IORGA DIRECTOR: N. BĂNESCU

Vol. XXIX, n-le 1—6 **Ianuar—Iunie 1943**

Redacţia: Manuscriptele, cărţile de recensat şi orice priveşte redacţia, se trimet în Şoseaua Bonaparte, 6, Bucureşti III.

Administraţia: Abonamentele şi orice comandă, se trimet la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale", Şos. Bonaparte, 6, Bucureşti.

Abonamentul anual: 1000 lei. Pentru instituţii şi autorităţi: abonamentul 1500 lei.

CUPRINSUL

Articole: Pag.

Tipărit în atelierele S. A. R. „Cartea Românească" din Bucureşti, B-dul Regele Carol I, Nr. 3. Reg. Comerţului Nr. 311/931, Soc. Ilfov, în luna Iulie 1943